

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Egriné Abaffy Erzsébet: A soproni írásbeliség XVI. század végi normája

289 Egriné Abaffy Erzsébet: A soproni írásbeliség XVI. század végi normája

A magyar nyelvtudomány művelői Bárczi Géza professzor kezdeményezése nyomán az utóbbi két évtizedben egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak nyelvjárásaink történetének kutatása s ezzel szoros összefüggésben az írott nyelvi normák, az irodalmi nyelv kialakulása felé. Mind a nyelvjárástörténet, mind a nyelvi egységesülés egyik igen fontos szakaszának látszik a XVI. század. E kor fellendülő magyar nyelvű írásbelisége a korábbi századok oklevél-szórványai, az ismeretlen személyektől írt és másolt – tehát egy-egy nyelvterületre nehezen lokalizálható – kódex-szövegei helyébe a magyarul írt hivatalos és magánlevelek, misszilisek százait, ezreit kínálja forrásul az érdeklődőnek. Az Országos Levéltárban őrzött Batthyány hercegi levéltár óriási magyar nyelvű anyaga főként a Dunántúlról datálódik. De különlegesen szerencsés helyzetben van az a kutató, aki Sopron megyét választja vizsgálódása tárgyául: nyomtatásban kap ugyanis kézhez több mint 200 XVI. századi soproni levelet dr. Házi Jenő megbízható közlésében: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából (Sopron, 1928).

Kandidátusi disszertációmban, mely Sopron megye XVI. századi nyelvvel foglalkozik, elsősorban e kötet alapján igyekeztem megállapítani a XVI. századi soproni nyelvjárás jellemző vonásait. Ezen túlmenve vizsgáltam azt is, vajon jelentkezik-e Sopronban már ekkor valamiféle írott nyelvi eszmény vagy irodalmi norma felé való törekvés. Ez utóbbi problémát, illetve a kérdésre megkísérelt válaszomat kívánom ebben a cikkben röviden összefoglalni.

Hogy a nem nyelvjárásias leveleket el tudjuk különíteni azoktól, amelyek nyelvjárásban íródtak, szükséges, hogy a soproni XVI. századi nyelvjárás legfőbb jellegzetességeit vázoljam.

1. Az *i-ü* viszonylatban a korábbi erősen *i-ző* alakokat hangsúlyos szótagban kezdik felváltani az *ü-ző* formák: *küld, füst, püspek, üdő, füzet* (,fízet'), *hüt, ügyekszik, üng*. 2. A zárt *e-ö* szempontjából ugyanez a helyzet, a korábbi *e-vel* hangzó szavak *ő-ző* ejtésűvé válnak, mégpedig elsősorban szintén az első, a hangsúlyos szótagban: *köll, föl, lölki*, majd hasonulással más szótagokban is: *örömöst, sőt* szó végén is: *tüllö, küldöttö*. (Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a típusú *ő-zés* lényegesen eltér az ország más vidékeinek *ö-zésétől*. Egyebütt az utolsó szótagban indul az ajakkerekítéses ejtés: *leszők, keszenöm*; Sopronban ellenkezőleg *köszönem* változatok találhatók.) 3. Erősen nyelvjárásias levelekben gyakran jelentkezik *í-zés* (az *é* helyén) : *gyülvín, ígís fölsíge*. Az egyes számú harmadik személyű birtokos személyrag általában *i: kezít*. 4. A harmadik személyű személyes névmás gyakran hangzik *ü*-nek. 5. A *-ból, -ról, -tól*

határozóragok zártabb változata használatos: *-búl, -bűl, -rúl, -rűl, -túl, -tűl*.

290 Levélíróinknak azonban csak egy része használja szabadon és természetesen a nyelvjárási formákat. Más részük, különösen a hivatalos leveleket író deákok, gyakran szemmel láthatóan igyekeznek elkerülni őket. Ezek a törekvések az első halvány nyomai valamiféle, tudatosan talán meg sem fogalmazott szándéknak, mely a nyelvjárások fölé egy egységesebb nyelvtípust kíván emelni.

Ha ezeket a forrásokat megvizsgáljuk, három típusba sorolhatjuk őket. A legelső fokon a levélíró valószínűleg Sopron megyében született, itt járt iskolába, s csak annyiban igyekszik írásában más nyelvet használni, mint beszédében, hogy bizonyos kirívó nyelvjárásiasságokat kerül; de nem annyira tudatos ez a törekvése, hogy más jellegű, de szintén a Rábaközre jellemző sajátságok fel ne bukkanjanak levelében.

A második fok az úgynevezett szintelen típus, amelynek írója minden tipikusan Sopron megyei alakot kiküszöböl írásából, s ebben az inkább „negatív” nyelvhasználatban tükröződik az a törekvése, hogy írása eltérjen a tanulatlan emberek nyelvétől.

Végül a harmadik csoportba azok a deákok tartoznak, akik nem elégszenek meg ilyen negatívummal, hanem tudatosan valami mást, egy másik nyelvjárás sajátságait vagy valamilyen sajátságát tekintik legalábbis írásban követendő példának.

E típusok bemutatására itt csak néhány példát hozhatok. Az első csoport tagjaira legjellemzőbb az *i*-zéstől való általános tartózkodás. Olasz Kristófnak 1584-ben írt levele (Soproni levelek 112.) azt is igazolja, hogy ez a törekvés tudatos volt. A levélben ugyanis előfordul az *azt beszélík* kifejezés. Olasz ezt először így kezdte írni: *azt bezy (azt beszí)*, majd ezt az *i*-ző változatot lehúzva *azt bezellyk-re* javította a szót. Az író tehát hibásnak, nem illőnek érezte az *i*-ző alakot. S valóban levelében egyetlen *i*-zés sem fordul elő. Ugyanilyen Párnás Mihály két nyugtája is (Sl. 138, 143). Már a szépen rajzolt betűkből nyilvánvaló, hogy írója tanult, tollforgató diák lehetett. Szövegeiben egyetlen *i*-zés sincs, s a nyelvjárási sajátságok kerülésére mutat az is, hogy a harmadik személyű személyes névmást nyíltabb változatban használja: ő *kegyelme*. Mégis becsúszik nyugtáiba a *meg küldtő* alak, mely elárulja írója Sopron megyei származását.

A második típus minden helyi nyelvjárási jelenséget egyaránt kerül. Erre legjobb példa Káldy Péter soproni polgár három levele. Káldy levelei közül (Sl. 117, 177, 193) az első itthon írt kérvény a soproni tanácshoz, a másik kettő a török elleni harcok közepette, a sárvári és győri táborokban készült. Nem véletlen, hogy épp az első levél a leggondosabb, ez a leginkább mentes a nyelvjárási színektől. Teljesen a mai köznyelvi *i-ü-zés (fizetem, küldnek)*, és *e-ö-zés (ember, nemes, sőt: fel, pecsét; töltet, többi)* jellemzi. Mindig *é-ző: pénz, szökevény, adassék, miért* stb. A személyes névmás nyílt: *ő*, s nyíltak a határozóragok is: *ból, ből, ról, ról, tól, tól*. – Másik két levelében ellenben már felbukkan a *tölcső, külgyö* nyelvjárási *ő-zése, i-ző* a *pinz*, a névmás *ű* alakban is előfordul. Tehát ugyanaz az ember másként ír, ha hivatalos levelet ír nyugodt körülmények között, s másként, ha hamarjában kell papírra vetnie néhány sort.

A harmadik típus más nyelvjárás sajátosságait tekinti normának, azt igyekszik meghonosítani írásában. Ennek bemutatására különösen szerencsés lehetőségünk van. Cziráki Mózesnek a Soproni levelekben megjelent nyugtáin kívül ugyanis jónéhány sajátkezű és igen sok diáktól írt levelét gyűjtöttem fel a Batthyány levéltárban. Cziráki a megye, sőt az ország életében jelentős szerepet játszott, 1602-ben az ország legjelesebb törvényhozó férfiai között ismerik. Bizonyára nem alkalmi diákok álltak szolgálatában, hanem talán hivatalból járó, 291 állandó diákja volt. Ha Cziráki és diákja nyelvhasználatát egybevetjük, a következőket állapíthatjuk meg.

Az *i-ü* viszonylatban nem mutatnak lényeges eltérést. Más a helyzet az *e-ö*-vel kapcsolatban. Míg Czirákinál jelentkezik az első, hangsúlyos szótag soproni *ő*-zése: *pöcsét, böcs, lölköt*, sőt a szóvéget érintő hasonulás is: *tüllö*, addig deákunk egészen más jellegű *ő*-zést használ: *kellött, mennyön, vehessön, vetöttek, Körmendötis, kérök, itélöm, emléközött*, bár emellett *megyen, leszen, lehetséges* alakjai is vannak. Tehát erős hangsúlytalan szótagbeli, bár nem következetes, *ő*-zés jellemzi, s egyben állítja szembe a nyelvjárással. Az *i*-zés Cziráki sajátkezű leveleiben sem jelentkezik, a deákéban sem: *pénzt, itélem, föl törését* stb. Legfeljebb azt figyelhetjük meg, hogy míg Cziráki gyakran használja az egyes számú harmadik személyű *i* birtokos személyragot: *izenetit, épületit*, addig a deáknál az *é*-ző forma szerepel: *kezéhez, részét*. A harmadik személyű személyes névmás Czirákinál mindig *ü*, a deáknál mindig *ő*.

Cziráki Mózes deákja tehát urától lényeges vonásokban eltérő nyelven ír, s ezek a vonások nemcsak gazdája nyelvétől, hanem Rábaköz alapnyelvjáráásának legfontosabb színeitől is megkülönböztetik.

Számos hasonló példa közül még csak egyet ragadnék ki, azt is csak egy szempontból. Sárkány Antal egyik diákjának leveléből valók a következő adatok: *gyermök, ezön, ezökből, eszömbé, emléközöm, egyetömbé, énnököm, mindön, szekeröm, leszön, hiszön, legyön*. Tehát az előbbi diákhoz hasonlóan, ez is a soproni nyelvjárástól eltérő, hangsúlytalan szótagbeli *ő*-zést használ. Ő sem következetes: *minden ezen* adatok is előfordulnak levelében. (TörTár. 1910. 536–7.)

Példákat még bőven idézhetnénk, de mindegyikből az derülne ki, hogy úgy tűnik, egyesek – főként diákok – tudatosan, kívülről használják ezt az *ő*-zést, ez az eszmény, de ez nem anyanyelvjárása a diáknak, tehát nem tudja következetesen betartani szabályait.

Ezt egy igen érdekes példa igazolja. Pápai Imre soproni tanácsosnak egy hosszú beadványa és három ügyvédi beszédnek beillő „felelet”-e maradt ránk (Sl. 139, 182, 183, 184). Ez írásoknak mind tartalma és stílusa, mind megfogalmazása és nyelve messze kimagaslik soproni leveleink közül: nagyon művelt, a szónoki beszédben, de az írott fogalmazásban is kivételesen jártas ember levelei ezek. Nyelve bizonyára igényesebb az átlag levelek nyelvénél. A 15 nyomtatott lapot kitevő szöveg következetes helyesírása ugyancsak tudatos írásgyakorlatra vall.

Pápai leveleiben hangsúlyos szótagban csak a *tött, vött* típusban van *ő*-zés, hangsúlytalan szótagú *ő*-zés viszont rengeteg akad, de kizárólag csak a múlt idő *t*-je előtt és a *-kez, -ked* képzőben: *intöttem, lehetött, jelentöttem, esött, igyeközik* stb. De soha nem *ő*-ző például a *tennem, felelnem*, vagy a *nekem* típus, sem a *gyermek, nemes, ember, minden* stb.

Márpedig alkalmasint egyetlen olyan nyelvjárás sincs, ahol ez a hangsúlytalan szótagokban jelentkező *ő*-zés kizárólag a múlt idő jele előtt és a *-ked, -kez* képzőben jelentkezne. Valószínűleg arról lehet szó, hogy Pápai, ez a művelt jogász ember, aki bizonyára sokat beszélt nyilvánosság előtt, és sokat írt is, igyekezett egy magasabb típusú normához alkalmazkodni, de ez az *ő*-zés anyanyelvjárásától annyira idegen volt, hogy ilyen nyelvjárású levelekből, könyvekből sem jött rá minden „titkára”, hanem csupán egy-egy típusát figyelte meg, s ezt igyekezett következetesen alkalmazni.

292 Amennyire természetes az, hogy az írásban kialakult egy, a nyelvjárás rikító színeit kiküszöbölő, de szelídebb árnyalatait magába olvasztó normatív nyelvtípus, annyira meglepő, hogy Sopron megyében a XVI. században egy, a megye alapnyelvjárásától teljesen idegen *ő*-ző norma is terjed, sőt vetélkedik az elsőségért. Hogyan keletkezhetett ez a nyelvváltozat?

Természetesen ez sem valami mesterséges alkotás. Nem is kell messze mennünk, hogy megtaláljuk

szállásterületét: a Duna-Dráva szögét, Baranyát. Ez a vidék a tulajdonképpeni *ő*-zés kiinduló pontja, itt beszélnek a XVI. században ezt a hangsúlytalan szótagban jelentkező *ő*-zést. De hogy kerülhetett ez Sopronba, és hogyan tett szert ilyen tekintélyre?

Minthogy éppen Baranyáról és éppen a XVI. századról van szó, kézenfekvő, hogy arra gondoljunk: a törökök elől a déli megyékből igen sokan menekülhettek fel, méghozzá éppen ide, a Dunántúlra a törököktől legkevésbé háborgatott sarkába. Levélíróink között több olyannal találkozunk, aki délibb vidékről származott át. Így a Sárkányok talán Zalából, a Csoron család Veszprémből, a Dersffyék pedig Győrben éppúgy otthonosak, mint Sopronban és Baranyában.

Ha az 1591-ben tartott neves csepregi kollégium jegyzőkönyvét aláíró papoknak csak a nevein futunk végig, azonnal megállapíthatjuk, hogy nagy részük más megye szülöttje. Így, hogy csak a délieket említssem, Muraközi Gyula pulyai, Komári Péter szakonyi, Alsólendvai Péter horpácsi lelkészek Zalából, Szegedi András újkéri lelkész Szegedről való (Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek 45). Lövey Mátyás soproni szenátor apja Sziszeckről vándorolt Lövöre (Payr Sándor: A nemeskéri artikulás evangélikus egyházközség története). A XVII. századból Baranyai Máté nemesládonyi lelkész ismeretes.

Nem véletlenül gyűjtöttem össze éppen a papok és a tanítók neveit. Hiszen ők azok, akik egy-egy városban, faluban, iskolában tekintélyükkel leginkább hatnak, ők, akik népszerűségük folytán utánzásra készítetnek, s így talán akaratlanul terjesztik nyelvjárásukat a szószékről, vagy tudatosan tanítják ezt a nyelvváltozatot az iskolában.

Sopron első s igen tekintélyes magyar lelkésze Szeremlyéni Mihály volt, aki Gerengel Simon német lelkéssel egy időben, sőt nála már korábban itt működött. Gerengelről viszont tudjuk, hogy 1565–70-ig volt Sopronban. A soproniak tehát már a század közepe táján Szeremlyéni nyelvi hatása alá kerülhettek. Ha megpróbálunk utána nézni, hová való lehetett Sopron első magyar anyanyelvű evangélikus papja, a mai helységnevtárakban csak Szeremle helynevet találunk. Szeremle közvetlenül Baranya megye fölött, annak szomszédságában van. S minthogy tudjuk, hogy a XVI. századra a Dráva-torkolati *ő*-zés csaknem Csepelig húzódtott, biztosra vehetjük, hogy Szeremle ebbe a nyelvjárásba tartozott. Kérdés azonban, hogy Szeremle azonos-e Szeremlyénnel. Erre Csánki ad felvilágosítást, amikor erről a helyről a következő adatokat közli (Magyarország földrajza a Hunyadiak korában II, 191): 1323, 1331 és 1364: *Zeremlyan, Zeremlian, Zeremlen*, 1407: *Zeremlyen*, 1466: *Zeremlyen*. „Ma Szeremle, Pest megye délnyugati csücskében, Baja mellett.” Szeremlyéni Mihály tehát csakugyan erről a nyelvjárásról való. Azt is igazolni tudjuk, hogy valóban ezt a nyelvtípust használta, maradt ugyanis egy levelünk tőle (S1. 45). Levelének *ő*-ző adatai: *fölsége, felelöm, cselekedetömért, eretnkségömért, kegyelmetök* stb. Pontosan ugyanazt a hangsúlytalan szótagban erős *ő*-zést figyelhetjük tehát meg, amit az előbbieken a harmadik norma-típusról szólva felvázoltam. Szeremlyéni ezt az *ő*-zést következetesen használja, látszik, hogy anyanyelvjárása.

Nem sokkal később, 1574-ben ismét egy nagytekintélyű papot találunk a soproni magyar evangélikus gyülekezet élén: Beythe Istvánt. Bár csak rövid 293-ideig volt itteni lelkész, de mint későbbi püspök, továbbra is kapcsolatot tartott Sopronnal, s minthogy több műve nyomtatásban is megjelent, nyelvi hatása közvetlen érintkezés nélkül ezeken át is érvényesülhetett. Róla pedig kimutatott dolog, hogy a Baranya megyei Kő helységből származik, s mind nyomtatott műveiben, mind kéziratot leveleiben a déli erős *ő*-zést használja (*embörök, legyön, félelömmel, nömös, körösztény, szömély, Jött, elveszött, vétkös, mindönök* stb.).

Ha Szeremlyéniről és Beythéről, Sopron két nagy papjáról ilyen szerencsésen fel tudtuk deríteni, hogy a

baranyai nyelvjárást használták és terjesztették, hány pap és tanító élhetett még szétszórt soproni falvakban, aki szintén a déli végekről vándorolt ide! Ezek nyilvánvalóan az iskolában is saját nyelvjárást tanították, s Szeremlyéni és Beythe tekintélye mellett ők csak tovább erősíthették e nyelvi norma terjedését.

Milyen *ő-ző* hatásoknak lehetett még kitéve Sopron megye közönsége? A XVI. században a vallásos tárgyú műveket, a vitairatokat és postillákat nemcsak a hivatásos papok, tanítók, hanem a nem egyházi személyek is rendszeresen olvashatták. Beythe népszerű művein kívül (Az szentök fő innepiről való evangéliomok ... 1584, Esztendő által való vasárnapi episztolák 1584) ugyanezt a nyelvet ismerhették meg Kulcsár György Postillájában is (1574): *nömös, körösztyény, vött, bévölködését, elmélködik, régön, érdöme* stb. – A világi tárgyú olvasmányok kedvelői bizonyára hozzá jutottak Tinódi Sebestyén 1554-ben megjelent Cronicájához, amelyben *lött, szörzeni, körösztyének, embör, régön, ezök, eszömmel, szednöm, énökbe* stb. jellegű *ő-zés* uralkodik. – Frankovits György soproni orvos Orvosi könyve 1588-ban Monyorókereken jelent meg. Frankovits ajánlása Sopronban kelt, a szövegből is kiderül, hogy ott lakott: „Én Sopron városában immár egy nihány esztendőtől fogva élttem.” Minthogy soproni polgár volt, könyvét bizonyára sokan olvasták. Művében erős *ő-zés* jelentkezik: *szereztetött, betegségök, rendölt, tisztösségös, f élelömbl, tizön eggyedik, bölcsességöt, nevezetön* stb., de ez már nem következetes, ugyanakkor *ember, emberek, leszen, nekem, nemes, vegyetek, minden, Istenem* stb. alakjai is vannak. E könyv nyelve tehát ismét hasonló azon levelekéhez, amelyekben az *ő-zés* kívülről, mesterséges hatásra jelentkezik, ezért nem következetes. Az *ő-zésre* való igyekezet azonban mindenesetre megfigyelhető.

Minden okunk megvan tehát arra, hogy ezt a harmadik norma típust, melyet elsősorban a hangsúlytalan szótagok erős *ő-zése* jellemez, a baranyai nyelvjárással hozzuk kapcsolatba; terjedését az innen felkerült, felmenekült embereknek, tekintélyét, irodalmi rangra emelkedését pedig elsősorban az ezen a nyelven beszélő és író tanítóknak és papoknak, valamint a közismert és népszerű korabeli irodalom jórészt *ő-ző* jellegének tudjuk be.

Hogy ilyen normára való törekvés volt, s hogy ennek használatára éppen akkor törekedtek, amikor irodalmi igényű alkotásokat írtak, arra kiváló példát szolgáltatnak Wathay Ferenc fennmaradt XVII. századi kéziratái. Igaz, hogy írásai az 1605-ös évből valók, de ő maga 1568-ban született, nyelvét tehát nyugodtan kezelhetjük a XVI. században használt nyelvként. Kéziratban megtalált munkáit a Régi Magyar Költők Tára XVII. század 1. kötete közli (141–242 és 538–552).

Wathaynak egy 28 énekből álló énekeskönyve és 14 nyomtatott lapot kitevő sajátkezű önéletírása maradt fenn. Életrajzából, mely színesen, mondhatnám izgalmasan van megírva, a következőket emelem ki. A Sopron megyei Vág faluban született. Családja tulajdonképpen az Eger melletti Watáról vette nevét, de már „job” atyja elbújdosott onnan, s a Sopron megyei Kanizsai László szolgálatába [294](#)állva csakhamar Kapu, Léka és Strisnyák városok prefektusa lett. Wághy Zsuzsannával házasságra lépve Nagyvágon telepedett meg. Itt született önéletrajzírónk apja és ő maga is. Ő 17 éves koráig mindössze háromszor volt hosszabb időre távol falujától, 10-től 12 éves koráig Németujváron, 12-től 14 éves koráig Sopronban tanult, s itt nagynénjeinél lakott. Valószínűleg német iskolába járhatott, anyja, úgy látszik, fontosnak tartotta a németül tudást. Ez bátyjával kapcsolatban derül ki (a szóserint idézett szövegeket mai helyesírással írtam át): „Szegin bátyám is Wathay Páll egy ideig Szilatt oskolában járván tanult alkalmas ideig. De azután Németujhelben adván szegin anyám tanulságra, az német szót és német írást ott perfekte tanulta volt meg.” Alig pár évig járt csak Ferencünk iskolába, amikor a három bátyja közül (kettő még kisgyermek korában meghalt) a harmadik is meghal húszéves korában. Édesanyja ettől kezdve annyira fél attól, hogy őt is elveszti, hogy nem engedi idegenbe, állandóan maga mellett tartja. Kiveszi az iskolából is. Panaszodik is

Ferenc emiatt: „elijedvín szegin (t. i. anyám) hogy én is meghalok, ha tüle távoll leszek... vitetett ki szegin az oskolábull és tanulságbul elég tudatlanságban, nekem eléggé nagy káromra.” Ettől kezdve otthon él, majd egy fél évet tölt 16 éves korában Tihanyban. A következő évben, 1585-ben Csesznekre kerül, miután végképpen a katonai pályát választja: „látta volna szegin anyám ... hogy istentöll az katonázkodásra volna hivatalom”. Alig egy évet töltött Cseszneken, mikor a győri várba szerződik el „4 paripávall”. Páréves ott tartózkodása ideje alatt egy ízben Váradra küldik Bocskai Istvánhoz. Visszatérve 50 lovas hadnagysággal Sárvárra kerül 1597-ben; majd Pápára s egy év múlva Veszprémbe helyezik. 1600-ban nőül először. Ládonyi Annát kéri feleségül, akinek ládonyi birtokán laknak. De az asszony még ugyanebben az évben meghal tifuszban. Wathay ezután rövid ideig ismét Sárvárott tartózkodik. 1602-ben házasodik másodsor, Wágny Zsuzsannát veszi el. Ekkor Székesfehérvárra rendelik, ahol főhadnagy és vicekapitányi rangot kap. Itt is esik fogságba 1602. augusztus 29-én. Ettől az időtől kezdve négy izgalmas szökési kísérlete ellenére török rabságban marad. Budára, Nándorfehérvárra, majd 1603 októberében Konstantinápolyba hurcolják. Itt írja életrajzát 1605 februárjában, és másolja részben korábban, részben itt szerzett 28 énekét.

Wathay 17 éves koráig él otthon, Nagyvágon, nyelvhasználatának alapszíneit tehát a Sopron megyei nyelvjárás határozza meg. Önéletírásában egymás után tűnnek elő e nyelvjárás előbb ismertetett sajátosságai. Ha azonban az énekeket, vizsgáljuk, meglepődve tapasztaljuk, hogy – jóllehet minden szöveget maga írt és másolt – az énekek nyelve bizonyos tekintetben eltér az önéletrajz nyelvhasználatától. Ha ez eltéréseket számba vesszük, kiderül, hogy a szerző egyrészt a nyelvjárásias alakokat igyekszik kerülni, másrészt egyenesen arra törekszik, hogy az énekek nyelve minél inkább megközelítse azt a magasabb fokú nyelvváltozatot, amelyet a XVI. század végén s a XVII. század elején a soproniak irodalmi normának tekintettek.

Ennek bizonyítására, ismét mellőzve az egyéb jelenségeket, csak az *e-ö* hangok eloszlását mutatom be.

Mind az önéletírásban, mind az énekekben ingadozik az *e-ö* használata. Három típusban vizsgáltam őket, s a következő képet kaptam.

	Önéletrajz		Énekek	
Az <i>-s</i> képző előtt (<i>veres-verös</i>)	14 e	3 ö	15 e	17 ö
Az <i>-m</i> birtokos rag előtt (<i>nekem-neköm</i>)	25 e	7 ö	10 e	31 ö
A főnévi igenév <i>mennöm</i> típusú alakjaiban	15 e	5 ö	2 e	12 ö

295A táblázat azt mutatja, hogy – jóllehet bizonyos ingadozás van – az önéletrajzban az *e* hangok, az énekekben az *ö* hangok megterhelése az erősebb. Az egyéb jelenségek számbavétele is azt bizonyítja, hogy Wathay amikor fogságában hozzákezdett önéletrajza megírásához, annak ellenére, hogy életében sokfelé megfordult, alapjában véve eredeti soproni anyanyelvjárását beszélte. Ezt használhatta a mindennapi előbeszédben, s ezen írta, mintegy időtöltésként, alkalmasint csak maga, legfeljebb családja számára érdekes életrajzát.

Egészen más célból készültek az énekek. A prózát vers váltja fel, a könnyed, mindennapi elbeszélő stílust a históriás énekek, legendák ünnepélyesebb mondatszerkesztése. Irodalmi alkotások ezek, amelyek olvasó, sőt

éneklo közönségre számítanak. (Minden költemény fölött ott van a nótajelzés is.) Mint a nyomtatott könyvekben szokás, Wathay hosszú előszót is ír: „Az Olvasó Barátinak köszönetit ajánlja.” Művelt, tanult ember lévén (nem egy énekét németből, latinból fordította), bizonyára tudatos volt benne az a törekvés, hogy irodalmi igényű verseiben a tőle ismert „irodalmi norma” nyelvét használja. Minthogy az ő vidékén, mint láttuk, a baranyai nyelvjárás, vagy legalábbis annak főbb elemei váltak a legtekintélyesebb norma-típussá, az irodalmi alkotások nagy része íródik ezen a nyelven; s ennek éppen legkirívóbb, a soproni alapnyelvjárástól legelőtőbb sajátosága az *ő*-zés, ezért Wathay ezt igyekszik, amennyire tőle telik, utánózni művében.

Hogy az énekekre valóban sokkal nagyobb gondot fordított, mint az életrajzra, azt nemcsak abból látjuk, hogy az énekek szépen formált betűkkel vannak írva, az önéletrajz pedig gyors folyóírással készült, hanem abból is, hogy egyes énekeket, így a XIV és XVI-kat, többször átír, s végül, hogy az énekekben gyakran végez – néha hónapokkal későbbi átolvasáskor – javításokat; míg az önéletrajzban ilyen gondosságot nem tapasztalunk. A XIV. és XVI. éneket 1604 második felében szerezte, 1605 tavaszán írta le még egyszer apró, zsúfolt betűkkel könyve üresen hagyott 75 a, b lapjára, majd 1606-ban javította át az első változatot. Ennek a többször átírt versnek a javításait vizsgálva érdekes bizonyosságát látjuk tudatos nyelvhasználatának. Vannak stilisztikai módosításai, mint a XVI. ének 8. sorában, ahol az eredeti „nem hallottam szódis sem láttam szömélyedet” változatot így írta át: „nem hallottam szódis s nem láttam szömélyedet”. Egy helyesírási jellegű javításában az egyértelműséget akarja elérni, amikor a XVI. ének 2. sorában levő *hazamban* szót *hazaamban-nak* írja át. Nyelvi jellegű már, sőt éppen a normához igazodást jelzi az a változtatás, amikor a nyelvjárásban gyakori harmadik személyű i birtokos személyragot a XVI. ének 4. sorában *é*-re javítja: *Tengernek szélire* helyett a második változatban *szélére* szerepel. Talán a rímkényszer is közrejátszott, de bizonyára a norma felé való törekvés is abban, hogy a XVI. ének 13. sora, mely az első változatban így szól: „De az te jüttödön, hangas énekedon nincsen semmi örömöm”, másodsor így alakul: „De az te jüttödön, hangas énekedön nincsen semmi örömöm”. A XVI. ének 20. sorában levő *Társommal* szó második *o*-ját *a*-ra javítja. Ugyanez a szó az önéletírásban következetesen *o*-val szerepel, s az *á* utáni *o*-zás nyelvjárás példája. Nyilvánvaló, hogy Wathay ejtésében is így hangzott. De úgy látszik, a „nyelvi eszmény” mellé állítva ez már tájnyelvinek tűnt, ezért kellett átírnia.

Wathay esetében nem lehet szó arról, hogy valamilyen idegen személy: másoló, nyomdász vagy korrektor változtat az eredeti szövegen; mind az életrajz, mind az énekek szövege saját kézírású, s a javítások is a szerzőtől magától valók. Nyelvükben különböző jellegű kézíratai így igen érdekes bizonyosságai annak, hogy a XVI. század végére a Dunántúlon, vagy legalább annak egy részén már bizonyos nyelvi norma, irodalmi eszmény alakul ki, s igazolói annak [296](#)a tudatos törekvésnek, amely a XVI. századi műveltebb rétegekben már élhetett: az irodalmi igényű művekben igyekezni kell ezt a norma típust követni.

A viszonylag egységes nemzeti nyelv kialakulásának két fő formáját ismerjük. Az egyikre az jellemző, hogy valamelyik korábban elkülönült nyelvjárású egység földrajzi, gazdasági, történeti, népesedési, művelődési és egyéb okok bonyolult kölcsönhatásának eredményeképpen az egész nemzet nyelvhasználatának normájává vált. Ez történt például Angliában a londoni és Franciaországban a párizsi nyelvjárással.

A nemzeti nyelv kifejlődésének másik fontos formájában a nemzeti nyelvi eszmény nyelvjárás-keveredés eredménye. Ezen az úton járt a magyar fejlődés is, mely az északkeleti területek nyelvjárásának a törökök elől odamenekült népesség nyelvével keresztezett változatát tette általánossá.

A baranyai nyelvi sajátosságoknak soproni regionális normává válása a XVI. században a fejlődés első útján való elindulásnak Magyarországon érdekes példája. A soproni írásbeliség XVI. század végi

normájának jelentősége abban áll, hogy korai regionális nyelvi eszményt képvisel az egymástól elkülönült nyelvjárások megelőző és az egységes nemzeti nyelv későbbi időszaka között.

Gyóni Géza egykori lakóháza a Színház utcában Csatkai Endre felvétele. 1929

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Fried István: Döbrentei Gábor és Wesselényi Miklós soproni kapcsolatai

297 Fried István: Döbrentei Gábor és Wesselényi Miklós soproni kapcsolatai

Döbrentei Gábor élete folyamán sok szállal kapcsolódik Sopron városához. Apja hagyományai, iskolái, első, nyomtatásban megjelent munkái, melyekkel Kazinczy Ferencnél tisztelgett, Sopronhoz fűzik. Tisztában vannak evvel életrajzírói is. Jancsó Elemér hangsúlyozza, „*Sopron akkori irodalmi élete kiválóan alkalmas volt irodalmi érdeklődésének kifejlődésére*”.⁽¹⁾ Másutt így ír: „*Itt nyer először betekintést Európa nagy szellemi áramlataiba*”.⁽²⁾ Igaz, hisz Sopron is egyike ama XVIII. század végi, XIX. század eleji magyarországi kultúrközpontoknak, melyek a nemzeti megújulás bástyái voltak, ahonnan az idegen egyetemet végzett tanárok révén s a viszonylag előrehaladott, polgári jellegű környezet s igény következtében a felvilágosodás eszméi szerteáradhattak; melyek magukba gyűjtötték a környék kulturális

hagyományait, s írói, tudósai, iskolái, könyvtárai révén mércét s példát jelentettek a gondolkodó fők számára.

Soproni diáknak lenni rangot jelentett. Az Erdélyi Múzeum későbbi szerkesztőjéről, mint „ein Zögling des evang. Gymnasiums zu Oedenburg” emlékezik meg egy bécsi irodalmi újság.³⁽³⁾ Valóban Döbrentei már Sopronban kezdte meg irodalmi pályafutását. Megemlékezik róla a Magyar Kurir 1803-ban (Első negyed. 47. lap): „Sopronban az I-ső hó 5-dikén: Ez azon idő pont, ez azon egyik kellő része az esztendőnek, mellyben Társaságunk előbbi szokása szerént öröm innepét tartotta. A jeles gyülekezet meg jelenésekor érzették társaink, mennyire ébred a tsekély tehetség hamvas szikráiból is a láng, ha élesztik. Örültünk számos Uraságok szives indulatait tapasztalván, mellytől serkentvén, munkáink hallására fel gyülekeztek. Ezen gyámolink közikben vólt szerencsénk látni Mélt. Gróf Bethleni Bethlen Urat is Erdélyből, a ki ha a többekkel együtt elménk tsekély szüleményeivel meg elégedett, annál nagyobb szerentse reánk nézve A folyó hó első napján tartván innepünket, illy renddel mondtuk el munkinkat. Berzsényi Zsigmond R. Titoknak, a Haza javáért tett buzgó fáradozás ditső jutalmait festegetvén, bé köszönte. Gömbös János A. Titoknak az idő gyors, de hasznos lefolyásáról Záfó (Sappho) rendi szerint versezett. Rátz János szabad beszédben szájolta, mint szerezhetni halhatlan nevet. Lampárt György alagyában azon módokat tette ki, mellyek által a háladatosság magát leginkább ki mutatja. Balassa János az egyenetlenség szomoru következéseiről szóllott folyó beszédében. Döbrentei Gábor Könyvtartónk (!) a Magyar nyelv viszontagságairól dalolván hat lábu versekben meg köszönte a fő rendü halgatóság innepünkre lett meg alázását s eddig mutatott kegyességét. Utoljára pedig T. T. Tzinke Ferencz a Budai fő Gymnázium egyik nagy érdemü Tanítójának ekkoriban hozzánk érkezett, s T. T. előülő Urunk által el olvasott szép munkája fejezte be öröm innepünket; s a midőn drága pártfogóinknak boldog uj esztendőt kívántunk, el oszlottunk.”

Czinke Ferenc korábban, amikor a jezsuiták már nem, a bencések még nem tanítottak, volt a katolikus gimnázium tanára, nagyban verselgető, így megénekelte ²⁹⁸Dorfmeister hegyfalusi freskóit is, egyéb versei is megjelentek városunkban. Később a pesti egyetemen a magyar nyelv tanára lett. A Magyar Társaság a következő évben egy kis kötettel jelentkezett, ezt immár Döbrentei Gábor jelentette be a Magyar Kurir olvasóinak 1804-ben, a 26. lapon:

„A két Nemes Magyar Hazának böldegulást kíván a Sopronyi Magyar Társaság. Tizennégy esztendeje már Társaságunk születésének, tizennégszer ujjitotta meg a mindent éltető kikelet a természetet, miólta Sopronynak kies bértzei Magyar dallokra visszhangoznak. Az 1790-ik esztendő vólt az, mellyben Társaságunk eredete származott, az, melly a házai (!) Litteratura leginkább való felderülése miatt minden jó Hazafi előtt másképp is nevezetes, vólt legelső esztendeje magyar seregünk felállásának. Azóltától fogva, óh édes öröm! a hivebb Hazafiak mindenkor szárnyok alá fogadtak bennünket, sok izben serkentettek ezen igyekezetünk folytatására. Hát most, midőn nagyobb fénybe akarunk megjelenni, miért ne találkoznának több pártfogóink?

Minket legalább édes ketstsel tart a remény, s meg is vagyunk győződve, hogy nem fogunk megsalattatni. Azon munkákat t. i. mellyeket a Társak, vagy ittlételekben szerettek, vagy azóltától fogva is hozzánk küldöttek, mi, mostaniak egybe szedtük, megvizsgáltuk, s illy tzim alatt: a *Sopronyi Magyar Társaság Próba Munkáinak sengéje*, sajtó alá adtuk. Ezek már most el is készültek, s alább nevezendő érdemes Hazánkfiaihoz (a kik előre is alázatossan kérettetnek) el fognak küldödni, eladás végett. Ezen első Darab tíz árkusból áll, – mellynek is árra 30 xr lészen. Találatni fog pedig Sopronyban Rajts Péter Prof. Ur, és a Társaság Elölülőjénél, Bétsben a Magyar Kurir Iróinál. Budán T. Czinke Ferentz Prof. Urnál. Posonyban Schwaiger András Könyvárosnál. Győrött T. Németh László Prof. Urnál. Debretzenben T. Sárvári Prof.

Urnál. Szebenben (Erdélyben) Hochmeister Márton Könyvnyomtató és árosnál.

Döbrentei Gábor titoknok.”

Döbrentei életrajzírói elég részletesen megemlékeznek soproni iskolájának hatásáról, ám mintha elfelejtenék, hogy későbbi soproni látogatásai, utazásai is jelentős állomásai életének. Ezekről az utazásokról, Sopronhoz fűződő további kapcsolatairól emlékeznénk, melyekbe belejátszanak Wesselényi Miklósnak, az „árvízi hajós”-nak soproni látogatásai is.

1806. április 12-én vált el szüleitől az ifjú, német egyetemre készülődő Döbrentei. Szülei Sopronig kísérték, hol mesteréről „Prof. Rajtstól elgyengülve” búcsúzott. „Megölelt Ő és megtsókolt.”⁴⁽⁴⁾ A neves soproni professzorról mint „elfelejthetetlen Vezér”-éről emlékezik meg.⁵⁽⁵⁾ Megszereti Kis János is, kit Döbrentei „tisztá Magyar író”-nak nevez,⁶⁽⁶⁾ s ki a Döbrentei szerkesztette Erdélyi Múzeumnak szorgalmas munkatársa lesz. Többek között éppen a „*Soprony tájékához*” c. verset közölte a lap.

Döbrentei az egyetemről visszajövet Erdélybe kerül nevelőnek, s itt megismerkedik Erdély arisztokráciájának egy részével. Az erdélyi nemesek egy csoportja őszintén munkálkodik a haza haladásán, köztük találjuk az erdélyi színészet nagy pártfogóját, Wesselényi Miklós bárót, kinek fiából lesz az árvízi [299](#)hajós, a Jókai-regényhős. 1814-ben az ifjú báró nevelőjével, Pataky Mózzsal és Döbrentével külföldi útra készül, hogy megismerkedjék a nagyvilággal. Részletesen kidolgozzák a programot. Döbrentei s Kazinczy 1814-es levelezése ennek az útnak a körvonalazásában, részleteinek leírásában telik el. [7\(7\)](#) Kovachich Márton György útikalauzt készít számukra, melyben eleinte részletesen, majd mind szűkszavúbban tünteti föl a meglátogatásra kerülő városok, helységek nevezetességeit. A Dunántúlról alig ejt egy-két szót, Sopront és környékét nem is említi. [8\(8\)](#) A terv szerint 1814. augusztusában érkeznek Sopronba, s itt meglátogatják a nagy tekintélynek örvendő Kis Jánost, Kazinczy s Berzsényi barátját. Nem ismeretlen Sopronban a két Wesselényi neve. A 13 éves ifjúhoz verses levelet ír 1809. márciusában Kazinczy. „*Lélekben bátor férfi már...*” – jellemzi, majd 1810. január 22-én epigrammában siratja el az apát. Ez utóbbi verse a Hazai s Külföldi Tudósítások hasábjain is napvilágot látott, előbbi versét Kis Jánoson [300](#)kívül Berzsényi s Dessewffy József is igen sikerültnak tartja. Wesselényiről a Kazinczy kialakította kép él dunántúli költő-barátaiban. Kis János így ír róla: „*Ez a szeretetre méltó ifju, ha ugy végzi, mint kezdette, minden jók tiszteletére érdemes lesz.*” [9\(9\)](#) Berzsényi 1810-ben írja meg ódáját „*Wesselényi hamvaihoz*”, mely – egy ekkori levelének tanúsága szerint – „*csak a széphalmi bábának köszönheti életét.*” [10\(10\)](#) „*Oh, add vissza Diszeidet deli magzatodban*” – fohászodik a költő. Levél-élményeiket nem gyengítette a személyes találkozás élménye sem.

Kis János emlékezéseiben szól arról, hogy Sopronban látta először Wesselényit, „*serdülő ifj korában Sopronon keresztül utazott, s látogatásával megörvendeztetett.*” [11\(11\)](#) Kis János 1814 júliusában Bécsben jár, itt is keresi az utazókat, de elkerülük egymást. [12\(12\)](#) Végre augusztus 4-én zajlik le a várva-várt találkozás. [13\(13\)](#) Ekkor tart ide Cserey Farkas is, Kazinczy levelező-társa, az irodalmi mozgalmak pártfogója, ki egyébként Wesselényi közeli rokona. Az ifjú báró anyja: Cserey-lány. Cserey egy szerdai napon érkezik meg Sopronba, s a Korona-szállóban száll meg. Felkeresi Kist, akinél már ott találja Döbrenteit, aki rokon látogatásra már előbb odaérkezett. Döbrentei atyját látogatta, s valószínűleg unokaöccsével, Döbrentei Lászlóval, a líceum érdemes növendékével, kit később Keszthelyre, Rummy Károly Györgyhez ajánl be, találkozott. Unokaöccsével ott sem vallott szegényt. [14\(14\)](#) Tehát augusztus 4-én együtt ül délelőtt Cserey Farkas, Döbrentei és Kis János, mikor beállít oda Wesselényi Miklós is. „*Haza kulturáját tárgyzó beszélgetés*” – körvonalazza együttlétük tartalmát Cserey Kazinczynak. [15\(15\)](#) Wesselényi ezen a napon édesanyjának is ír. [16\(16\)](#) A levél szerint éjszaka indultak el Bécsből, s reggel érkeztek Sopronba. Itt Döbrentei várta őket. Ezután Döbrentei – nyilván – Kis Jánoshoz sietett, míg Wesselényiék lemoshatták az út porát, s csak később tették tiszteletüket Kisnél. Cserey Farkas és Döbrentei az ebéd után ismét elmennek Kis Jánoshoz, a költőnek azonban temetésre kell sietnie. Ehelyett a neves cukorfinomítót tekintik meg. Este sétálni szeretnének, de elered az eső. Cserey a Korona-szállóban tölti estéjét, hol Döbrentei édesatyja és Kis János meglátogatja. Hogy Wesselényi s Pataky Mózes hol töltötte augusztus 4-én soproni délutánját, nem tudjuk. Valószínűleg szállásukon – fáradtak lehettek az úttól. Itt írhatta az ifjú Wesselényi édesanyjának a levelet, hisz délelőttje a látogatásban telt el. Cserey Farkas és Döbrentei itt elváltak egymástól, Cserey hazaindul Erdélybe. Döbrentei csomagot bíz rá, hisz őt további utak várták. [17\(17\)](#)

[301](#) Külföldről visszafelé meglátogatják Dukán az ott élő költőnőt, Takách Juditot, kit Sopron neveltjének is lehet tekinteni. A soproni szellem, a kultúra hatása érződik művein, segítői, tanácsadói nagyrészt soproniak:

Kis János, Bárány Boldizsár s a későbbi Sopron megyei plébános, ki a volt soproni diák, Berzsenyi verseskötetét kiadásra segítette: Tatay János. *Wesselényi, Pataky és Döbrentei látogatása határvonalat jelent költészetében* – jegyzi meg Horváth János tanulmányában.^{18(18),19(19)} Döbrentei hívja föl figyelmét Ossziánra, adja neki a Malvina nevet. Wesselényi és Pataky Mózes versre ihleti, melyet Döbrenteinek s Kis Jánosnak megküld, megmutatja Berzsenyinek, akinek tanácsára változtat a verseken. E két versére állandóan visszatér, s a szeptemberi látogatásra emlékezve így ír még november 6-án is: Tatay meglátogatta, s „igen jól mulattuk magunkat, ha nem írnam is, elgondolkoznám, hogy mely gyakorta voltál emlékezetbe, éjjel éppen abban az órában feküdtünk le, mint mikor Ti nálunk voltatok, mivel Tatay azt mondá, ma minden úgy legyen, mint mikor az Erdélyiek itten voltak”.²⁰⁽²⁰⁾ „Sokkal tartozom én a mi tiszta érzésű Tatayknak” – írja másutt Kazinczy levelező-társáról, akinek személyes elbeszélései, valamint Döbrentei levelei részletesen tudósítják őt Wesselényiről, Pataky Mózesről, annak korai, tragikus haláláról, mely ismét versre ihleti.²¹⁽²¹⁾

„Wesselényiben látok egy Haza oszlopát”, „Árpád hiv onokája” – éneklí róla Malvina, éreztetve a nagy hatást, mit az ifjú báró reá tett. „Élni fogsz Nemzedet emlékezetében” – jövendőli Patakynak.

Szeptember 20-án aztán ismét átutaztak Sopronon, ekkor valóban csak átutaztak Wesselényiék. Hazafelé indultak már, talán csak annyi idejük volt, hogy Wesselényi megírhasa beszámolóját édesanyjának. E levélben szól keszthelyi, dukai és urajújfalui látogatásáról. Döbrentei atyjánál voltak. „Igen becsületes ember” – aposztrofálja az ifjú báró, majd Eszterházára sietnek, melyet szép helynek tart, de észreveszi elhanyagoltságát.²²⁽²²⁾ Szeptember 23-án újabb levelet indított haza Bécsből, mely szerint 22-én érkeztek meg a császárvárosba. Miután 20-án körülnéztek Eszterházán, innen hajtottak – feltehetőleg késő délután Sopronba, 23-án pedig már Bécsbe érkeztek, látogatásra nem igen maradt idejük.

Wesselényi majd 1821. október 12-én látja ismét viszont Sopront. Ugyanis Széchenyi Istvánnal külföldi útra készülnek. Wesselényi naplója részletesen beszámol minden eseményről. Október 12-én indul Bécsből: „Reggel mintegy 8-kor kiindultunk, Sopronban ebédeltünk s onnan Széchenyi Pállal együtt Czenkre. Megérkezésünkkel mindjárt a lovakat, istállókat, házakat, szobákat futva megnéztük.” 13-án vadászat nyúlra, fácánra, szalonkára. Nagyon sűrűk és tövisesek a hajtások, nem tetszett Wesselényinek, a vadászat nagy kedvelőjének. 14-én a cenki katolikus templomba ment. 15-én Széchenyi Lajossal és Pállal (István testvéreivel), két Esterházyval és másokkal „hódákra” (hód?) vadásztak. „Az 302ugynevezett Gatyás-tón lövődött vagy 10 darab.” Gatyás tónak Szany közelében a Cser és Rongató erdők közt neveztek egy tavat, de nem ezt a Cenktől távol eső tavat érti a naplóíró, hanem egy 1945 után lecsapolt tavat Hidegség közelében (Lovas Gyula közlése). Október 16-án Zichy Károlyhoz ment látogatóba Niklauba (Mosonszentmiklós); ugyanakkor Széchenyi is elhagyta Cenket, Zalaapátiba utazott Pál testvérehez. Október 20-án valami Vizkeletyvel tért vissza Wesselényi Czenkre, négy óra alatt, este kettesben sakkoztak. 21-ről Széchenyi jószágkormányzójáról ír, akkor még Liebenberg, később Lunkányi János volt a neve: „Liebenberg egy igen tanult ügyes ember. Első tekintetre ebből a puderes fejü, veres orru, harcsaszájú, karikalábu, félpuja emberecskéből ugyan nem látszik ki, hogy mi lakik benne. Ritkán láttam valakit oly különböző dolgokról oly helyesen s oly kevés superficialitással (fölslegességgel) szólni. Az oeconomiát fundamentaliter érti, a lovakhoz tud, angolul ért, jó historikus, jó izlése van. Milyen boldogság ily embert birni.” Október 22-én. „Az itt lévő familia-criptáját néztük meg. Mind kívül, mind belül izléssel van építve, szinte olyan formára, amilyent Sibón rég akarok építeni. Az öreg Széchenyi, aki a haza javára oly sok szépet tett, itt nyugvó porait szent megilletődéssel tiszteltem.” Este sakkozott Széchenyi és Vizkelety. Wesselényi valamit kérdezett, de Széchenyi rászólt: „Na nem kell most itt izélni.” 23-án. „Tíz óra tájban elindultunk Bécs felé. Sopronban megállapodánk, Széchenyi holmi dolgait igazította, én pedig

superintendens Kis Jánost kerestem fel, remélvén, hogy Döbrenteiről és Berzsenyiről kikről eddig itt a környéken mindhiába kérdezősködtem, valami bizonyosat tudhatok. Csudálkozással s botránkozva kellett látnom, hogy ezen a tájékon, amelyik pedig ugyyszólván születési helye, senki semmit nem tud Berzsenyiről, erről a felszentelt lelkes hazai lyrikusunkról, aki minden magyartól tiszteletet érdemel. Nála ugyan bételik, hogy nemo domi propheta. Kis Jánostól értém, hogy Döbrentei Sopronhoz 4 órányira Ujfalun lakik, Berzsenyi pedig Somogyban, Miklán vagyon. Este mintegy nyolcz órakor érkezék Bécsbe.”

Hosszabb bécsi tartózkodás után november 2-án visszaindultak reggel Cenkre, másnap szép az idő: „A czenki kertben gyönyörködtem”. Ittléte alatt szebb lett. November 4-én Niczky alispán és Molnár főjegyző voltak ebéden Cenken. „Délután Holling vagy Boznál hajóra ültünk s jó mélyen bevezünk a Fertőbe.” Másnap rossz lett az idő. November 6. „Visszaindulván Bécsbe, Sopronban a viceispán Nitzkynél ebédeltünk. Nagyon örvendettem, hogy ott megismerkedhetém Nagy Palival. Egy valóságos tüzesü ember, kinek feltalálásai s kitételei örökké teljes hatalmában vannak. Ott volt g. Festetich Ignác is. Sopronban gyűlés volt a Tyrok (ujoncok) adásáért. Ez a Bécs szomszédságában csodálatos magyarsággal bíró vármegye (.) törvény ellen való lévén az ilyen kérés s adás módja, nem adott. Délután 5 óra alatt behoza Mihály, elfázva a hideg, igaz novemberi szélből egészen általjárva.”

1822 első heteit Bécsben tölti Wesselényi. Január 19-én írja: Széchenyinél Nagy Pállal ebédel. „Langeszü ember.” Wesselényiben már kilenc évvel ezelőtt forrott a nyelvmívelő akadémia kérdése, most Nagy szóba hozta. Ez a nagy lelkesedés Nagy Pál iránt hamarosan lelohadt. Február 17-én írja: „Hiteles kutfőkből tudom, hogy Nagy Pál a camerariusságot kéri. Ezen pujasága bosszant s mint a jobbakon is uralkodó aljas gyávaság új példája szomorít, de csodálkozásom ama esztelensége által gerjesztődik fel ennek a különben eszes embernek, hogyha a fénylés szomjának daemona megkörnyékezte, miként teheti azt a butaságot, hogy indepentességének liberailsmusi önnön s tündöklő fényét kioltsa s egy idétlen convertita voltot akarjon eddig való hirneve elvesztésével megvásárolni.”

3031822. szeptember 25-én vetődik csak vissza postakocsin Cenkre, másnap a Gatyás tón vadászott. 27-én: „A nagy erdőbe kocsizánk az anyakanczákhoz. A méneskert fekvése nagyon szép és jó, csak kár, hogy oly messze van, 1 1/2 órát mentünk odáig.” 28-án Esterházyánál szalonkára vadásztak, 30-án Kirchsclagba, Alsó-Ausztriába kocsiztak rossz úton; október elsején a Nagyerdőben szalonkavadászat, másodikán a Gatyás tón 10 foglyot lőtt, negyedikén ugyanott csónakból vadászott. Október 5-én ismét Bécsbe utazott Széchenyivel. Vissza december 7-én Vimpácon megéjjeledtek és Horpácsra utaztak. Itt megismerkedett Wesselényi Széchenyi Pál leendő hitvesével, aki azután annyi lelki bonyodalmat okozott Istvánnak. „Könnyen bele tudnék szeretni – de nem szabad lennie” – írja Wesselényi is. Horpácsról Apátiba utaztak, Pál birtokára, december 10-én pedig Cenkre. Itt Széchenyi sógorát, Ziczzy Ferdinándot és egy Batthyányt ismert meg Wesselényi, december 11-én pedig végérvényesen visszaindult Bécsbe.²³⁽²³⁾

Kis Jánost később Pesten látja viszont, aki bámulja Wesselényi szónoki képességét.²⁴⁽²⁴⁾ A reformkor Soprona pedig együttérez az árvízi hajóssal, mikor a reakció bebörtönzi. Kiszabadulása után Zadjeli Slachta Etelka, soproni leányka, ki a szó nemes értelmében volt „honleány”, lelkes levelet ír hozzá. Kéri, hogy ne hagyja abba harcát; benne látja a magyarság ügyének legigazabb s legbátrabb szószólóját.²⁵⁽²⁵⁾

Wesselényi Miklós Döbrentei révén nyilván sokat hallott Sopronról, elejtett naplójegyzete a város s a megye becsüléséről tanúskodik, Takách Judit versét szintén látta, hisz a költőnk elküldte Döbrenteinek. Ő pedig tudósítja erről Kazinczyt („Miklóshoz, Patakyhoz is irt verseket, de nem bontom fel, mig bé nem érkeznek”),²⁶⁽²⁶⁾ majd utána közli az érdekeltekkel. Az Erdélyi Múzeum hasábjain többször találkozhatott Dukai Takách Judit nevével. A költőnk Döbrenteihez írott levelei végén mindig üdvözli Wesselényit s

Patakyt; Wesselényi ezeket az üdvözlőleveleket is nyilván tudomásul vette.

Majd 1815-ben – Pataky Mózes halála után – Wesselényi kolozsvári házába költözik Döbrentei is neveltjével, Gyulay Lajossal. Döbrentein keresztül lát bele a kor irodalmi-nyelvi mozgalmába. A Döbrenteivel való közvetlen s a Kazinczyval való levélbeli érintkezés határozza meg az ifjú Wesselényi irodalmi érdeklődését, esztétikai ítéletét, ízlését. Kis János, Dukai Takách Judit költészete éppen ennek az ízlésnek, esztétikai kíváncságnak jegyében fogant, s így nem hiányozhatott Wesselényi 1810-es évekbeli olvasmányáiból sem.²⁷⁽²⁷⁾

Döbrentei Gábor kapcsolatai másként alakultak. „*Naplójegyzései*”-ben²⁸⁽²⁸⁾ különféle alkalmakkor említi Sopront, hol 1824-ben kívánja a királyi városok meggyarapodását, köztük Sopronét; hol 1840. októberének 1-én írja, hogy „*Eszemben lobban... Sopron, midőn ott én járok iskolába ...*” Levelezett Kis Jánossal, ki hazafiságra s a költészet művelésére biztatja,²⁹⁽²⁹⁾ Tatay Jánossal, a Sopron megyei lövői plébánossal, ám közelebbi kapcsolatba akkor kerül ismét a megyével ³⁰s a várossal, mikor a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából nyelvemlékeket s régi okleveleket gyűjt.

Az Akadémia 1838. augusztus 30-i „nagy” ülésén tesz jelentést útjáról, ekkor számol be végzett munkájáról.³⁰⁽³⁰⁾ 1837-ben készíti elő utazását, a Sopron megyei Csornára és Sopronba ír, hogy készítsék számára elő az anyagot. 1837 októberében jár ott.

A Hírnök című pozsonyi újság az 1838-i 11. számban közli a következő híradást: „Jan. 8-án Döbrentei a Magyar Tudós Társaság ülésén nyolc magyar irat másolatát mutatta be, amit Csornáról kapott a konventből, XVI. század, azonképpen mint már előtt ns. Soprony városa hasonlókat beküldeni szives volt.” Hanem hát még Pató Pál korszakában élt a magyar világ, a hivatalos köszönet csak 1839. február elsején kelt. Toldy Ferenc fogalmazása és ez a sajtókezű irat megvan az Akadémia levéltárában (1839: 156. sz.):

„Régiségekért.

Tekintetes Polgármester Ur! s sz. k. Sopron városa Nemes tanácsa!

A „magyar academia” egyetemes ohajtását teljesítem, midőn annak nevében T. Uraságoknak köszönetet mondok azon hazafiui buzgó készségért, mellyel a Tek. Urak a múltévben is, szivesek voltak Döbrentei Gábor megbízott rendes tagot, régi magyar nyelvemlékek keresése, s a találtak lemásoltatása körül segíteni, s így a társaság legfontosabb ügyének előmozdításához újra is fogatosan járulni. Engedjék meg Kegyetek, hogy országos intézetünk ezentulra is szives indulatjokba s buzgó részvételökbe ajánljam; ki őszinte tisztelettel vagyok a T. Polgármester s Nemes Tanács kész szolgálója.”

Az 1839-es tanácsjegyzőkönyv 525. tétele szerint a letisztázott levél Teleki

József akadémiai elnök aláírásával tényleg meg is érkezett.

A Hírnök tudósítása szerint Döbrentei Csornán is kutatott. Valóban 1837. október 18-án Csornán Gyöngyösy Pál prépost és Pauer Zsigmond kanonok fogadja, ő átnézi a gyűjtött anyagot, melyből két iratot maga lemásol s olvas össze tudós vendéglátóival. 19-én és 20-án csak Pauer Zsigmonddal kutat, s kijelöli, mit kér, hogy másoljanak le. A másolást az említett Pauer Zsigmond és Szeredi Kovács János, a konventi jegyző végzi, ugyanők olvassák össze a lemásolt iratokat. 1837. december 10-én kapja kézhez az anyagot, melyet aztán változatlanul illeszt a Régi magyar nyelvemlékek II–III. kötetébe.^{30a(31)} Október 3 napja volt tehát, amit itt töltött, ez azonban elég volt számára, hogy tájszavakat gyűjtsön. Egy egylapos kézírata szerint Sopron és Vas megyében „*tájszavak*”-at gyűjtött, az alcím szerint: „*Összeírta Octoberben 1837*

Döbrentei Gábor”.³¹⁽³²⁾ A Sopron megyei tájszavak (szám szerint: 4.) – mind „Csornai” jelöléssel szerepelnek. Persze, lehet, hogy vendéglátói gyűjtötték számára.

E hónap 24-én Uraújfalut látja viszont, majd ezen a napon jelenik meg a soproni tanács előtt, ahol Vághy Ferenc polgármester fogadja. A polgármesterben az Akadémia „*egyik Igazgató tagját s alaptökéi gyarapítóját*” tiszteli. Vághy 1832-ben 400 ft-ot küldött a Magyar Tudományos Akadémiának.³²⁽³³⁾ Már 24-én ³⁰⁵kezdi kutatásait, s e kutatásokat 25–26–27-én folytatja. A város levéltárába 25–26-án jut el, hol Schultz Pál városi levéltárnok segíti. 3 iratot személyesen másol le, a többit kijelöli. A további 46 irat 1837. november 18-án jut el hozzá, a kísérő levelet Vághy Ferenc polgármester s Ertl Nepomuk János főjegyző látja el kézjegyével.

Sopronban a megyei levéltárban tölti el többi idejét, ide Marton György másodalispán vezeti be. 27-én Tatay János látogat be Sopronba Lövőről, találkozik régi barátjával, s derekasan kiveszi részét az iratok másolásából s összeolvasásából. Segíti Thalabér István megyei főlevéltárost. 1839. májusában aztán Döbrentei megkapja a megyei anyagot is.

Döbrentei kutatásait, országos útját figyelemmel kíséri a kor sajtója, értesülnek a soproniak szívességéről, készséges segítségéről. Megemlékeznek arról is, hogy Döbrentei ottjártában Vas és Sopron megyei tájszavakat gyűjtött az Akadémia részére (Ez az egy lap lenne az?).^{33(34), 34(35)} Másolatai – a sajtó szerint – „*név szerint a magyarság régi hivatalos éltét, a nagyok udvaraiban, a nemesség közti divatát, annak társalkodásbeli kifejlődését érdekes képből tüntetik előnkbe*”. Tatay János, Lövő plébánosa is buzgó híve az akadémiai törekvéseknek, Döbrentein keresztül Sopron, Vas és Zala megyei tájszavakat küld.³⁵⁽³⁶⁾ Tatay: Berzsényi egykori segítője,³⁶⁽³⁷⁾ az Akadémia buzgó támogatója, s talán nem tévedünk, ha a Jelenkor „T. J.” jegyű soproni és Sopron környéki tudósítóját benne látjuk. Életútja jól szemlélteti az alsópapság egy részének együttthaladását a nemzeti mozgalommal.

Döbrenteit világnézeti tévedései és emberi gyengeségei kiszorították az irodalmi életből. Talán maga is érezte, mennyire anakronisztikus jelenséggé vált. Akikkel együtt indult, meghaltak; akikkel vitatkozott (Vörösmarty, Toldy, Bajza), diadalmaskodtak. Nyelvemlék-tárát gonddal készítette, s ha sok mindenben nem is felel meg a mai tudományos követelményeknek, az akkori időkben nagy lépést jelentett előre. Evvel is szolgálni akarta a magyar nyelv ügyét. A nyelvi törekvések gondolatait magáévá tette, ha más (jóval konzervatívabb) szemszögből is nézte azokat.

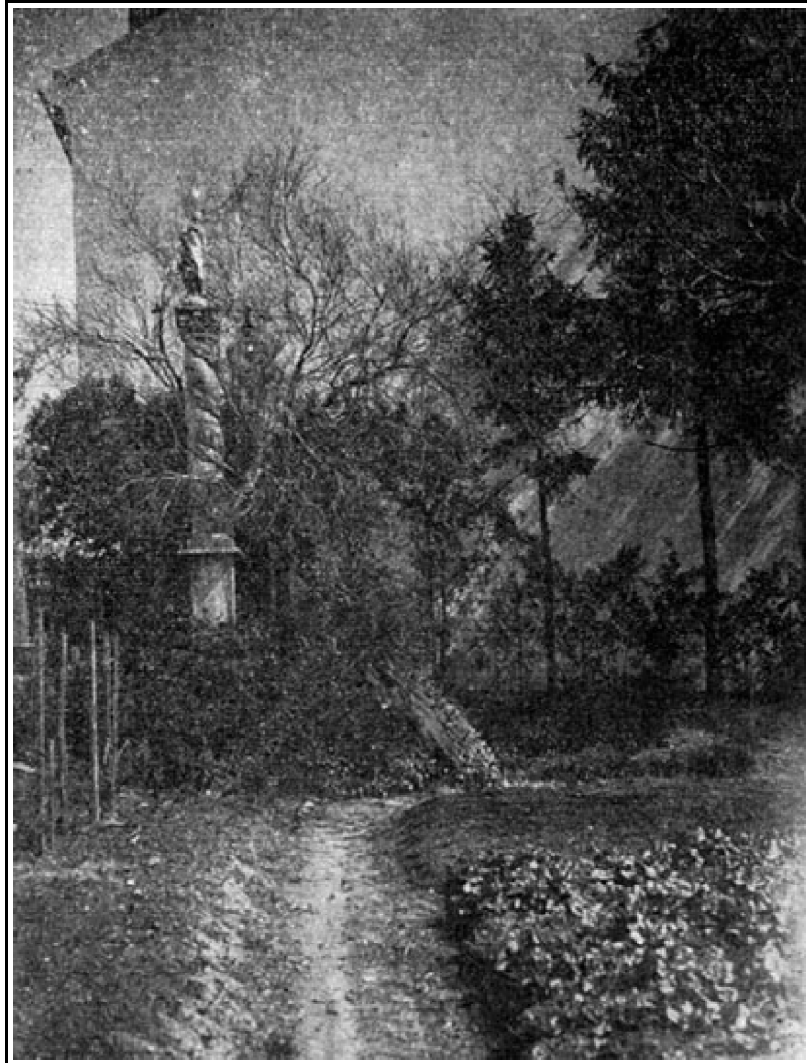
Élete végén ismét eszébe jutott Sopron. Végrendeletében³⁷⁽³⁸⁾ 200-200 pengő forintot hagyott a pesti s a soproni evangélikus líceumra, s ennek évi kamataiból – hagyományozza – veressék 1-1 arany. Ezt a vizsgák után az igazgató a magyarból legjobb előmenetelű tanulónak adja, olyan tanulónak, ki „*tanulmányát végeztével Sopronyt elhagyja, Pesten pedig fellyebbi tanintézetben lépik*”.

E tanulót ne a tanárok jelöljék ki: a többi tanuló titkos szavazással válassza meg. A másik arany legyen a fiút tanító tanáré. A fennmaradó kis összeg pedig csatoltassék az alaptökéhez.

1851-ben, Pesten elérvezett könyvtárában nem találtunk soproni kiadványt vagy soproni szerző művét, hacsak nem az egykori soproni diák, Petz Lipót németre fordított *Lear király-át*.³⁸⁽³⁹⁾ Sopron mégis, ennek ellenére végigkísérte ³⁰⁶életén, nem tudott tőle elszakadni, de nem is akart. Viszont Sopron megfeledkezett róla. 1910 októberében ugyan a város építészeti bizottsága javasolta, hogy a külvárosi Tégla utcát Döbrenteiről nevezzék el, de a tanács az indítványt elvetette. Csak a Berzsényi Gimnáziumban kifüggesztett arckép tanúskodik róla, hogy azért e városban sem egészen ismeretlen az egykori író, diák és jótevő

emlékezete.[39\(40\)](#)

Ma már helyesen látjuk Döbrentei értékét, mégis szükség volna alapos életrajzára. Életútja a magyar nemzeti mozgalom különféle típusainak, azok jelentőségének helyes fölmérése szempontjából sok tanulsággal szolgálhat. Ehhez szerettünk volna néhány adattal hozzájárulni.

A Mikovinyi út Mária-szobra régi helyén, a polgárotthon kertjében (1928)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében

307 Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében

Ismeretes, hogy hazánk Ausztriához fűződő szerencsétlen monarchikus kapcsolata a XIX. században

mennyire súlyos kerékkötőjévé vált kapitalista fejlődésünknek. A Habsburg uralkodóház Magyarországot, a nemszeretem örökös tartományt „zsír- és húsbánya”-ként kezelte, s az osztrák gyáripar felvirágoztatása érdekében megakadályozta a nyersanyagtermelésre kárhóztatott ország iparának kifejlesztését. Hazánknek eme kiszolgáltatott gazdasági helyzetében éppen ezért sajátos és fontos szerepet töltek be a XIX. század közepén létrehozott *kereskedelmi és iparkamarák*, amelyeknek elsőrendű feladata volt, hogy *a kereskedelem és ipar érdekeit képviseljék a törvényhozással és a hatóságokkal szemben, s hogy igyekezzenek elhárítani minden akadályt a kereskedelem és ipar fejlődésének útjából.*¹⁽⁴¹⁾

Sopron hajdani országos jelentőségét nyomatékosan húzza alá az a tény is, hogy Pest, Brassó, Debrecen, Kassa, Kolozsvár és Temesvár mellett – tehát az elsők között – *itt is létesült 1850-ben kereskedelmi és iparkamara*. Már e városok pusztá felsorolása is sejteti, hogy az ipar és kereskedelem irányításában *Sopron* milyen nagy körzethez jutott a XIX. század közepétől kezdődően, hiszen *kamarájának hatásköre majdnem az egész Dunántúlra kiterjedt.*

A soproni Kereskedelmi és Iparkamara megalakulásától kezdődően évről évre rendszeresen kiadta közgyűléseinek nyomtatott – kezdetben kizárólag német, később német-magyar nyelvű – jegyzőkönyveit.

A kamarák működését szabályozó 1868: VI. t. c. elrendelte a *statisztikai adatszolgáltatás* kötelezettségét is.²⁽⁴²⁾ Helytörténetírásunk igen sokat köszönhet annak, hogy a soproni kamara vezetői ennek a feladatuknak is igyekeztek pontosan megfelelni. A kiegyezés táján egyébként már több erőteljesen iparosodó dunántúli város próbálta elhódítani Soprontól a kamarai székhelyet.

Az 1868. június 17-én megtartott ülésen a soproni Kereskedelmi és Iparkamara elnöksége³⁽⁴³⁾ bejelentette, hogy maga *a városi tanács is* mindent megtesz „*Sopronnak kamarai székhelyül meghagyása végett*”,⁴⁽⁴⁴⁾ s a kereskedelmi minisztériumhoz intézendő felterjesztésének alátámasztása érdekében „*megközelítő számszerű statisztikai kimutatást*” kér a helybeli kamarától.

Az igen részletes, terjedelmes kamarai jelentés bevezetője arra a sajnálatos korjelenségre utal, hogy a különféle vállalatok, intézmények mennyire *idegenkednek az adatszolgáltatástól*, s miként mondja:

„A statisztikának részben az adatok gyűjtése körüli nehézségek, részben pedig az egyesek részéről csak bizalmatlansággal tett vallomások folytán hiányossága, általánosan ismeretes; valamint azon körülmény is, hogy ³⁰⁸ezzen okok miatt az össz-statisztika jóval a valóságon alul és nem fölül áll. A mit tehát ezennel a tekintetes városi tanácsnak nyújtunk, szinte csak a dolognak minimuma, és e körülmény Sopron városa fontosságának mérlegelésénél minden esetre annak javára betudandó.” Bár a magyar statisztikai tudomány neves, soproni származású művelője,

*Thirring Gusztáv*⁵⁽⁴⁵⁾ a kiegyezés korának kereskedelmi és ipari helyzetéről városunkat illetően is átfogó képet ad, a kamarai jelentés tendenciájának megfelelően még gazdagabban, színesebben bontakozik ki belőle Sopron egy évszázaddal ezelőtti helyzetképe. A kamarai jelentés ugyanis nem elégszik meg csupán a város iparának és kereskedelmének statisztikai adatok tömegével alátámasztott egyszerű ismertetésével, hanem tüzetesen leírja *Sopron akkori vonzáskörét*, a helyi és környékbeli ipar, valamint a kereskedelem messze szerteágazó szálait is. A nyíltan bevallott tendencia: „*Sopronnak kamarai székhelyül meghagyása*” arra ösztönözte a jelentés szerkesztőit, hogy a város jelentőségének még nyomatékosabb hangsúlyozása érdekében az ipar és kereskedelem mellett külön fejezeteket iktassanak be „*a kereskedelem és forgalom segéd kellei: a pénzügy, közlekedések, biztosítási és egyleti ügy, az emberiségi és iskolai intézetek*” ismertetésére, hogy „*ez által mind a népgazdászati élet általában, mind a társulati viszonyok is*

közelebbről megvilágíttassanak.”

Helytörténetírásunk e szerény forrását az alábbiakban az eredeti szerkezeti felépítés figyelembe vételével ismertetjük.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Kereskedelem

Kereskedelem

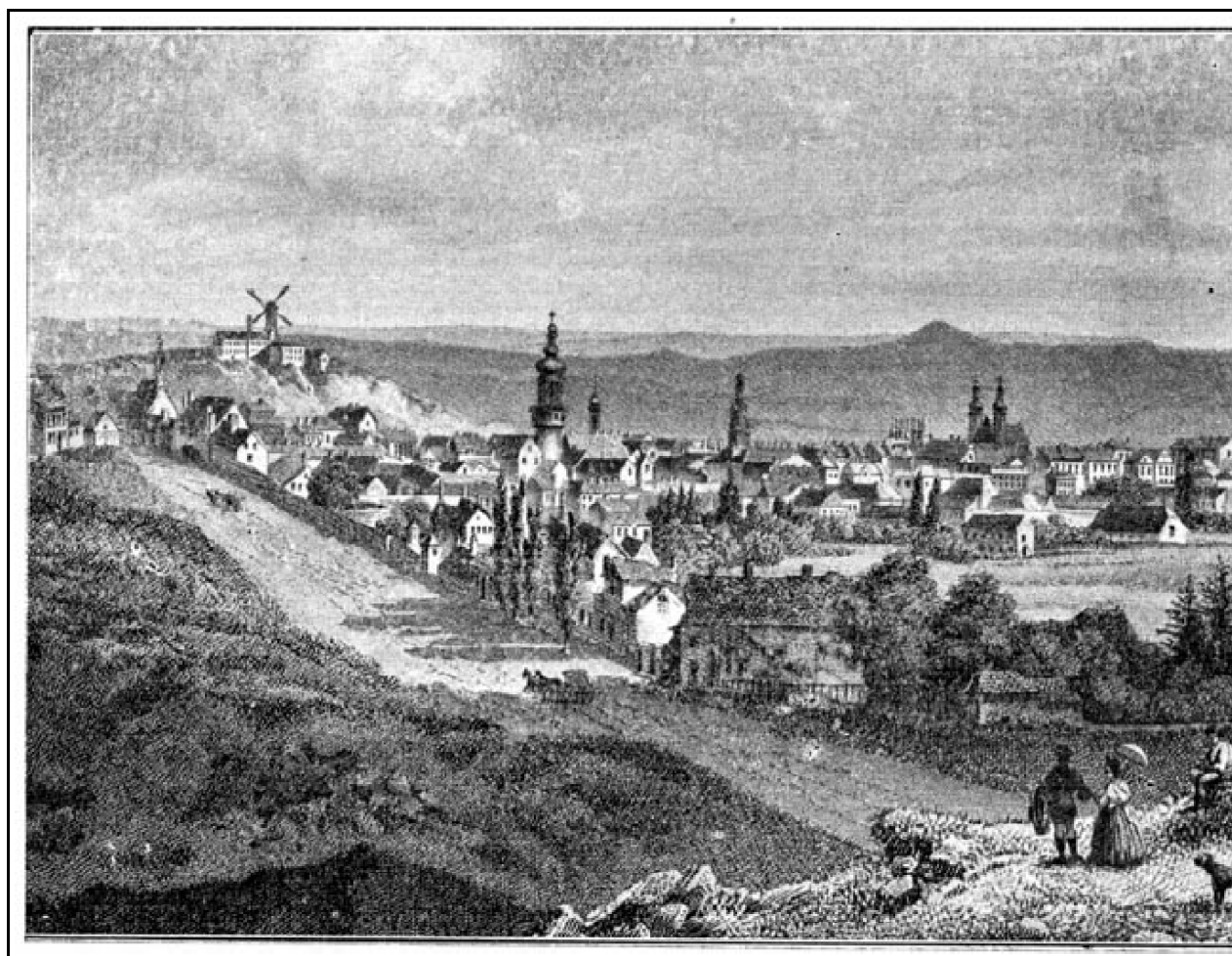
A kamarai jelentés *„azon természetes oknál fogva, hogy Magyarország kiválóan földmívelési ország, és az ipar még csak lassanként meghonosítandó: a mennyiségileg legnagyobb kereskedelmet eddig a nyers termények s ezek közt a gabonának képezik”* – Sopronnak a gabonakereskedelemben való részvételéről közli legelső adatait.

A sok évi átlag figyelembe vételével 2 160 000 mérő gabonát s – 4 ft-jával számolva – 8 640 000 ft évenkénti forgalmat mutat ki. Külön-külön részletezi a *„gyapju, gubacs, repczeolaj, fagygyu, lóheremag, méz és viasz”* kereskedelmi adatait, s az évi mennyiséget 47 300 mázsában, az áru értékét 1 328 000 ft-ban állapítja meg. A táblázatos kimutatáshoz csatlakozó szöveges jelentésből megtudjuk, hogy a gabona túlnyomó része *„magából Sopron megyéből, főleg alsó részéből, az úgy nevezett Rábaközéből hozatik vásárra.”*

Tendenciózan, tehát megint csak a soproni kamarai székhely feltétlen megtartása érdekében siet mindjárt megjegyezni a jelentés: *„Azon körülmény pedig, hogy a gabonának ily nagy, kereskedelmi forgalomba jövő mennyisége, magában Sopron megyében természetik, bizonyosságot tesz e megye virágzó földmívelési viszonyai valamint lakosainak iparkodása mellett.”*

A tekintélyes mennyiségű gabona legfőbb természetes felvevő piacát a *Bécsújhely környéki malomtelepek* jelentették, de jutott belőle *Nyugat- és Észak-Németországba is*, mely ekkor *„Sopronnal élénk forgalomban áll.”* A táblázatos kimutatásban évenként 10 000 mázsában, 600 000 ft értékben feltüntetett gyapjút *„Morvaországnak posztógyártási vidékeibe vitetik.”*

309 Száz év távlatából is természetesnek, magától értetődőnek vehetjük, hogy a kamarai jelentés az összes termelvények közül *a szőlővel* foglalkozik legrészletesebben. Miként mondja:

Sopron látképe. 1860. Rohbock rajza

„A szőlőhegy arányához képest nagy mennyisége ezen – csupán Sopronban és közel vidékén évenként természetien szokott terménynek, Sopronban már ősidőktől fogva nagy és hírneves borkereskedést létesített. Még ezelőtt alig két évtizeddel, midőn gyors és nagy szállitmányok eszközlésére alkalmas közlekedési eszközök hiányzának, Sopron bevásárlási helye volt számos külföldi vevőnek, kik a vásárlást személyesen telyesíték. Habár nagy volt is azon mennyiség, mely ekként kereskedelembe hozva, Sopronnak hírnevét, messze az ország és birodalom, határain túl megalapítá: mindazonáltal a kivitel az első vasutnak keletkezésével évről évre gyorsan szaporodott, és a jelenlegi forgalom az előbbénit jóformán három- de négyszeresen is túlhaladja. Ezen, kedvező közlekedések folytán természetszerűen előidézett lendület eszközlé, hogy az idegen vevők elmaradtak ugyan, de helyettük keletkeztek Sopronban és környékén jelentékeny borkereskedések, melyek az üzletet kifelé közvetítik. Ezen időszakra esik – ugyszólván – a tulajdonképpeni borkereskedésnek megalapítása, melynek népgazdászati jelentősége annál sulyosabban esik mérlegbe, minthogy ennek következtében a kereskedelem már nem időszakai, hanem folytonos; hogy a keresletnek fokozása folytán, a kereskedelem nem szorítkozik már csupán Sopronra és vidékére, hanem, a szükségletet kielégítendő a jeles borokban [310](#)gazdag balatoni vidéket s általában Zala megyét, ugy Somogy, Baranya és Tolna megyék egy részét beszerzési területében voná. Ezen tényálláshoz képest Sopron az ország – borban leggazdagabb vidékeinek, különösen a dunántuli kerületnek tulajdonképpeni

forgalmi ere, és az itteni borkereskedők által az igazi iparos borkereskedés a birodalom minden tartományaiba s ezeken túl üzetik és folytonos élénkségekben tartatik.”

A továbbiakban is hosszan fejtegeti a jelentés a bortermelés és borkereskedés „népgazdászati érdekét”, majd táblázatos kimutatást közöl, mely szerint a megye 5 helysége: *Sopron, Ruszt, Kismarton, Nagymarton és Lajtaszentmiklós* évenkénti borforgalma 730 000 akó, s ennek értéke 7 300 000 forint.

A terménykereskedelem adatait részletező táblázatos kimutatás után a „*marhakereskedés*” ismertetése következik. Megtudjuk belőle, hogy „*Sopron mint kereskedelmi piac*” akkoriban ezen a téren is igen számottevő szerepet töltött be. Évenként mintegy 40 000 szarvasmarhát, 300 000 sertést, 10 000 juhot, 1200 lovat és 3200 borjút forgalmazott a soproni marhakereskedelem, közel 10 000 000 forint értékben.

A szarvasmarha elsősorban Bécsben és Alsó-Ausztriában volt kelendő, „*és minden pénteki heti vásár az Alsó-Ausztriai mészárosok és marhakereskedők egész csapatját hozza Sopronba.*” Igen híresek voltak akkoriban a soproni lóvásárok is, melyek „*még Zala-megye belsejéből is látogattanak, részben hogy itt lovaikat kedvezőbb áron eladhassák, részben pedig, hogy szükségüket kívánat és izlés szerint beszerezhessék.*”

Sopron mai periférikus helyzetének ismeretében külön is érdeklődésre tarthat számot, amit a jelentés a sertéskereskedelem ismertetése kapcsán a városnak a „világforgalom”-ban betöltött. akkori szerepéről ír:

„A sertések legnagyobb részt Slavóniából és Szerbiából hajtának fel, a tovaszállítás pedig történik a birodalom nyugoti tartományaiba és Németországnak minden részeibe. Ezen körülmény mutatja, mi sokfelé ágazik a kereskedelem és mennyire van Sopron e tekintetben minden irányban a nagy világforgalommal közvetlen kapcsolatban. A ki Magyarország kereskedelmi viszonyairól csak némi ismerettel bír, tudni fogja, hogy Sopron a sertéskereskedelem tekintetében már igen régtől fogva, az országban a legnagyobb forgalmat közvetíti. Sopronnak ezen hivatása természetesen földirati fekvésében gyökerezik. Még mielőtt a kanizsai vasutvonal készen volt, a kereskedelem részben, nevezetesen a szerbiai eredetű, a tiszai vaspálya által mesterségesen Pesten át Győrre tereltethetett, de már a sopron-kanizsai vonal az előbbi jelentőségben ismét ide vissza vezetett; a pécs-kanizsai vonal, Barcsig már forgalomban valamint az alföldi vasut e kereskedelmet, mely délről nyugot és éjszaknak terjed, méginkább Sopronban fogja összpontosítani és kétségtelen, miszerint az itteni piac ez által még kitünőbb jelentőséget nyerend.”

Száz év távlatából bizonyos nosztalgiával olvashatjuk a jelentésben, hogy a „*gondos fatenyésztés*” mellett milyen virágzó *gyümölcsstermesztés*, ill. *gyümölcskereskedelem* volt Sopronban. „*A nagy mennyiségben termő igen nemes fajú gyümölcs, különösen alma, körtvély és gesztenye*” elsősorban Bécsben került piacra, de bőségesen ellátta a város lakosságának szükségletét is.

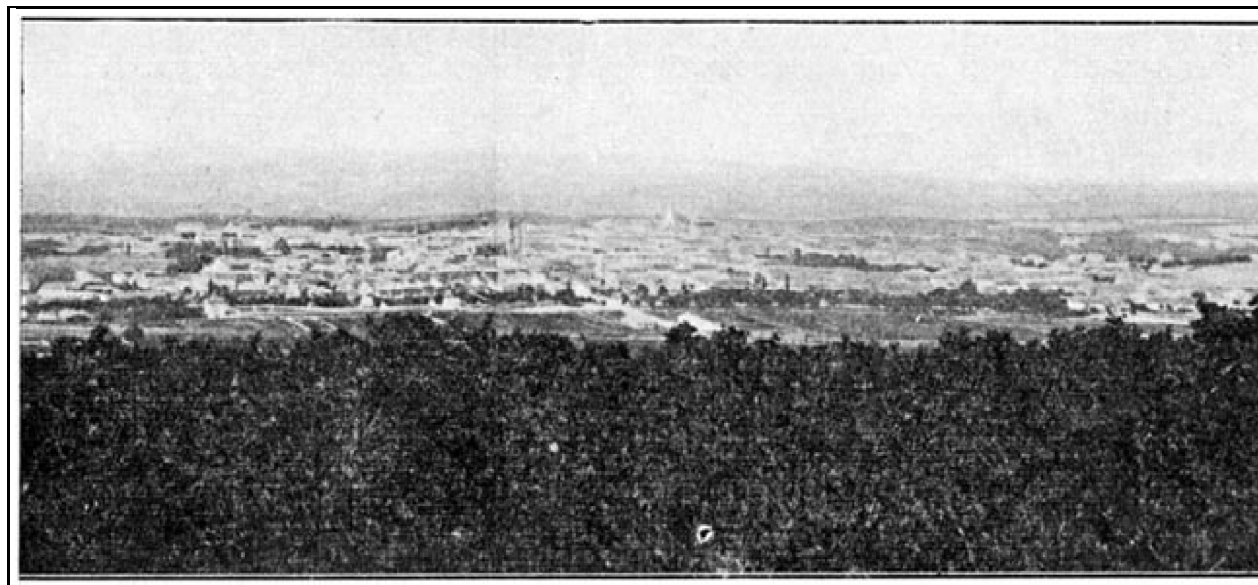
A kereskedelemről szóló fejezetet a kamarai jelentés azzal a büszke megállapítással foglalja össze, hogy Pest után *Sopron kereskedelmi forgalma az országban az első helyen áll, „mert ha észlelhető is más vidéki városban nagy forgalom, úgy ez csak egyoldalú, egy csíkra terjedő”, nálunk viszont „az ország földmívelési viszonyaiban gyökerező főnemei a kereskedelemnek, u. m. a gabona-, bor- és marhakereskedés”* egyaránt virágzó képet mutatnak. Ennek ismételt illusztrálására a fejezetet egy összefoglaló táblázatos kimutatás zárja le, mely végösszegében *Sopron évi kereskedelmi forgalmát 30 015 000 forintban* állapítja meg.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegészés

évében / Ipar

Ipar

A fejezet bevezető sorai tárgyilagosan és jogos türelmetlenséggel kárhóztatják a kiegyezés korának mostoha hazai gazdasági alapszerkezetét:

Sopron látképe a Károly-magaslatról. 1870 körül

„Az országnak tökebeni szegénysége ismeretes, valamint ennek oka is, hogy t. i. még nincs a viszonyoknak megfelelő hazai ipar, mely a majdnem kizárólagos földmívelést gyámolítaná. A tapasztalás mutatja, miszerint a mezői gazdaság csupán önmagára szorítkozva, nem képes tökéletet teremteni és az államgazdasági igényeknek eleget tenni. – Mind két tényező szükséges, ha anyagilag megerősödni és ez által a sors szeszélye vagy véletlen esélyektől függetlenekké lenni akarunk. Közelfekvők és intők azon példák, hogy Magyarország terményeinek tulhalmozása mellett szükségben volt, és hogy terményei csak akkor találtak biztos s jövedelmezőbb kelendőséget, ha Europa nagy része inséget szenvedett. – Innen a gazdaság és a terménykereskedésbeni bizonytalanság és erős hánykódás.

Szükség parancsolta dolog, hogy a népgazdasági fejlődésnek szilárdabb alap szereztessék, és ez csak is különmemű iparnak megtelepítésével eszközölhető, mert az ipar nem csak az által nagy fogyasztója a föld terményeinek, mert a kezek ezreit foglalkodtatja és hol ezeket nem találja, külről is behozza, – hanem az által is, mivel a nyerstermények milliónyi mázsáit feldolgozza, nagy térfogatu czikkekből kisebb és mégis értékesebb tárgyakat termel és ekként a nemzeti vagyont megkettőzteti. – De az ipar nem, tenyészhet mindenütt; alkalmas talajra és kedvező éghajlati viszonyokra van szüksége.

Ha tekintjük általában még mily fejletlen az ipar hazánkban, és hogy csak némely helyen gyéren találtatik: akkor saját iparos viszonyaink állapotát [312](#)szemlélve, azon szilárd meggyőződésre kell jutnunk, miszerint az Sopronban és közvetlen környékén, az általános viszonyokkal szemben, termékeny tenyészhelyre talált.”

A továbbiakban a jelentés az adatok egész tömegét sorolja fel annak bizonyítására, hogy Sopronban „*a mezői gazdaságra támaszkodó iparok*” mennyire fejlettek. A városban és környékén ekkor már 7

cukorgyár működött. Termelékenységük természetesen – az évi 137 000 mázsa nyerscukor előállításával – eltörpül ugyan a mai, fejlett technikával dolgozó cukorgyáraké mellett, hazai viszonylatban azonban akkor ez igen tekintélyes mennyiségnek számított.

A környékbeli 7 cukorgyár mellett egy *cukorfinomító* gyár és egy „*czukormügyár (Canditen-Fabrik)*” is volt ekkor Sopronban.⁶⁽⁴⁶⁾ S hogy ez a ma kezdetlegesnek ható cukoripar milyen nagy jelentőségű lehetett a város és környéke gazdasági felvirágzása szempontjából, bizonyítja az a számadat, mely szerint forintértékben a cukorgyártás majdnem teljesen elérte a gabonatermesztés értékszintjét. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a kamarai jelentés egy egész oldal terjedelemben fejtegeti a répatermesztés fokozásának nemzetgazdasági jelentőségét, s előtérbe helyezi a külterjes gabonatermesztéssel szemben. Érdekes, hogy az „*államháztartási előnyök*” – az akkor igen magas *répaadó* – mellett a répatermesztéssel foglalkozó kis parasztgazdaságok érdekeit hangsúlyozza elsősorban a kamarai jelentés. A kereskedelem, az értékesítés perspektíváit is felvillantja, midőn arról beszél, hogy „*a gabona elkelése mindig soha előre nem látható esetlegességektől függ és a gazdának súlyos gondot okoz*”, a cukorgyártásnak pedig szinte beláthatatlan távlatai vannak.

A szeszgyártás helyzetének, eredményeinek ismertetésénél ugyanakkor lakonikus rövideggel csupán ennyit jegyez meg: „*az államháztartási előnyök vagynak érvényben.*” S ez valóban így is volt, mert pl. az akkor Sopron környékén működött 4 szeszgyár, mely évi 360 000 forint termelési értéket képviselt, évente 100 000 forint *termelési adót* fizetett, s ugyancsak alaposan megadóztatták az 5 soproni és 1 németkereszturi *likörgyár* tulajdonosait is. A szeszfélek nagyrészt Erdélyben, a Felvidéken és Horvátországban találtak piacra.

A jelentés szerint a *sörtermelés* akkori, viszonylag alacsony országos szintjének oka: „*Magyarországnak nagy borbősége és azon körülmény, hogy ugyyszólván minden földműves bort termeszt.*” Mindamellet tárgyilagosan fejtegeti a sörgyártás intenzívebb fejlesztésének szükségességét és lehetőségeit, s érveit azzal is alátámasztja, hogy az 1 soproni és 5 környékbeli „*sörház*” nem győz eleget termelni.⁷⁽⁴⁷⁾ Érdekesen cáfolja azt a „*téves nézet*”-et, melyet a hazai bortermesztés érdekeinek féltői a sörgyártás fejlesztésével kapcsolatosan képviselnek:

„Némely oldalról a sörtermelés és fogyasztás a hazai bortermesztésre nézve károsnak tartatik ugyan, a mi azonban téves nézet, mert a sörházak is vevői a mezei gazdasátnak, és a mi netalán a bortermesztéstől elvonatik, ³¹³azt a földművelés kapja; különben is a bortermesztésnek sikeressége nem fekszik a belföldi fogyasztásban, mely csak néhány város, mint részben sörfogyasztó által lehet csekély mértékben megszorítható, – hanem a kivitelben, melyre a magas országgyűlésnek imént előterjesztett, Poroszország és a német vámelegesülettel vámtariffa folytán kedvező kilátás nyílik, abban a borvámok Magyarország különleges érdekében tetemesen leszállítva lévén.”

Az 1842-ben alapított takarékpénztár első székháza (Lenin körút)

A kamarai jelentés további részében, az iparral foglalkozó fejezetben vajmi kevés rendszert találunk: egymást váltogatja a fontosabb és kevésbé lényeges iparágak adatainak felsorolása.

A téglagyártás 1867-ben is jelentős iparágnak számított Sopronban. A téglá és cserép előállításához „kitünő őszanyag” állt rendelkezésre s a 8 soproni telep termelése évenként elérte a 20 millió darabot. [8\(48\)](#) Az építőipar termelését eredményesen egészítette ki a *mészégetés*, amely Sopronban 6 kemencében folyt.

Ősi iparágnak számított a városban a *hamuzsír* előállítása, mely „főleg a csehországi üveg-iparnál talál kelendőséget.” [9\(49\)](#)

Már abban az időben 2 *gőzmalom* és egy *műmalom* működött Sopronban, [10\(50\)](#) ill. Lakompakon, s évi termelésük majdnem elérte a 100 000 mázsát.

[314](#) Virágzónak mondja a kamarai jelentés a Sopron környékén, „Nagy-Czenken meghonosult *selyemtenyésztést*.” Nagyrészt a gyermekeket vonták be ebbe a munkába, mely akkor különösen jövedelmezőnek számított. A nagyecenki selyemtermelésről ezt olvashatjuk:

„Az itt létező filanda, – mely részben házilag termeli a gubókat, részben pedig Sopron-, Vas-, Zala- és Somogy megyékben, ugy Slavoniában és Horvátországban termelteti, és ehhez a magot nagyrészt maga szolgáltatja, – termel évenként mintegy 150 mázsa nyersselymet 375 000 ft. értékben. Ezen filanda, a halhatatlan Széchényi István iparos buzgóságának hagyománya, Magyarországnak hasonló intézetei között

jóformán az első.”¹¹⁽⁵¹⁾

A „*műszaki iparágazatok*” közül a „*tűzfecskendő gyárral kapcsolatos harangöntöde*” említésével találkozunk legelőször, mely fennállása óta olyan híressé vált, hogy még Horvátországból, Erdélyből és Stájerországból is kapott megrendeléseket. Hasonlóképpen jó kelete és ugyanilyen széles vevőköre volt a soproni *takaréktűzhely-gyár* termékeinek is.¹²⁽⁵²⁾

Majdnem egy évszázad távlatából, ma már a Széchenyiek szűkebb pátriájában is csak kevesen tudnak róla:

„Nagy-Czenken lévő két gazdasági gépgyár, különféle földmívelési eszközöket 54 000 fr. értékben készítve, már nagy ipartárlatoknál is tisztelő elismerést talált, és gyártmányait a birodalom minden részeibe szétküldik.”¹³⁽⁵³⁾

Igen elterjedt iparág volt akkor Sopronban a *kalapgyártás*; a számadatok egybevetése során pl. kiderül, hogy ennek a termelési értékszintje meghaladta a „*műszaki iparágazatok*”-ét. Érdekes, hogy az itt gyártott „*finom, könnyű nemezkalapok, melyek minden összegyűrést behorpadás és törés nélkül elbirnak*” – nagyrészt Olaszországban találtak vevőkre.¹⁴⁽⁵⁴⁾

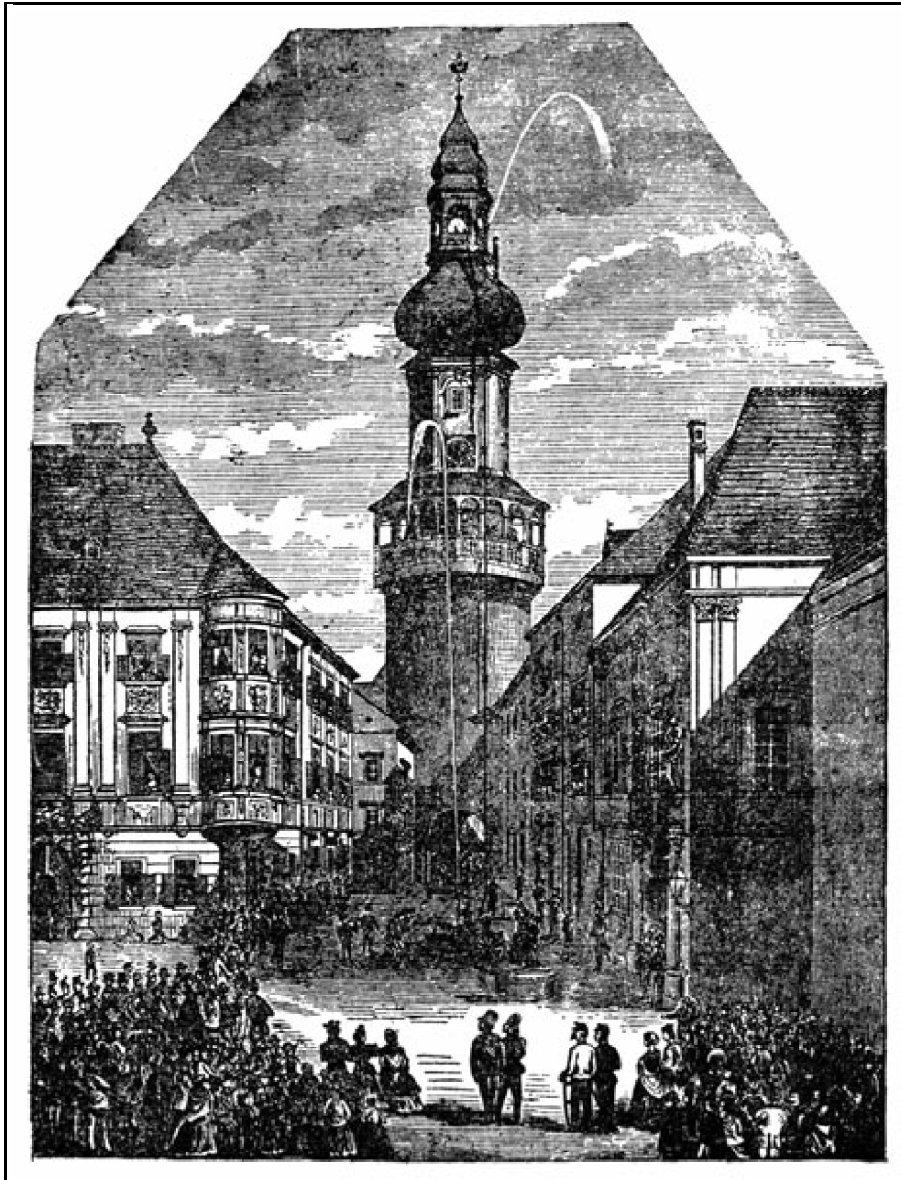
Az iparról szóló fejezetet a *szénbányászat* és a *kőbányák* termelési adatai zárják le. Bár a jelentés hangsúlyozza, milyen nagy szerepe van a bányászatnak az iparfejlesztés szempontjából, mégsem foglalkozik vele súlyához méltóan. Mindössze a brennbergi és lajtaújfalui szénbánya évi össztermelésének adatát (2 310 000 mázsa) és forintértékét (553 500 forint) adja meg. Valamivel részletesebb a *kőbányászat* leírása, mely szerint az átlagosan 180 munkást foglalkoztató szentmargitai és a 80 munkással dolgozó loretói *kőbánya* nemcsak a helyi *kőfaragó ipart* látja el bőven anyaggal, hanem Bécs nevezetes épületeinek *kőanyaga* is nagyrészt e két Sopron megyei bányából kerül ki.

Miként a kereskedelem ismertetésénél, itt is táblázatos kimutatás zárja le a fejezetet, mely 27 tételben összesen kereken 10 millió forint végösszegben jelöli meg az ipar évi forgalmi, ill. termelési értékét.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Pénzintézetek

315 Pénzintézetek

Ez a rövid kis fejezet a jelentésben nem sokat mond a mai olvasónak. A 4 helybeli pénzintézet közül elsőnek a *Soproni Takarékpénztárt* említi, mely 1867-ben 1 224 668 forint forgalmat mutatott ki.¹⁵⁽⁵⁵⁾ A többiek közül „*egy magán pénzváltó ügylet*” ugyanakkor 600 ezer, „*egy iparos előlegezési egylet*” 400 ezer s „*a cs. kir. szab. osztrák nemzeti banknak pénzfelváltási pénztára*” 100 ezer forint alaptőkével szerepel.

A Seltenhofer-gyár tűzoltófecskenő-próbája a városháza előtt. Hauser Károly vízfestménye. Liszt Ferenc Múzeum

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Postaügy

Postaügy

A kereskedelmi forgalom szempontjából fontos távoli helységekkel „*vasuti postán*” – Bécsen és Kanizsán keresztül – igen élénk és gyors volt már 1867-ben is Sopron összeköttetése. A Monarchia közeli és távoli helységei mellett különösen szoros kapcsolat alakult ki a postaforgalomban Németország egyes városaival és Trieszttel. A jelentés szerkesztői városunknak a hazai kereskedelemben betöltött fontos szerepét itt közvetett úton is bizonyítani igyekeznek. [316](#)A levélforgalom mennyiségének és a bélyegilleték összegszerű

kimutatásának feltüntetéséből kiderül, hogy 1867-ben Sopronban 164 428 levéllel adtak fel többet, mint Győrött, Pécs levélforgalma pedig a felét sem érte el a soproninak.[16\(56\)](#)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Közlekedés

Közlekedés

1867-ben Sopronnak a legfontosabb kereskedelmi irányok felé már megvolt a *vasúti* összeköttetése, mégpedig „nyugot és éjszoknak Némethország minden részébe és Franciaországba – Bécsen, – Triesztnak, Budának és innen kelet és délfelé az ország különböző vidékeire – Kanizsán át.” Bár a jelentés máris kedvezőnek mondja Sopronnak a világforgalommal való összeköttetését, mégis sürgetőnek tartja a Kanizsa – Barcs, Pécs – Eszék közötti és a fiumei vasútvonalnak mielőbbi kiépítését. A *közúti* összeköttetést Pozsony, Győr, Pápa, Veszprém felé, valamint Sárváron át a Balaton vidékére a „jó *kőutakkal*” ugyancsak biztosítottak látja.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Igazságszolgáltatás

Igazságszolgáltatás

Nyilvánvaló, hogy ez a fejezet és az utána következők is tendenciózusan, azzal a szándékkal kerültek bele a kamarai jelentésbe, hogy még nyomatékosabban aláhúzzuk Sopronnak mint kamarai székhelynek a jelentőségét. A helybeli városi és megyei törvényszék tevékenységének megemlítése mellett a jelentés szerkesztői a cél érdekében még az indirekt bizonyítást is felhasználják:

„Bizvást állithatni, hogy a váltótörvényszéknek itteni felállítása által, az ország törvényhozása részéről Sopronnak minden egyéb kerületbeli más városok feletti nagyobb kereskedelmi fontossága ünnepélyesen kimondatott.”

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Biztosítás

Biztosítás

Valóban igaza van a jelentésnek: a fejletlen földművelés, a pangó kereskedelem, valamint „*a lakosságnak fejletlen szelleme a biztosítási ügynek rossz talaja.*” Sopron „*népgazdasági élet*”-ének fejlettségét bizonyítja, hogy már 1867-ben 6 biztosítási főügynökség és 3 fiókügynökség működött a városban, mégpedig a hazai biztosító társulatok mellett 2 bécsi és 2 trieszti pénzintézetnek is volt itt biztosítási érdekeltsége.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Egyleti ügy

Egyleti ügy

Büszkén hivatkozik a kamarai jelentés „*az iparnak, a nevelés és tudománynak, valamint társalgási czélnak szentelt*” soproni intézményeire, melyeket a város társadalma „*önnön erejével*” hozott létre.

Helytörténeti jelentőségénél fogva ezeknek a kimutatását az alábbiakban szó szerint közlöm:

- „1. Légszuszulágítási részvényegylet.
2. Borászati egylet.
3. Tornász- és tüizoltó-egylet, saját tornaépülettel.
3174. Művészeti és történészeti egylet, állandó muzeummal.
5. Uszodai részvényegylet.
6. Casino-egylet.
7. Az iparosok egylete.
8. Városszépítészeti egylet.
9. Dalár egylet.”[17\(57\)](#)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Emberiségi intézetek

Emberiségi intézetek

Ezzel a címmel a különféle jótékony célú egyesületeket sorolja fel a jelentés. Első helyen a *kórházat*, majd a *polgári gyámintézetet* említi. Két *árvaház*, egy katolikus és egy evangélikus működött ekkor a városban. Az elszegényedett polgárok felkarolásáról három *segélyző egyesület* gondoskodott, a városi szegénységet pedig a *közszegénypénztár* támogatta. Ugyancsak az akkori jótékony intézmények sorába tartozott a három *testvéregylet* (Bruderschaftsverein), a két *nőegylet*, a *polgári temetési egyesület*, valamint a katolikus és evangélikus *kisdedővoda*.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Kelényi Ferenc: Sopron kereskedelme és ipara a kiegyezés évében / Iskolaügy

318 Iskolaügy

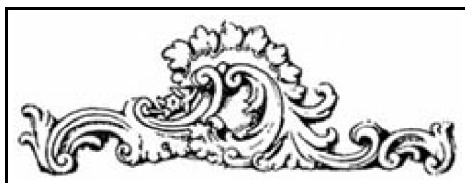
A kamarai jelentésnek ezt a zárófejezetét *Sopron iskolaváros* jellegének hangsúlyozása vezeti be. Nem kis önteltség kellett ennek a mondatnak a megfogalmazásához: „*Még csak a tárgyalás alatti főreáltanodának létesítése hiányzik, hogy Sopronnak iskolaiügye tökélyesíthessék.*” Hivatkozik azokra a hatalmas áldozatokra, amelyeket a város társadalma készséggel vállal iskoláinak fenntartása és fejlesztése érdekében „*állásának mint kereskedelmi és iparos városnak azon helyes felfogásában, hogy minden áldozat az ifjuságnak derék kiképzése által ismét pótoltatik.*” Kultúrtörténeti nevezetességénél fogva ugyancsak eredetiben adjuk az akkori tanintézetek felsorolását:

1. Egy kath. és egy evang. főgymnasium, ez utóbbi 3 évi theologiai tanfolyammal.
2. Két tanítóképezde a nevezett hitfelekezetek részéről.
3. Hasonlóképp két felekezeti alreáliskola.[18\(58\)](#)
4. Egy kath. és egy evang. 4 osztályu normáliskola, elkülönítve fi- és leány gyermekek számára.
5. Vasárnapi iskola kereskedő tanoncok és gyakornokok számára. 6. Vasárnapi rajziskola iparosok számára.[19\(59\)](#)
7. Két engedélyezett nevelő-intézet fi-,[20\(60\)](#) és
8. Egy engedélyezett nevelő-intézet leány gyermekek számára.”

Ezzel le is záródott a kamarai jelentés érdemi része. Befejezőképpen szerkesztői mindössze azt a megjegyzést fűzték még hozzá, hogy az adatok földelésénél és följegyzésénél a legnagyobb lelkiismeretességgel jártak el, hitelességében tehát senkinek sem lehet oka kételkedni.

A jelentés sorsáról nincsenek további adataink, hogy azonban a kívánt hatást elérte, bizonyítja az a tény: *Sopron továbbra is kamarai székhely maradt*, mégpedig egészen addig, míg a kereskedelmi és iparkamarák

országosan át nem adták helyüket a modern közgazdaszat érdekei által életre hívott új intézményeknek.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon III. rész

**319 Bóna István: Cundpald fecit
A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon
III. rész**

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon III. rész / Vélemények a Cundpald-kehely történelmi háttéréről

Vélemények a Cundpald-kehely történelmi háttéréről

Feltevésünk, hogy Petőházán a frank uralom kezdetén egyházi központ volt és püspököt temettek el, csak akkor valószínűsíthető, ha alá lehet támasztani az egykorú írott források adataival.¹⁵⁶⁽⁶¹⁾ Mielőtt erre sort kerítenénk, vizsgáljuk meg röviden az eddig elhangzott véleményeket.

A Cundpald-kehely történelmi háttéréről alkotott eddigi elképzelések vagy kelyhünk 8. századi készüléséből indultak ki és idejutását még ezen az évszázadon belül akarták megmagyarázni, vagy a 9. századi pannóniai frank uralommal hozták kapcsolatba, többnyire csak általánosságban (mint a hazai művészettörténészek és régészek többsége), egyetlen esetet kivéve, amely konkrét történelmi háttérét is igyekezett felfedni.

Bella Lajos volt az egyetlen, aki kelyhünkkel kapcsolatban még az avar birodalom fennállása alatti térítő tevékenységre gondolt. 8. századi bajor térítő kísérletekre van ugyan egy-két homályos utalás és legenda,¹⁵⁷⁽⁶²⁾ arra azonban, hogy ezek az avarok közt bármiféle sikert könyvelhettek volna el, nincs.

A kehely 8. századi keltezéséből indulnak ki a legutóbbi német feltevések¹⁵⁸⁽⁶³⁾ is, amikor arra utalnak, hogy lelőhelye a Nagy Károlytól 791-ben „meghódított” területen fekszik.

Nagy Károly 791. évi hadjáratában a kor szokása szerint valóban számos püspök vonult az avarok ellen.¹⁵⁹⁽⁶⁴⁾ Ezek a harcias egyházfők azonban ez alkalommal aligha hittérítéssel foglalkoztak, mint azt a hadjárat során elhalálozott regensburgi, metzi és trieri püspökök sorsából sejthetjük. Részt vett a hadjáratban Arno salzburgi püspök, Bajorország és Pannonia Superior későbbi érseke is, aki alighanem ekkor szerzett keserű tapasztalatai nyomán került később oly buzgó igyekezettel az avar földet.

A hosszú előkészületek miatt erősen megkésve induló, szeptember 8-a körül még mindig csak az Ennsnél

állodogáló¹⁶⁰⁽⁶⁵⁾ frank főszeregről tudjuk, hogy 52 napos hadjárat után lovak nélkül, erősen szétzilálva érkezett vissza Regensburgba. Ha ³²⁰a későbbi krónikák¹⁶¹⁽⁶⁶⁾ jelentős része ehhez a személyesen Nagy Károly vezette háborúhoz igyekezett is kötni az avarság leverését és Pannónia meghódítását, az egykorú annalesek és híradások erről mitsem tudnak. A 791. évi hadjáratról fennmaradt különböző adatok egybevetéséből¹⁶²⁽⁶⁷⁾ annak tényleges sikere ellen több szól, mint mellette. A kereszténység számára 791-ben (legalábbis a Bécsi erdőtől keletre) meghódított avar területek lehetőségét ilyenformán nem vehetjük komolyan tekintetbe.¹⁶³⁽⁶⁸⁾

Kelyhünkkel kapcsolatban eddig nem említett hipotézist állított fel Balics Lajos. Szerinte a kereszténység Sopron-vidéki megújítását igazolná az „ikvatoroki” kehely, amely „Német Lajos 859 évi birtokadományozásával alkalmasint szoros összefüggésben volt”, – továbbá: „Némi utmutatást ad arra is hol kell az adományozott birtokot keresnünk”. Balics szerint hozzánk a kelyhet vagy maga a birtokadományokról szóló oklevélben szereplő Albrich (passauai) segédpüspök vagy valamelyik papja hozta.¹⁶⁴⁽⁶⁹⁾

Balics, aki tisztában volt azzal, hogy kelyhünk a Tassilo-kehely környezetéből származik, lehetségesnek vélte, hogy mégis Passauban készült. Hazánkba kerülésére felvetett viszonylag késői időpontját pedig „karoling” feliratával és formájával kívánta alátámasztani. Figyelemre méltó azonban az az egyházi történészre valló helyes érzékű észrevétele, amellyel kelyhünket elsőként igyekezett püspökkel, a passauai Albrich-hal összekötni.

A szóban forgó, sokat vitatott oklevél¹⁶⁵⁽⁷⁰⁾ szerint Német Lajos Hartwic passauai püspök kérésére 10 mansio földet adományozott Albricus chorepiscopusnak „inter Raba et Odinburch Nuzbach”, amely helyet ugyanezen oklevélben még „ad Odinburch atque loca ubi montani incipiunt” jelöli meg.

Az idézetből kiviláglik, hogy Balics az Odinburch-Ödenburg-Sopron azonosság régi feltevéséből szemléli az oklevelet s vele kelyhünket. Azóta azonban Mollay Károly hitelt érdemlően kimutatta, hogy a 859. évi oklevél Odinburch-ja nem vonatkozhat Sopronra, mivel az oklevélben leírt birtokot nem lehet elhelyezni a város környékén.¹⁶⁶⁽⁷¹⁾ Ha azon még lehet is vitatkozni, hogy a Nuzbach birtok valójában hol feküdt, egy bizonyosnak látszik: nem Magyarországon, – s ezzel Balics egész elgondolása magától esik.

Későbbi félreértések elkerülése végett le kell itt számolnunk egy esetleg felmerülő hasonló lehetőséggel is.

Német Lajos 860. nov. 20-án kelt oklevelében¹⁶⁷⁽⁷²⁾ különböző pannóniai birtokokat adományozott Adalwinus salzburgi érseknek és egyházának. Ezek között szerepel az „ad Kundpoldestorf” nevű birtok. Pontosán 30 évvel később 890. november 20-án¹⁶⁸⁽⁷³⁾ Arnulf király Diotmarus salzburgi érsek kérésére megerősíti elődeinek a salzburgi egyház részére tett adományait. Ezek között az oklevél ³²¹ismét felsorolja az „ad Guntpoldesdorf” beneficiumot. A két oklevélben említett, részben lokalizálható birtokok felsorolásának sorrendjéből feltehető, hogy Kundpold falva a Rábától nyugatra feküdt. Ez első pillantásra meghökkentőnek tűnő kalandos feltevésekre vezethet az azonos nevet viselő salzburgi kehely és falunév között. Felvethető ugyanis, hogy a 860. évi birtokadományozás egy már évtizedekkel korábban is létezett „Cundpaldestorf” falu közelében történt. Mivel pedig a név alakjának a helyesírása szemmel láthatóan a szövegező dialektusának, illetve a korban végbement fejlődésnek a függvénye, feltehető, hogy a korábban Cundpaldról elnevezett falu ott feküdt, ahol Cundpald kelyhe előkerült, tulajdonosa pedig a kehely donátora lehetett.

A Cundpald–Kundpold–Gundpold névből azonban semmi ilyesmire nem következtethetünk. Elég legyen a fentebb sebtében felsorolt 32 előfordulását említenem, mennyire mindennapos volt ez a név a 8–9.

században. Más kísérő adat hiányában tehát azonos történeti személyek feltételezésére nem alkalmas.¹⁶⁹⁽⁷⁴⁾ Arra nézve pedig, hogy a bizonyos Kundpold nevét viselő falu ténylegesen hol feküdt, az oklevelek semmi közelebbit nem tartalmaznak. Az mégis elgondolkoztató, hogy a valószínűleg még Nagy Károly adományára visszamenő Sabaria civitas kivételével az összes többi azonosítható birtok a salzburgi egyházmegye 829 utáni területén, tehát a Rába és Dráva között fekszik.

A két név hipotetikus összekötéséből ahhoz a kibogozhatatlan és ellentmondásokkal teli következtetéshez jutnánk, hogy Petőházán 860 előtt, de mindenesetre 803 után birtokos Kundpald (vagy azonos nevet viselő apja stb.) készítette a 760-as években azt a kelyhet, amely nem tudni miért, mikor s kivel került sírba a jelzett úr pannoniai birtokán.

Az eddigi elképzelések és lehetőségek kritikája után, tekintsük át röviden azokat az eseményeket, amelyekből világosan kitűnik, mikor is indult meg ténylegesen az avarság megtérítése.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon III. rész / Az avarok megtérítésének kezdetei

Az avarok megtérítésének kezdetei

Avar részről először a belháború küszöbén (vagy már lángban álló) avar birodalom nyugati országrészének fejedelme, a tudun ajánlotta fel, 795 őszén Nagy Károly Elba-menti táborába küldött követsége útján, hogy hajlandó népével együtt meghódolni és megkeresztelkedni.¹⁷⁰⁽⁷⁵⁾ Az avar birodalmat eláruló politikai egyesség eredményeként 795/96 telén a tudun és nagyjai valóban Achenba mentek s ott a király személyes segítségével megkeresztelkedtek. Amikor azonban 796-ban a tudun belátta, hogy politikai húzása nem menti meg a frank fennhatóságtól, szembefordult a támadókkal s életével fizetett tévedéséért.¹⁷¹⁽⁷⁶⁾

796 kora tavaszán a belháború szaggatta avar birodalom szinte ellenállás nélkül hullott a zűrzavart ragyogóan kihasználó Erik friuli herceg és franklangobard ³²²serege elé.¹⁷²⁽⁷⁷⁾ Ugyanezen év nyarán a Pippin vezette itáliai sereghez, Alcuin kérésére és Nagy Károly utasítására, csatlakozott Paulinus aquileiai pátriárka, az ugyancsak avar földre induló bajor-alamann sereghez pedig Arno salzburgi püspök és számos térítő pap,¹⁷³⁽⁷⁸⁾ – egyáltalán az avarok megtérítésére nagy buzgólkodás folyt 796 nyarán.

A térítési mozgalom lelke az angol Alcuin volt, aki azonban a szász földi véres frank térítő hadjáratokból nagyon is jól tudta, mit értenek a német főpapok és a karoling hatalom „térítésen”. A 796 májusától a következő években írott leveleiben naív, de őszinte igyekezettel kísérli meg – hol az irgalomra, hol a véres szász lázadásokra figyelmeztetve – legalább salzburgi barátját eltéríteni ezektől a módszerektől. Károlyhoz, Arnohoz és a bajor-alamann sereget vezérlő Meginfrid főkamaráshoz írott leveleiből¹⁷⁴⁽⁷⁹⁾ egyaránt kicsendül az aggodalom; vajon téríteni vagy keresztelni indulnak-e a seregek, ügybuzgó papokat visznek-e magukkal avagy tizedbehajtókat. – Aggodalma jogos volt. Paulinus pátriárka, a kor másik nagy egyházi szelleme, a helyszínen már ezekkel a kérdésekkel találta magát szemben.

A két sereg egyesülése után Pippin Pannóniában, a Duna mellett megbeszélésre hívta össze a főpapokat, és megvitatták a térítés részletkérdéseit. A rövid kivonatban ráánkmaradt határozat egyik helye¹⁷⁵⁽⁸⁰⁾ már utal a frank világi hatalom és az egyházfők, elsősorban a később szentté avatott itáliai Paulinus közti ellentétekre. Egyes frank körök – nyilván a katonai vezetők – ugyanis az avarok azonnali megkeresztelése mellett kardoskodtak. Paulinus, aki átlátta, hogy emögött a buzgalom mögött az egyházi és állami adók azonnali

szedésének vágya rejtőzik, finom és- szellemes bibliai idézettel tiltakozott az adminisztratív „sorkeresztelés” ellen, amelyet megfelelő előzetes térítő és tanító tevékenység előtt céltalannak – ma hozzá tehetnének apolitikusnak – tartott. A következmények őt igazolták.

A „térítés” mikéntjéről az elkövetkező két évből nincsenek részletes adataink, azonban bizonyos, hogy úgy folyt, amitől Alcuin és Paulinus féltek. A püspöktől magukra hagyott bajor papok – a helyzetet később rózsás színben feltüntető salzburgi vitairat elbeszélésével¹⁷⁶⁽⁸¹⁾ ellentétben – éppen a salzburgi egyház térítési körzetében nem sokra juthattak. Kiviláglik ez abból, hogy 798-ban Alcuin buzdító levelet írt a Rómában tartózkodó Arnohoz,¹⁷⁷⁽⁸²⁾ akit érseki rangban hazatértében a Po völgyében talált meg Károly írásbeli parancsa, hogy személyesen is lásson a térítés munkájához.¹⁷⁸⁽⁸³⁾ Arnonak azonban erre ekkor éppúgy nem volt kedve, mint ahogyan a 796. évi hadjáratban való részvételtől is húzódozott.¹⁷⁹⁽⁸⁴⁾ Új méltóságában bízva ezért személyesen Károlyhoz sietett, ³²³akitől azonban újból csak azt a parancsot kapta: utazzék végre térítési körzetébe s lássa el főpapi tisztét.¹⁸⁰⁽⁸⁵⁾

Petőháza. A régi temető bejárata az egykori Zeke-kastélyból. Ikvai Nándor felvétele

Arno szeptemberben visszatért Salzburgba, ahonnan most sem mozdult ki, mint Alcuin október közepén és novemberben hozzá küldött biztató leveleiből¹⁸¹⁽⁸⁶⁾ tudjuk. 75 évvel később a salzburgi érsekség vitairata azt állította, hogy Arno Károly parancsára a szlávokhoz ment, ahol „templomokat és papokat szentelt fel és a népet prédikációval oktatta”.¹⁸²⁽⁸⁷⁾ Ez a semmitmondó frázis-szerű szöveg azonban nagyonis ellenkezik az eseményekkel. Alcuin 799 januárjában Arnonak küldött leveléből¹⁸³⁽⁸⁸⁾ feltehető, hogy a salzburgi érsek az elmúlt hónapban esetleg valahol mégis járt, (ami egyáltalán nem biztos),¹⁸⁴⁽⁸⁹⁾ arról azonban fogalmunk

sincs, meddig jutott s hol működött. A levelek közt eltelt rövid időből mégis nyilvánvaló, hogy a mártíromságra kevés hajlamot érző érsek aligha hatolhatott be valami mélyen a „veszedelmes” avarok közé.

Ehelyett bokros érseki teendőire hivatkozva levélben újból Károlyhoz fordult s maga helyett térítő segédpüspök (chorepiscopus) kinevezését kérte tőle. [324A](#) felhatalmazást megkapta és felszentelte az avarság első missziós püspökét Theodoricus személyében. [185\(90\)](#)

Theodoricust Arnonak személyesen kellett beiktatnia. Védelmére felvonult a frank-bajor sereg. A világi hatalom képviselője, Nagy Károly sógora, Gerold herceg Bajorország praefectura egyben Pannónia Superior comes-e kísérte el őket az avarok országába. [186\(91\)](#) Ez az esemény legkorábban 799 tavaszán, legkésőbb nyarán történt, mivel a közben kirobbant nagy avar felkelés [187\(92\)](#) egyik csatájában, szeptember 1-én Gerold életét veszítette. [188\(93\)](#)

A lázadás az egész 796-ban meghódított Pannon területre kiterjedt. Hevességére egyedül abból is következtethetünk, hogy mindkét pannóniai gróf : Gerold és Erik friuli herceg, Pannónia Inferior comes, [189\(94\)](#) életét veszítette benne. Az avar lázadással foglalkozó Alcuin levél a 796. évi aggodalmakat igazolja. [190\(95\)](#) A lázadás és az utána következő kegyetlen megtorlás [191\(96\)](#) aligha tette lehetővé abban az esztendőben Theodoricus működését. A 800-as év tehát az első, amelyben az új püspök tevékenységét, Pannónia népeinek szervezett megtérítését elkezdhetette. – A szórványosan fellángoló felkelések [192\(97\)](#) azonban még 803-ig zavarossá tették a helyzetet.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a 8. század folyamán a bajor-frank egyházi misszió említésre méltó pannóniai tevékenységével, különösen pedig bajor püspökök állandó pannóniai jelenlétével nem számolhatunk.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Bóna István: Cundpald fecit A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon III. rész / Salzburg vagy Passau?

Salzburg vagy Passau?

Az eddigeből láttuk, hogy a szervezett, térítő püspöktől irányított egyházi élet csak 800–803 körül indult meg Pannóniában. Ez az időpont jól összevág a „Conversio” ismeretes adatával, [193\(98\)](#) amely szerint Károly császár éppen 803 októberében Salzburgban hagyta volna jóvá fia Pippin 796. évi rendelkezéseit, amelyekkel az újonnan meghódított földet térítési körzetekre osztotta. A „Conversio” szerzője, miközben gondosan óvakodott attól, hogy a rivális egyházak Aquileia és Passau nevét megemlítsse, e felosztás értelmében a salzburgi érsekség [325](#) egyházmegyéjét a Rába és a Dráva között elterülő „Pannonia Inferiorban” [194\(99\)](#) jelölte meg. Ebből nyilvánvalóan az következne, hogy a Rábától nyugatra elterülő vidék, így Petőháza is, 796-tól, de mindenesetre 803-tól kezdve már a passauai püspökség térítési körzetébe tartozott. Mivel a „Conversio”-nak ezt az adatát mind a külföldi, mind a hazai kutatás több mint 100 éve szinte ellenvetés nélkül elfogadja, [195\(100\)](#) kézenfekvőnek tűnik, hogy a Cundpald kehely tulajdonosában passauai chorepiscopust kell keresnünk.

A „Conversio”-nak ez a felosztása azonban eddig figyelemre nem méltatott több rendbeli súlyos ellenvetések miatt elfogadhatatlan. Az ellenérvek jelentős részét, részben új dokumentumokat, a közelmúltban J. Cibulka sorakoztatta fel. [196\(101\)](#) Kimutatta, hogy 829 előtt a salzburgi és passauai diocesis határa Tulln környékén húzódtott, hogy ez idő előtt a Tulln és a Rába közötti területen s az azzal határos

vidéken a salzburgi érsekek ténylegesen tevékenykedtek, hogy a 829. nov. 18-i szerződés nem „határkiigazítás” volt a két egyházmegye között, hanem Salzburg és Passau új elhatárolása az utóbbi javára.¹⁹⁷⁽¹⁰²⁾ Döntő érve vitathatatlan: a Rábán túli területen az első passzai chorepiscopus csak 829 után (833-tól) tűnik fel.

Cibulka érvelése mégsem mindig átütő, mivel azt az alapvető tény nem ismerte fel, hogy a 829. évi szerződés Pannónia új politikai felosztásának a függvénye. A 796–828 közti egykorú forrásokból ugyanis lépten-nyomon és világosan kitűnik, hogy ebben a korszakban még a Dráváig terjedő Dunántúlt nevezték Pannonia Superiornak, Pannonia Inferior alatt pedig mindig a Dráva Száva közét értették.¹⁹⁸⁽¹⁰³⁾ Az is nyilvánvaló, hogy a két tartományt a 796. évi háborúban résztvett két főpaprak rendelték alá, az előzőt Arnonak és Salzburgnak, az utóbbit Paulinusnak és Aquileianak. A Dráva a két egyházmegye határa 811. 326június 14-én, amikor Aquileia javára föntebb Karintiában határkiigazításra került sor; ezt a helyzetet erősíti meg 819. dec. 27-én Jámbor Lajos is.¹⁹⁹⁽¹⁰⁴⁾

Emlékezzünk vissza: Arnot 799-ben Gerold Pannonia (Superior) comese kísérte, – nem is kísérhette más, mivel Erik a Dráván-túli Pannonia Inferior comese volt. Ezzel szemben a „Conversio” Salzburg birtokát kezdettől fogva Pannonia Inferiornak nevezi. A 828 előtti Pannonia Inferiorban azonban Salzburgnak semmi keresnivalója nem volt.²⁰⁰⁽¹⁰⁵⁾

Az új helyzet a 826-ban kezdődő bolgár támadások következménye. 826. június 1-én a régi felosztás még változatlan. Az Ostmark és Pannonia Superior comese Gerold, Friuli duxa és Pannonia Inferior comese Baldric, mindketten az „avar-limes őrei”.²⁰¹⁽¹⁰⁶⁾ Baldric azonban sem idejében nem szerzett hírt a bolgár támadásról, sem feltartóztatni nem tudta. Ennek következtében a Dráván felhajózó bolgárok „Pannonia Superior” határait büntetlenül végigpusztíthatták, a Szerémség a tényleges Pannonia Inferior pedig elveszett a birodalom számára.²⁰²⁽¹⁰⁷⁾ 828 februárjában ezért az acheni birodalmi gyűlés Baldricot megfosztotta tisztségétől és a „marca”-t, amely fölött eddig egyedül parancsolt, négy comes között osztotta fel.²⁰³⁽¹⁰⁸⁾

Az új helyzetben új limes, új határgrófságok felállítására volt szükség. Határait, mint a „Conversio” tanúsítja a régi nevek megtartásával, de a kisebbé vált Pannónián belül húzta meg a frank kormányzat. A következő évben már az új helyzetben adott helyt Jámbor Lajos Passau követeléseinek a Rábától nyugatra fekvő új Pannonia Superior területén adományozta térítési körzettel.²⁰⁴⁽¹⁰⁹⁾ A „Conversio” szerzője pedig történelmi jogait öregbítve és a sikertelenségek miatt elszenvedett veszteséget eltussolva ezt a 871-ben még érvényben levő új felosztást vetíti vissza Pippin és Nagy Károly rendelkezéseire.

Passau jelenlétének 830 előtt valóban semmi nyoma nincs Pannóniában, – leszámítva egy 10. századi otromba hamisítványt, amely változatosság okából Eugenius pápára hivatkozva igyekszik a 829-ben kapott területre való „ősi” jogát ³²⁷egészen 805-ig visszavetíteni.²⁰⁵⁽¹¹⁰⁾ A Cundpald-kehely földbe kerülését azonban egy a 830-as években Petőházán eltemetett passzai missziós püspökkel mégis kielégítően magyarázhatjuk.

Petőháza. Lebontott lakóház 1850-ből. Ikvai Nándor felvétele

Legkézenfekvőbb az első név szerint ismert passauai chorepiscopusra, Annora gondolnunk. Első említése 833-ban egy királyi birtok jövedelmével kapcsolatos,²⁰⁶⁽¹¹¹⁾ ami persze nem zárja ki, hogy már 829–830-tól, itt tevékenykedett. A kutatás szerint 836-ban találkozunk utoljára nevével,²⁰⁷⁽¹¹²⁾ mégpedig a salzburgi régi halottas könyvben, a Liber confraternitatum vetustioribus. Csábító lehetőség volna kelyhünk földbe kerülését ehhez az évszámhoz, a passauai Anno-hoz és sírjához kötni, – kezdetben valóban nem is gondoltam egyéb lehetőségre.

Csakhogy a szóban forgó forrásban Anno az „ordo episcoporum vel abbatorum vivorum”-ban²⁰⁸⁽¹¹³⁾ tehát élők között szerepel – s hogy ez mennyire így volt, azt egy 836-ban számára kiállított másik oklevél²⁰⁹⁽¹¹⁴⁾ igazolja. A különös listát, amely nevével ellentétben korántsem csak élöket sorol fel, hanem elhalálozott elődök névsorát folytatja, a 836-ban elhunyt Adalhrum salzburgi érsekkel kelezik, utóda Liupramm ugyanis már nem szerepel rajta. – A listát azonban szakaszosan, bizonyos időközökben vezették. Nyilvánvaló ez abból, hogy az első 10 bejegyzés a még 821-ben elhunyt Arn-nal kezdődik s holtakon át folytatódik ³²⁸a már szintén halottnak jelzett Adalhrammig. Következésképpen folytatása csak Liupramm (836–859) idejében készülhetett, aki valamilyen oknál fogva nem szerepel a jegyzéken. Hogy mikor vezették tovább, azt a 11–19. szám alatt a birodalom különböző egyházmegyéiben tevékenykedő 15 élő érsek, püspök és segédpüspök egyházi működésének korából lehet megállapítani.

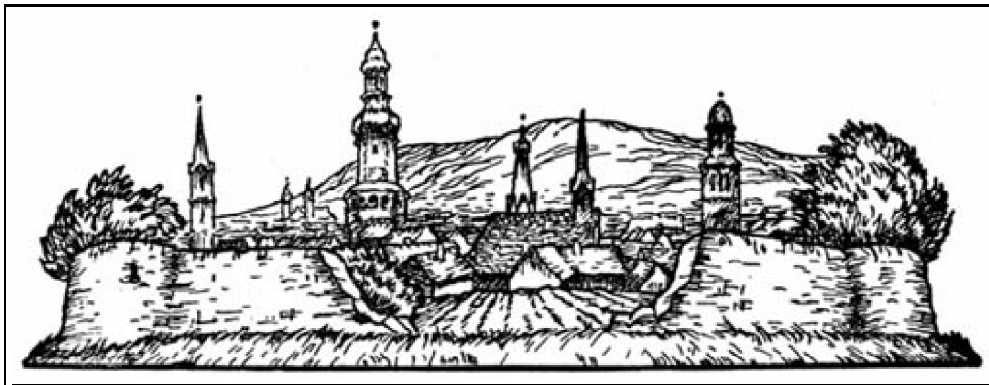
Az élők listáját két szakaszban jegyezték fel. A 10–13. sorig terjedő részt valóban legkésőbb 836-ig kellett bevezetni, mivel benne szerepel a 834 vagy 836-ban elhunyt Hitto passauai püspök. Amennyiben a 14. sorba írt Ratoltban veronai püspököt látunk (kb. 799–840), akkor ez is az előző szakaszhoz tartozik. Mivel azonban a listán egyetlen más itáliai püspök sem szerepel, kézenfekvőbb Ratoltban a 840-től e méltóságot

viselő strassburgi püspököt látunk. A 839–40-es évekre kell helyoznunk a 16. sorban szereplő Adalunc püspököt is. Róla nagyon keveset tudunk. Listánk szerint kétségtelenül a 830-as években volt püspök. Ilyen nevű püspök egyedül a passzai egyházmegyében az altaichi monostor necrologiáiban szerepel (okt. 4.).[210\(115\)](#) S éppen a passzai egyházmegye az, amelyben a 838-ban elhunyt Reginhard és a 840-től kezdve feltűnő Hartwic (840–866) között hiátus van. E két esztendő, jelen ismereteink szerint, mással mint a listánkon ugyanebben a korban szereplő Adalunc-kal áthidalni alig lehet, aki ilyenformán 839–840 között tölthette be a passzai püspöki tisztet. Ezzel szemben a 840 végétől passzai püspök Hartwic még nem szerepel a listán, valamint a 841-től würzburgi püspök Kozpald altaichi apát még csak segédpüspök. A 18. sorba bejegyzett „Anno chorep.” 840-ben tehát még az élők között volt.

Ez az adat rendkívül fontos számunkra, mivel áthidalja (legalábbis részben) azt az űrt, amely eddig Anno egy másik említése között tátongott. A bejegyzés a szentgalleni kolostor Liber confraternitatumjában található, mégpedig ismét élők névsorában.[211\(116\)](#) Környezetének kormeghatározásában a salzburgi listán is szereplő Ratoldus strassburgi püspök (840–875), Hlotarius rex (I. Lothar fia † 869), felesége, Waldrada és fiuk, Hug játszanak szerepet; „Anno choreps.” éppen Hug mellé van bejegyezve. II. Lothar 855-ben lett király, ebben az évben tehát Annonak még életben kellett lennie. Ha pedig ekkor még élt, akkor már nem működhetett többé Pannóniában, ahol helyét legkésőbb 852-től Albericus passzai chorepiscopus[212\(117\)](#) foglalta el. Nem követhetem itt tovább Anno karrierjének útját, mivel a Cundpald-kelyhet nem köthetjük többé a kb. 830–852 között hazánkban működött passzai segédpüspökhöz, akit a ráánkmaradt adatok szerint aligha itt temettek el.

A passzai Alberich 859-ben még birtok szerzéssel foglalkozott,[213\(118\)](#) 860 táján tehát még életben volt. Nem szerepel egyik ráánkmaradt nyugati halottas-könyvben sem, valószínűleg püspöksége területén temették el hát. Nem tudjuk, mikor, de mindenesetre túl későn ahhoz, hogy a Cundpald-kehely birtokosaként számba vehetnénk.

(Vége következik.)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Garai Lenke: A „vérvörös csütörtök” eseményeinek hatása Sopron megyében (1912. május 23.)

Garai Lenke: A „vérvörös csütörtök” eseményeinek hatása Sopron megyében (1912. május 23.)

Az első világháborút megelőző években véglegesen kiderült, hogy a magyar burzsoázia önállósulási törekvése nem fog eredményeket hozni. A radikális burzsoázia gyengének és politikailag éretlennek bizonyult elszigetelt küzdelmében. A harc reális követelményeit még homályosan sem ismerte fel, és szűklátókörűsége nem engedte meg, hogy a monarchiaellenes erőkkel: a munkásosztállyal és a parasztsággal közös egységfrontot létesítsen.¹⁽¹¹⁹⁾ Politikai kamaszkodás az, amire képes és semmi több. Az 1918 végi polgári demokratikus forradalmat sem' ő kezdi, és mindvégig távol is áll tőle. Inkább reakciós, mint haladó és ilyen is maradt. Sohasem fogta kezébe a nyugati burzsoáziára olyan gyakran jellemző haladás zászlaját.

1867 valamiféle fellazítását kívánó koalíció 1909-re felélte hagyományait, a kormány gerincét jelentő Függetlenségi Párt bomlásnak indult, részekre szakadt és vele a koalíció is. Ezek az események segítik Tiszát abban, hogy a levitézlett Szabadelvű Pártot – a dualizmus vezérgárdáját – Nemzeti Munkapárt néven újjászervezze, mégpedig olyan sikerrel, hogy 1912. május 22-én Návay Lajos lemondott házelnök helyett új házelnökként újra politikai szerephez jut.²⁽¹²⁰⁾

Tisza politikai ténykedésének megindulásával egyidőben új véderőjavaslat vitája is kezdődik a parlamentben, amely a hadsereg fordítandó kiadások szokatlanul nagyméretű emelését kívánja.

A SZDP tiltakozik a bekövetkezett események ellen, általános sztrájkjal egybekapcsolt békés tüntetést szervezett a parlament épülete elé. A vezetőség akarata ellenére azonban a tüntetés forradalommá fejlődött, amit azonban a kormány fegyverrel eltiport.

Az összecsapásnak két halálos áldozata volt.

Az SZDP árulása miatt azonban ezt a nagyszerű demonstrációt a munkásosztály 1918-ig nem ismételte meg, és az őszirózsás forradalomig a magyar munkásmozgalomban ez a legforradalmibb esemény. A kétnapos harc híre gyorsan elterjedt a nagyobb vidéki városokban, **330** ahol a munkásság kisebb-nagyobb méretű megmozdulását váltotta ki³⁽¹²¹⁾.

A fővárosi véres napok eseményei 23-án, tehát még azon a napon délután eljutottak Sopronba. A budapesti lapok híradásai szűkszavúak voltak, és a befutott bécsi újságok sem számoltak be részletesen az eseményekről, ami a hírekkel kapcsolatos valótlan kiegészítésekre adott alapot, 80–100 halotról, több száz súlyos sebesültről beszéltek, ami különösen fokozta a város dolgozóinak amúgyis mély felháborodását és izgalmát.

A szociáldemokraták a felzúdulás hatása alatt még 23-án este vezetőségi értekezletet tartottak, és itt elhatározták, hogy hétfőn (27-én) népgyűlést hívnak egybe a tornacsarnokba.

A városban és a megyében a szociáldemokraták tevékenysége elfogadhatóan erős volt a tízes években ahhoz, hogy a város közéletéhez hozzá tartozzon és a közvélemény egyik alkotó eleme legyen. Az igaz, hogy forradalmisága vitatható, erősen függ a kormányzervek tevékenységétől, de merészebb a kispolgárságnál, igyekszik tevékenykedni és szervezni.⁴⁽¹²²⁾

1911-ben pl.: 4 alkalommal rendeztek nyilvános népgyűlést a munkások öntudatának növelése érdekében, de ezeken csak a választójog törvénybeiktatását követelték, és a véderőjavaslatot kritizálták. II. 19-én a tornacsarnoki népgyűlés alkalmával röpcédulákat is terjesztettek a háború ellen, de ezeket a rendőrség azonnal lefoglalta. A röpirat a háború embertelenségére és a kormány katonai készülődésére hívja fel a figyelmet:

„A fegyverkezés örülete

Itt az ideje, hogy a nép talpra álljon, harcra induljon azok ellen a terhek ellen, amelyek megrontással fenyegetik és azért a jogért, amely nélkül Magyarország továbbra is a katonai örület és a földesúri önkény országa marad. Vegye ki a részét mindenki a nagy küzdelemből, aki nem akar árulója lenni a nép és a szabadság ügyének, de harcosa kíván lenni egy új, gazdag és művelt Magyarországnak. Két jelszóval induljunk neki ennek a harcnak:

Le a militarizmussal!

Éljen az általános titkos egyenlő választójog!

A Magyar Szociáldemokrata Párt.”⁵⁽¹²³⁾

A munkások ugyanakkor négy alkalommal rendeztek sztrájkot. (Asztalosok, szabók, cipészek, tetőfedők.) Leghosszabb az asztalossegédeké volt: 2 hét. Az eredmények pozitívak, a munkáltatók minden esetben elfogadták a sztrájkolók követeléseit. Mezőgazdasági munkások sztrájkjáról nem tud a rendőrség, irataikban ilyen nem szerepel ebben az évben.⁶⁽¹²⁴⁾

ARBEITER!

BÜRGER!

In Budapest ist **Blut geflossen!**

In die Reihen der für ihre Rechte mit gesetzlichen Mitteln kämpfenden Proletarier hat der Größenwahn der Oligarchen dreingeschossen. Mit Bajonette und Mannlicherkugeln wollen sie die Arbeiterklasse von ihren Rechten berauben. Im Parlament wollen die mit Staatsgolde sich Mandate erkauften Brigantis den gerechten Kampf der Opposition mit Wirtshausmanieren verhindern. Darauf sei unsere Antwort:

Wir lassen es nicht!

Wegs auf die Strassen Arbeiter und Bürger!

Es steht das Wahlrecht auf dem Spiel. Die Vernichtung der Herrschaft der Tiszapista, die Umgestaltung dieses Landes in ein Kulturland ist unser Ziel.

Protestieren wir.

Demonstrieren wir.

Pfingstmontag, 3 Uhr nachm. **Protestversammlung** wird in der Turnhalle eine abgehalten, mit der Tagesordnung: „Die politische Lage.“ Referent aus Budapest. **Demonstrationsumzug** durch die Stadt. Zusammenkunft im „Elisabeth-Park.“ Abmarsch 2 Uhr. Keiner fehle!

Die Soproner sozialdem. Partei.

Munkások!

Budapesten vé

A jogaiért törvényes eszközökkel küzdő proletárok Oligarchák hatalmi öngongése. Csendőrszuronnal akarják a munkásosztályt jogaitól elűzni. A magyar mandátumot vásárló brigantik, korcsmai biciklós jogos küzdelmét letörni. **Erre válaszul**

Ri az utcára munkások a választójogról a Tiszapisták uralmának országunk kulturországává való

Tiltakozzunk!

Pünkösdhétfőn, délután 3 órákor **Tiltakoz**

tartunk a Tornacsarnokban, „A politika Szónok Budapestről.

A gyűlés előtt **Tüntető** rendezünk a városban végig. A gyülekezési indulás 2 órákor. Mindenki ott legyen!

A sop

A választójog az egyetlen kapu a szociáldemokraták szerint, amit a hatalomátvételhez a munkásosztály elérhet. Az új, gazdag Magyarország megvalósításának főmódja, egyetlen lehetősége a parlament „elszociáldemokratizálása” szűkebben, tágabban pedig az, hogy mindenki választó és választható legyen. Ez minden, amivel hadakoznak a magyar arisztokrácia uralma ellen, és nem döbbennek rá arra, hogy ez a küzdelem így szélmalom-harc, mert ebből sem akkor, sem máskor nem származik munkáshatalom. Ez nem a békés út felismerése, de a belenövés elvének, mint egyetlen helyes munkástaktikának a kinyilvánítása. Jelentős eseménye az 1911-es évnek, hogy II. 26-án a Korona vendéglőben a megyei pártterkezetlen megalakult a városi pártbizottság. Az értekezleten 32 fő volt jelen a megye párttagságának a képviselőiben, Knapp Gábor elnökölt, a megyei vezetőség beszámolóját Ferenczi János tartotta. Budapestet Schwarcz Richárd [332](#)képviselte. A megválasztott városi vezetőség névsora a következő: Ferenczi János, Tószegi Lajos, Knapp Gábor, Szabó László, Wajdits Béla (titkár), Taffel Rezső, Czigány Lajos, Schambauer Ignác, Kereszturi Pál, Horváth Sándor, Klein Béla, Szatmári Sándor, Fisch Károly. Sajnos a rendőrségi jegyzőkönyvek nem szólnak az értekezlet vitájáról, az elhangzottakról, szűkszavúan

csak az események magvát ismertetik.[7\(125\)](#)

1912-ben 5 alkalommal tartottak népgyűlést (III. 10., IV. 21., V. 27., VI. 2., X. 7.), de ezeken is csak a választójog szerepelt. Sztrájk 3 ízben volt, 11 kőfaragó, 30 ácslegény indította el és fejezte be sikerrel.[8\(126\)](#)

A május 27-i népgyűlést felvonulás vezette be. A munkások az Erzsébet-kertben gyülekeztek, és délután 2 órakor indultak a tornacsarnokba. A felvonulók között voltak a brennbergi, bánfalvi, ágfalvi, latjaujfalusi és szarvkői szociáldemokraták is.

A rendőrségi jelentés szerint a felvonulók 800-an lehettek az indulásnál, de útközben kb. 4000 főre nőtt a számuk. Végigvonultak a Kossuth utcán, Rákóczi úton, Színház utcán, Várkerületen és a Torna utcán át jutottak el a tornacsarnok kertjébe.[9\(127\)](#) Knapp Gábor a népgyűlés elnöke nyitotta meg a tanácskozást, majd Ferenczi János magyarul, Wajdits Béla németül elemezte a budapesti eseményeket, nyomatékosan kifejezve azt, hogy a munkásosztály törekvése nem lehet több a választójogért folytatott harcnál. A reakciót is csak azért marasztalták el csupán, mert ezt a jogot érvényesíteni nem hagyják, és ennek a követelésnek fegyveresen is képes ellenállni. A gyűlés résztvevői azonosították magukat a budapesti események minden „momentumával” és kifejezték azt, hogy a halottak iránti kegyeletük jeléül rendezték a bevezető felvonulást. Wajdits vádolta a Soproni Naplót és az Oedenburger Zeitungot, amiért lekicsinyelték a pesti munkások küzdelmét, és megvetésüknek nyomtatásban is kifejezést adtak. A lapok megjelent tudósítói a megbélyegzés ellen hevesen tiltakoztak, olyannyira, hogy a parázs összecsapást a rendőrségnek kellett lecsitítani. A gyűlés Juszti Gyulának üdvözlő táviratot küldött.

A soproni szociáldemokraták nem értették meg a fővárosi eseményeket. Tiltakoztak a sortűz ellen, de nem tudták miért volt az. A halottak nem a választójogért adták életüket, másért, többért, nem fogalmazták ugyan meg és a párt se fejezte ki, de a tömegek, amikor munkát és választójogot követeltek: hatalomra gondoltak. Azonban ezt világosan, a szociáldemokratáktól szinte függetlenül csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után ismerték fel, viszont akkor nagyon gyorsan a maguk teremtette új párt segítségével.

Június 16-án a 48-as és függetlenségi párt is rendezett népgyűlést a szociáldemokraták céljaiért, ami világosan elárulja azt, hogy a szociáldemokraták mennyire eltávolodtak a munkáspárti célkitűzésektől.[10\(128\)](#)

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Mollay Károly: Sopron ismerkedése a huszitizmussal

Mollay Károly: Sopron ismerkedése a huszitizmussal

1. Nemrégiben Házi Jenő is (SSz. XV, 332-40), magam is (SSz. XVII, 122-35) egy-egy cikkben világitottuk meg a Sopron környéki huszita mozgalom történetét, pontosabban a Fertőrákos és Meggyes (ma: Mörbisch Burgenlandban) közt állott Macskakő vár szerepét az 1440-1465. években. Bár forrásaink Sopron környékén huszitákat csak 1464-től kezdve emlegetnek, bizonyos, hogy a vármegye területén már az 1450-es években voltak, az 1415. július 6-án a konstanzi zsinaton, Zsigmond magyar király és német császár menlevele ellenére elégetett Husz János híveinek a híre pedig már az 1420-as években ideért.

2. Ebből a szempontból nagyon tanulságos a pozsonyi városi levéltár eddig kiadatlan, 1427. június 21-i soproni oklevele¹⁽¹²⁹⁾. Eszerint Treml Pál pozsonyi polgárt a pozsonyi tanács börtönbe vetette, mivel állítólag testvérenek, Treml Péter meggyesi jobbágnak lovat küldött, aki ezen „a huszitákhoz, az eretnekekhez” csatlakozott, Marchegg városát (Alsó-Ausztria) elárulta, amelyet a husziták aztán felégettek. Treml Péter kérésére a soproni tanács mint Meggyes földesura kihallgatta a falu bíróját, mind a négy esküdtjét, valamint lakosait, akik egyértelműen azt vallották, hogy Treml Péter Szt. György napjától (ápr. 24.) a levél keltéig nem mozdult ki Meggyes faluból. E vallomás közlésével a soproni tanács visszautasítja a két testvér meggyanúsítását.

A levél azért tanulságos, mert bizonyítja, hogy Pozsony és Sopron már 1427-ben milyen jelentőséget tulajdonított a huszitáknak. Utóbbiakat az 1420-as évektől kezdve nevezték így, oklevelünk „zu den *Hussen*, den *keczern*” kitétele az egyik legkorábbi magyarországi adat Husz János követőinek a nevére²⁽¹³⁰⁾. Az ezt értelmező „den *keczern*” jelentése nemcsak ‚eretnek’, hanem: ‚frevelhafter, verworfener Mensch; Sodomit’ (Lexer), vagy ahogy az ugyanebben az időben leírt Budai Jogkönyv meghatározta: ‚ketzer seyn, dy do wider den christenlichen glaubeii leren vnd eyn sulch leben furen”³⁽¹³¹⁾. Hasonló értelmezéshez juthattak a husziták magyar ellenfelei, ha Husz János, csehül Jan *Hus* követőinek nevét magyarra fordították. *Hus* csehül lúd-, a latinus képzésű *huszita* pedig ‚ludas’. A *ludas* a középkori magyar nyelvben nemcsak azt jelentette, ‚akinek lúdja van’, hanem hitszegő; számkivetett, kiközösített, száműzött’ (Magyar Oklevélszótár). Oklevelünk *Hussen* kifejezése tulajdonképpen a *Hus* németes többes száma és közszóként ‚ludak’ értelmezése is lehetne. Ez az értelmezés található különben zsidó törtéretírók héber nyelvű munkáiban, ahol a huszitáknak gyakran *awwzo* ‚ludak’ a neve⁴⁽¹³²⁾. A husziták nevének mind a magyar, mind pedig héber értelmezése természetesen cseh nyelvi ismereteket tételez fel. Az élénk magyar-cseh kapcsolatok miatt ez lehetséges is volt.⁵⁽¹³³⁾ Amikor forrásaink Sopron környékén 1464-ben először említenek huszitákat, inár „cseh testvérek”-nek (*Bohemi, scilicet qui fratres dicuntur* Sopr-Ok. I/5, 118) nevezik őket.

³³⁴A soproni oklevél a falu bíróját mellett még a ‚négyek’ (*Virer*) tanácsát említi: ez bizonyítja, hogy Sopron jobbágyközségeiben négy-négy esküdt volt. Treml Péter ártatlanságát nyilván azért szavatolják éppen Szt. György napjától, mivel ekkor választották meg a falu bíróját és esküdtjeit, ugyanúgy, mint magában Sopronban is.

3. Az oklevél, amely mint a soproni városi kancellária kiadványa is említésre méltó, a következő:

Erbern, weisen, Vnser freuntlich zu allen zeiten. Es ist für vns komen in offen Rat Peter der Dreml, vnser hindersess zu Medwisch, Vnd hat vns geben zuerkennen, Swie an In kömen sey, Das Ir seinen Bruder, Pauln den Dreml, ewrn mitburger von seinen wegen in ewr hefft vnd venkchnuss genomen habet, Darumb das der benant Paul Dremel seinem Bruder, vnserm hindersessen ein Pherd geschikt sulle haben, Darauf er

zu den Hussen, den keczern geriten vnd komen sülle sein, Vnd wie er die Stat zü Marchegk verraten vnd hilfflich darczu gewesen sülle sein, das die verlorn vnd ausgebrant sey worden. Sol ewr erberkeit der weishait vernemen, Das wir seinen Richter, die Virer vnd die gancz Gemain zu dem benanten Medwisch Darumb für vns haben besant Vnd sew grüntlich bespracht Vnd ab in aygenlich erfragt vnd erfarn, Als dann wol in vleys zu solichen sachen gehöret, ob er icht in solicher zeit von In gewesen wer. Darauf ir yedes antwurt sunder gewesen ist, Das der obgenant Peter der Dremel, in mitsess sider sand Görge tag nachst vergangen (1427. ápr. 24.) vncz auf datum diez brifes (jún. 21.) Von in auf das Land nye kömen sey vnd sein in solicher zeit nye vermisset haben vnd diselben zeit gancz bey In Vnd mit in gearbait hab als ein getrewer. Darnach wais sich ewr weishait wol zerichten, Damit dem ewrn vnd dem vnsern vmb sölich vnschuld verer nicht bekrenket werden, Wann wir zü allen zeiten gern wellen tun, was ew vnd dem ewrn Lib vnd dinst ist. Geben zü Odenburg an Sambstag nach des Heiligsten Gotesleichnams tag Anno domini etc. vigesimo Septimo (1427. jún. 21.).

Burgermeister, Richter vnd Rate

Der Stat zu Ödenburg

Kívül: Den Erbern vnd weisen dem Burgermaister, Richter vnd Rate der Stat zü Bresburg, Irn besondern freunden datur.

Jelzése: Pozsonyi városi levéltár Dl. 3409. A papíroklevélen Sopron város ép, viaszba nyomott pecsétje látható.

4. Sopron város, pontosabban a városi hatalmat gyakorló kereskedő-patriciusi rétege azért szentelt ilyen figyelmet a társadalmi követeléseket is hangoztató huszitizmusnak, hiszen maga is csak 1427-ben tudott pontot tenni a kézművesek lázadására (Sopr-Okl. II/1, 170). A lázadás indítékai ugyan több évtizeddel korábbi társadalmi fejlődésben keresendők⁶⁽¹³⁴⁾, a végső lökést azonban a soproni kereskedőket fosztogató Niczky Benedek nicki (Vas m.) nemes lefejezése a mai Caesar-ház udvarán (1420. márc. 12.), illetőleg az emiatt a város lakosságára kirótt hatalmas összegű pénzbüntetés adta meg. Niczky Benedeket és rokonát (*vetter*) 1415-ben Bogáti Miklós fia András bogáti (Vas m.) köznemes fogta el, aki ekkor a győri püspök fertőrákosi várnagya volt⁷⁽¹³⁵⁾. 1416–1418-ig mint Zsigmond király familiárisa Konstanztban tartózkodik, és a soproni tanácsot tudósítja a zsinat legfontosabb eseményeiről (I/2, 127, 142). Zsigmond az általa 1414. nov. 5-re összehívott zsinatról, valamint Párizsból 1415 januárjától kezdve küldi a soproni tanácsnak okleveleit (I/2, 87, 90, 107, 109, 120, 123, 137), többnyire szép ³³⁵számú aranyforintokat követelve, ugyanakkor azonban a zsinat eredményeiről is beszámol. Az 1418. ápr. 22-én befejezett zsinatnak három főkérdést kellett volna megoldania: az eretnek tanítások leküzdésével a hitbéli egység helyreállítását, az egyházszakadás megszüntetését és az egyház belső reformját. Az első főkérdést John Wiclif († 1384), Husz János és tanítványa, Prágai Jeromos tanainak elítélésével, ill. Husz János (1415. júl. 6.) és Prágai Jeromos (1416. máj. 30.) máglyahalálával vélték megoldhatónak. Ezekről az eseményekről sem Zsigmond, sem Bogáti András levelei nem szólnak, futáraik azonban a leveleken kívül előszóban is hoztak híreket a soproniak számára. Az egyházszakadás megszüntetéséről, az új pápa választásáról több oklevél is szól, a harmadik kérdéstről egyik sem, noha Zsigmond ennek megoldását jobban sürgette. E kérdés érdemleges tárgyalását a zsinat lényegében elodázta. Bogáti András 1418. május 17-én küldött utolsó levelében foglalja össze a zsinat eredményeit, majd közeli hazatérésére célozva ezzel a kéréssel fejezi be: „quod recia mea et alia, que ibi habeo. mihi reservare faciatis, quod non pererrantur” (hogy hálóimat és mindenemet, amim kegyelmeiteknel van, számomra megőrizték, hogy el ne vesszenek).

5. Sopron ismerkedése a huszitizmussal, majd a husziták tényleges megjelenése Sopron környékén (1415–1465.) nem egyszerűen világpolitikai híreket jelent a város polgárai és lakói számára. Ezt megelőzően, 1400-ban a waldens eretnokség elterjedése miatt folyik vizsgálat a városban. Waldensek és husziták egyaránt antifeudális társadalmi követelésekkel is léptek fel, sőt Csehországban a waldensek a huszitákhoz csatlakoztak. Mindez akkor történik, amikor a külvárosi kézművesek egyre fenyegetőbben szorongatják a belvárosi kereskedő-patriciusokat, hogy házvétellel a belvárosi polgárok közé, azaz a városi hatalom gyakorlásához juthassanak.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Boronkai Pál: A soproni Lenin körút homlokzatrendezési terve

Boronkai Pál: A soproni Lenin körút homlokzatrendezési terve

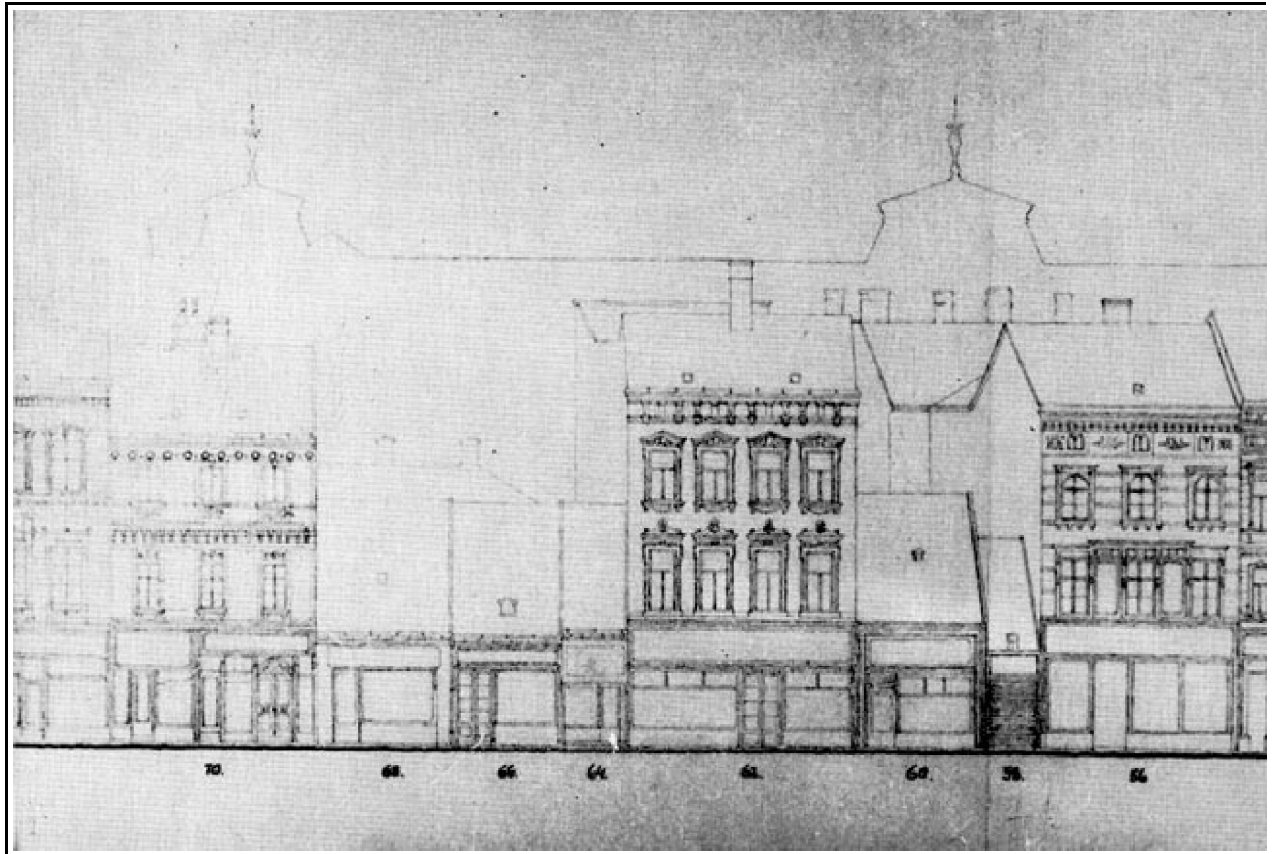
A budai Vár-negyeden kívül a soproni belváros a Lenin körúttal hazánk legjelentősebb műemléki együttese. Ez az együttes egyben Sopron idegenforgalmi centruma is.

Felismerve a Lenin körút műemléki jelentőségét, a Városi Tanács 1955-ben megbízta az n. M. Városépítési Tervező Vállalatot az Előkapu, a Lenin körút és a Széchenyi tér homlokzatrendezési terveinek elkészítésével. A tervműveget alapos vizsgálatok és kutatások után Riedlmayer Gyula készítette el és azt az Építésügyi Minisztérium jóvá is hagyta. Az I. ütemként leszállított – az Előkaput és a Lenin körút piaci szakaszát magában foglaló terveket – Csemegi József a Soproni Szemle 1956. évi 2. számában ismertette.

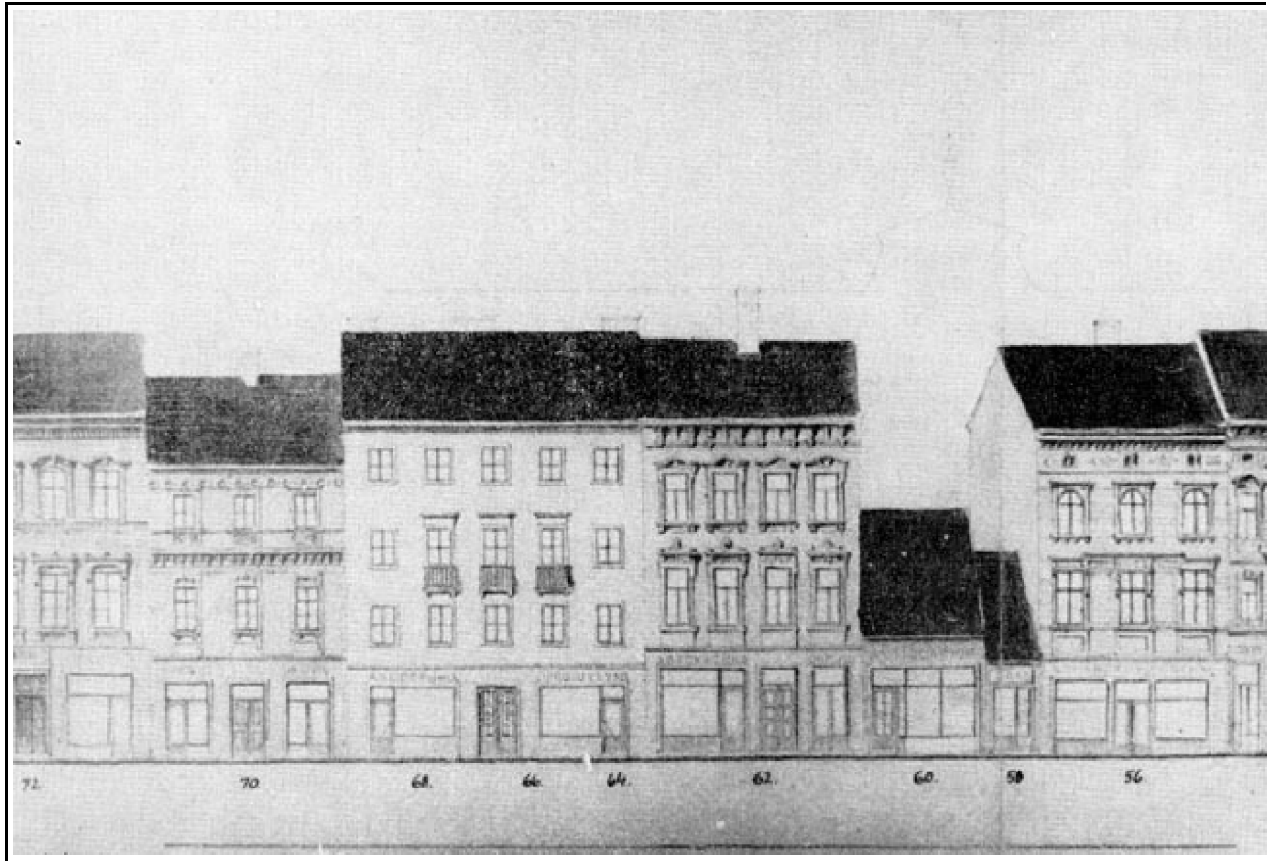
A II. ütem a Lenin körútnak az Ikvahídtól délre fekvő részére és a Széchenyi térre vonatkozik és helyszínrajzokban tünteti fel az akkori és a tervezett állapotot. A műveget műszaki leírás és gazdag fényképanyag egészíti ki.

A homlokzatrendezési tervek közül a Lenin körút 54-70. szakaszának régi és tervezett kialakítását mutatom be.

Riedlmayer az eredeti funkció, konstrukció és forma visszaállítását, a bántó foghíjak és sivár tűzfalak eltüntetését tűzte ki célul. Tervében az eredeti architektúrát elfödő, giccses reklámportálokat szanálja és levétteti a pillérek elé helyeztet, a járdára kiugró, csekély mélységű és ezért üzleti szempontból alig hasznosítható szalagkirakatokat is. A kirakatszekrények elbontása után többnyire kellő mennyiségű adat került elő az eredeti üzletnyílások visszaállítására. A tervező a műszaki leírásban hangsúlyozta, hogy a tervekben feltüntetett kialakítások nem szolgálhatnak kiviteli tervként, hanem csupán a lehetséges megoldások egy-egy változatát mutatják.

336 Lenin körút 54–70. Régi állapot

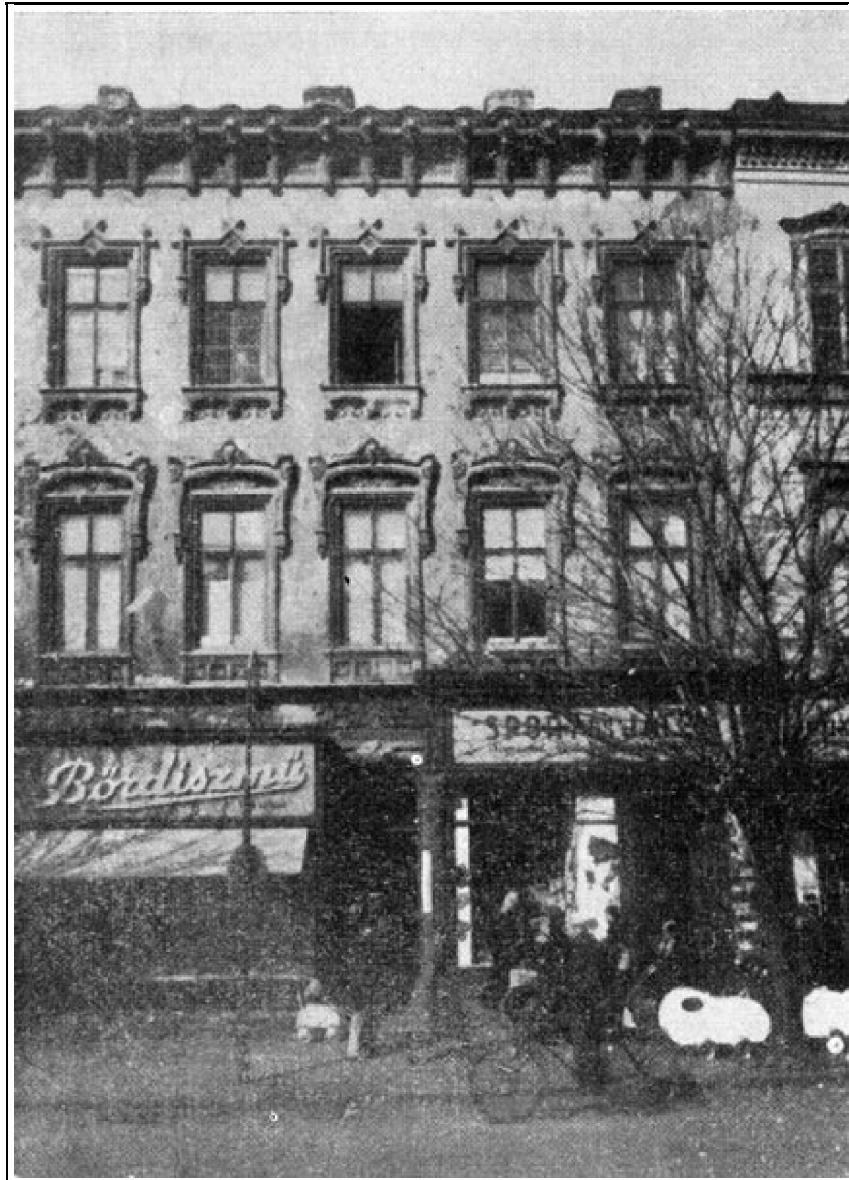
337 Lenin körút 54–70. Tervezett állapot

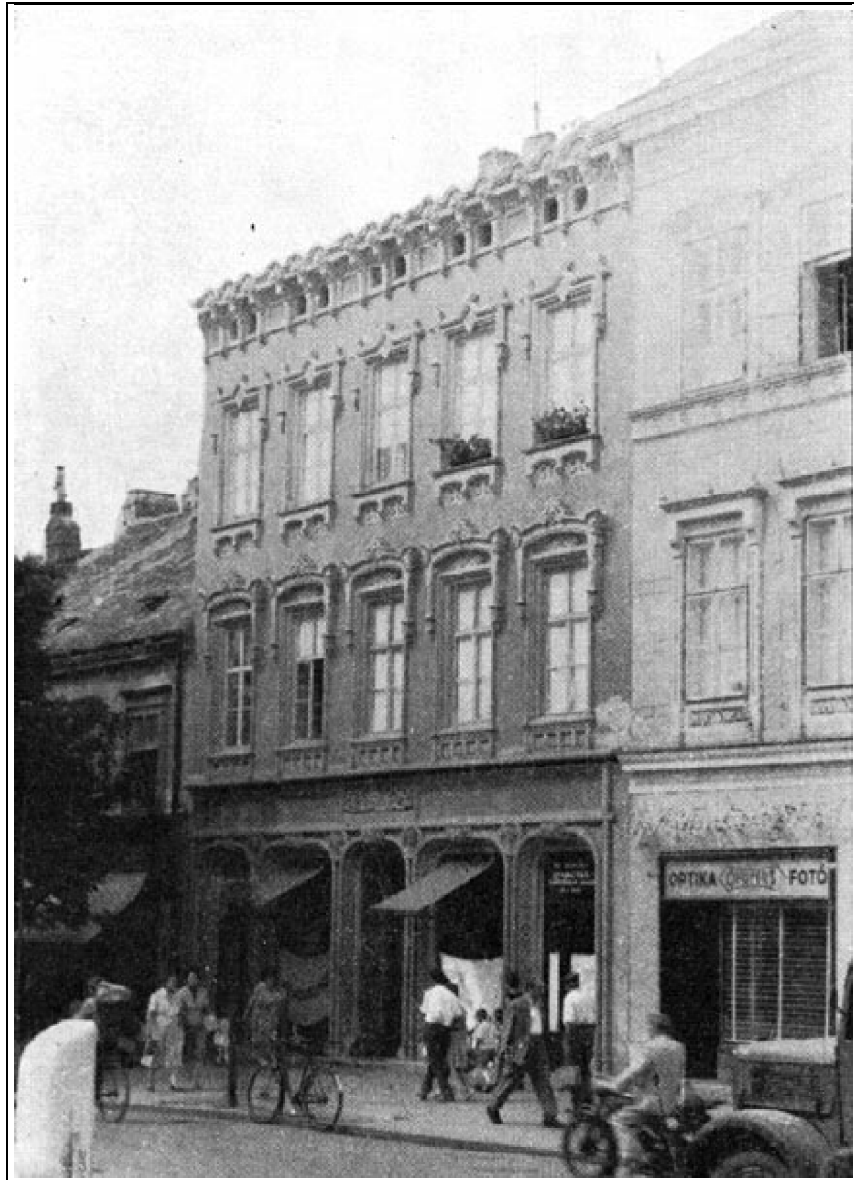
338 Lenin körút 70., 72. A felújítás előtt

Lenin körút 70., 72. A felújítás után

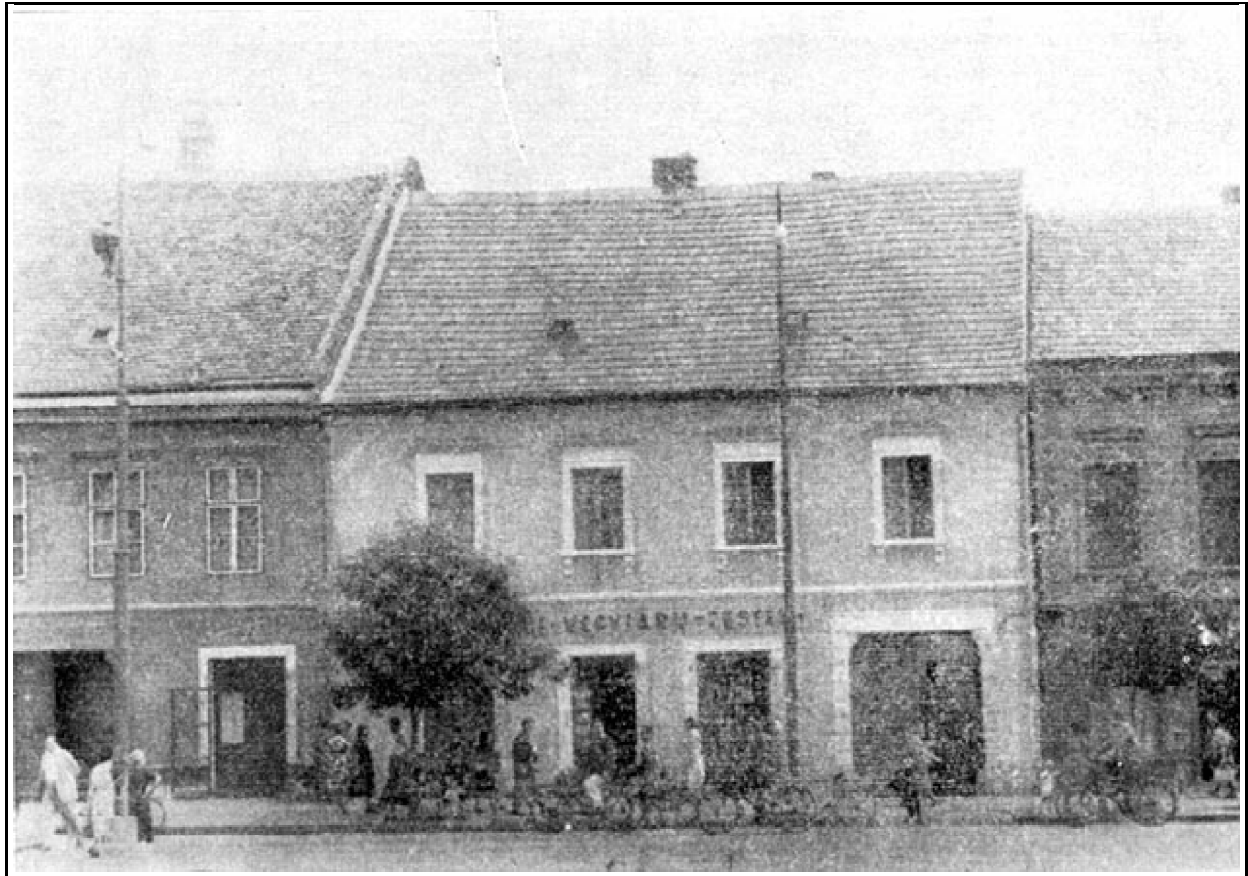
339 Lenin körút 74. A felújítás előtt

Lenin körút 74. A felújítás után

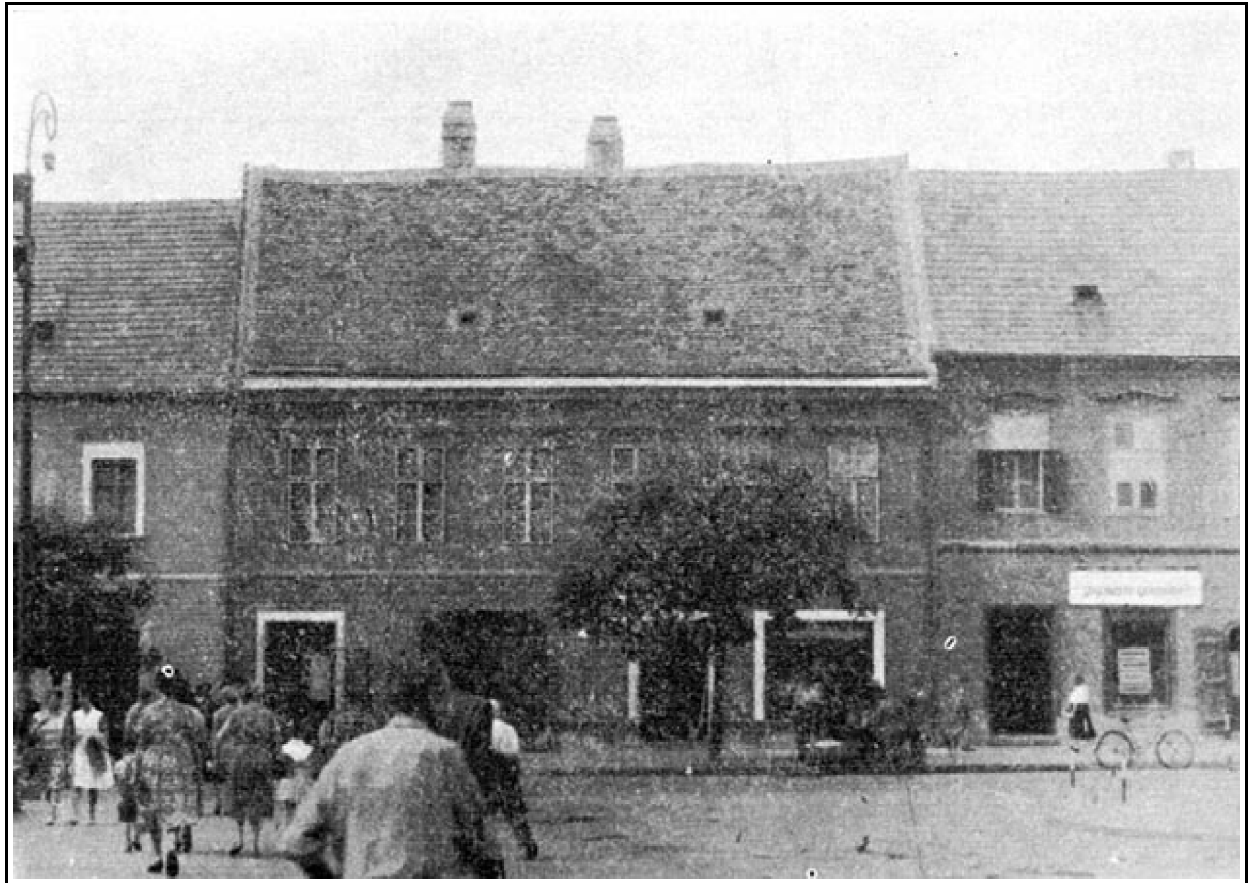
340 Lenin körút 33. A felújítás előtt

Lenin körút 33. A felújítás után

341 Lenin körút 35. A felújítás előtt

Lenin körút 35. A felújítás után

342 Lenin körút 88. A felújítás előtt

Lenin körút 88. A felújítás után

Igy is történt ez a Lenin körüti házak 1957-ben megkezdett és folytatólagosan végzett felújításainál. A végzett kutatások értékes eredményekkel jártak. Néhány épület homlokzatát mutatom be a [343](#) felújítás előtti és utáni állapottal. A legjellemzőbbek közé tartozik a Lenin körút 74. sz. ház helyreállítása, ahol a giccses reklámportálok elbontása után a romantika ritka szépségű faragottkő nyílászkeretei kerültek napfényre. A szép kőfaragómunka otromba megcsonkítását sikerült szakszerűen kijavítani.

Voltak esetek, ahol a szalagkíratok elhelyezhetősége végett annak idején annyira meggyengítették a kétemeletes épületek teherhordó pilléreit, hogy a kirakatszekrények eltávolítása után csak az azonnali aládúcolással lehetett a megrepedt falpillérek összeroppanását és épületrészek beomlását megakadályozni.

Ez történt a Lenin körút 16., 88. és 110. sz. házaknál.

A homlokzatok felújításával egyidőben végezték el a lakások korszerűsítését és az elkorhadt fafödémek cseréjét. Sajnos, az uralkodó lakáshiány miatt csak egy esetben sikerült a belvárosi szanálási terv végrehajtása és a várfalhoz épített épületszárny lebontása. (Lenin körút 70. sz.) Lakott bérleményeket nem lehetett megszüntetni, hanem meg kellett azokat hagyni, korszerűsítés nélkül.

A tervező nem feledkezett meg a helytörténeti szempontból értékes és ritka soproni különlegességről, a Lenin körút 58. sz. üzletház megtartásáról sem, amely 2,10 m szélességével a középkori árusító bódék megmaradt tanúja. A terv az 58. és 60. sz. földszintes üzletházakat meghagyandónak ábrázolja, mert a VÁTERV tervvéleményező bizottsága a tervező eredeti megoldását nem tartotta megfelelőnek. Eszerint a két telekre a szomszédos épületekhez csatlakozó főpárkány- és tetőgerinc-magassággal új 3 emeletes épület emelendő oly módon, hogy a földszinti részben a régi épületszélességek bemutatathatók legyenek.

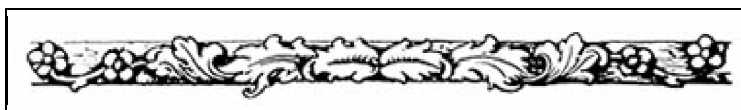
Az Országos Építésügyi Hivatal a terveket azonban mégis azzal hagyta jóvá, hogy az 58. és 60. sz. telkeket a tervező eredeti elképzelése szerint kell 3-emeletes épülettel beépíteni a régi épületszélességeknek a homlokzaton való bemutatásával és táblával külön megmagyarázva a házak eredetét.

A tervező a helyszíni vizsgálatok és a levéltári kutatások alapján megállapította és a tervművelethez tartozó helyszínrajzokon rögzítette a középkori városfalak és falszorosok (Zwinger) egykori helyét. Leszögezte azt is, hogy a 18. században meginduló Lenin körúti építkezések során a városfalakhoz csatlakozó épületszárnyak a falszorosok alapfalainak felhasználásával épültek. A tervművelet, valamint a Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat részéről végzett talajfúrások és talajfeltárások eredményei nélkülözhetetlen alapadatait alkotják a belváros rekonstrukciójának és a városfalak kiszabadításának.

Riedlmayer terveinek egyes részei időközben elavultak, mert újabban világszerte az a felfogás győzött, hogy műemléki együttesek foghíjait nem szabad sem régieskedő, sem semleges homlokzatú épületekkel beépíteni, hanem az új épületeknek a mai építészet nyelvét kell tükrözniök.

Kifogás tárgyát képezte még, hogy Riedlmayer talán túlzottan törekedett az egyenlő párkánymagasságok elérésére és sokszor a tervezett emeletráépítések és emeletbontások nem voltak megokoltak.

Hiányossága volt még a tervműveletnek, hogy elmaradt a Petőfi tér, Színház utca és Ógabona tér rendezése. Ezek a körülmények tették szükségessé, hogy új részletes rendezési tervek készüljenek a Lenin körútról, a Széchenyi térről, a Petőfi térről, a Színház utcáról és az Ógabona térről. Ezeket a terveket is a Városépítési Tervező Vállalat készíti. Ez a tervművelet hozzá fog járulni, hogy a belvárost övező körút a felbecsülhetetlen értékű műemléki együtteshez méltó utcaképet nyerjen.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: A soproni és Sopron megyei zsidók utolsó állomása 1944-ben

344 Hiller István: A soproni és Sopron megyei zsidók utolsó állomása 1944-ben

Hihetetlen dolgokat ért meg Sopron lakossága 1944 márciusától kezdve a felszabadulásig. A fasizálódás 1919 óta sok szenvedést okozott a magyarországi zsidóságnak, és ebből a soproniak is kivették a részüket, mégis testi mivoltukban nem érte őket bántódás. A három ún. zsidótörvény előszele volt ugyan a következő üldöztetésnek, de a németországi, az ausztriai, majd lengyelországi példa nem tudta a nálunk bekövetkező hasonló események lehetőségét elképzelteni. Az első zsidótörvény (1938: XV. törvénycikk) a tudományos pályákon működő zsidók számára (orvos, ügyvéd, mérnök), valamint a film és színház területén, továbbá vállalatoknál jelentett 20%-os zárt számot. Az 1939: IV. törvénycikk az oktatás és közigazgatás teréről zárta ki a zsidókat. Korlátozták a zsidók választójogát is. A harmadik zsidótörvény mélyen belenyúlt a családok életébe (1941: XV. tc.). E törvény meghozatala után zsidó kereszténnyel nem köthetett többé házasságot. Már a második zsidótörvény a faji megkülönböztetés terén annyira ment, hogy akinek két nagyszülője zsidó volt, nem számíthatott kereszténynek. Az új törvény szerint félzsidó csak zsidóval vagy félzsidóval köthetett házasságot.

A németek bevonulása 1944. március 19-én és a tisztára fasiszta kormány uralomra kerülése a zsidóság teljes jogfosztását és fizikai megsemmisítését hozta. Az értékek (ékszerek, takarékkönyvek, írógépek, rádiók) beszolgáltatása közben jöttek a riasztó hírek egyes baloldali magatartású ismert zsidó egyének elhurcolásáról. A sárga csillag kötelező volt a keresztény vallású, zsidóknak minősített egyének számára is. Ez irányban a rendőrség olyan drákói szigorral lépett fel, hogy május elején az utcákon razziáztak, és akinek a sárga csillaga színben nem felelt meg az előírásoknak, azokat megbüntették, de végigjárták az üzleteket is és nagyszámú kereskedőt tereltek a rendőrségre, mert jóllehet zárt helyen a rendeletek szerint nem volt senki sem köteles a szegénybélyeget hordani, ezen túltették magukat a rendőrség egyes vezetői. Az összeterejt embereket felszólították, hogy válasszanak maguk ki egy személyt, aki a többi helyett majd bűnhődik. Persze nem vállalták. Erre sorsolás útján Drach műszerész felesége került volna a bajba, de mivel férjét már elvitték és több gyermeke volt, újból sorsot húztak és Klier Márkus ékszerész neve került ki a végzetes urnából. Még aznap el is vitték, és sohasem került haza. Ugyancsak a május eleji napokban jelölték ki a gettókat. A tehetősebb zsidók számára, mintegy megtorlásképpen, hogy vagyoniuk volt, a Jacobi szivarkapapírgyárat jelölték ki, a többieknek meg a Paprét nagy részét, a Szent György és Templom utcát, továbbá az egész Új utcát a püspökház kivételével, végül a Füredi házat és a Lederer házat a Várkerületen, meg az Ezüst utcában is egy nagyobb házat. A Jakobi-gyárba került egyéneknek volt a legkeservesebb dolga. Amúgyis átokverte hely volt. 1898-ban épült szállónak, de alig nyílt meg, 90 000 forint veszteséggel csődbe ment. Ekkor vették meg a Jacobi testvérek és alakították át az épületet gyárrá. 1904 körül leégett az épület. 1944-ben lakatlan volt. Az összezsúfolt emberek leírhatatlan körülmények közt éltek. Megfelelő helyiség és edények híján po. teát egy fürdőkádban főztek.

Azonban a városban maradt körülményei is egyre rosszabbodtak. A gettókat összevonták. A Szent György utca és Templom utca a zsidó iskola kivételével megszűnt gettó lenni, úgyszintén a Füredi ház utcai része is. Majd egy újabb rendelet tovább vitte az összevonást: a keresztény vallású, de zsidónak minősített egyének is kötelesek voltak valamely gettóba vonulni, miközben az Ezüst utcai és a Lederer-házban levő gettót is megszüntették. Ez utóbbiak néhány napra ugyan visszatérhettek oda, hasonlóan a keresztények is, de ez valószínűleg csak afféle fasiszta „tréfa” volt, hogy minél inkább váratlan és fájdalmas legyen a végső csapás.

Mert az sem késett sokáig. Sopron megye falvaiban szép számmal éltek zsidók, ezek már korábban megismerték a fasizmus vasöklét, sőt 1944. március 12-én Fertőszéplakról egy vegyesházasságban élő kereskedőt elvitték már, jóllehet két keresztény hiten élő gyermeke is volt. A 345közben létesült kapuvári gettóba vitték, ott volt hetekig. A csendőrség a családtól közben tízezer pengőt követelt, minek fejében

mentesítést ígértek. Az óriási összeget természetesen nem tudták egyszerre előteremteni. Mire ez megtörtént, addigra a kereskedőt Újvidékről érkezett, tehát a dolgokban alaposan jártas tábori csendőrök vették át, majd tovább adták a németeknek, akik Sárvárra, majd Auschwitzba szállították, s ott a kocsiból való kiszállítás közben agyonlőtték őket. Június 20-a körül a megyében lakó zsidókat a járási székhelyekre terelték, és onnan behozták őket Sopronba. A vasútállomástól az öregeket szekéren szállították, a többiek gyalog, batyuk alatt görnyedezve mentek a mostani egyetemi kollégiumba az Erzsébet kerttel szemben. A soproniakat ugyanez a sors érte július elsején. A fasiszta pribékek a kórházba is behatoltak, miközben azt a csendőrök körülzárták. A német parancsnok kijelentette: Wer athmet, muss gehen, aki lélegzik, mennie kell. A korábban öngyilkossági kísérletet véghez vitt dr. Gross Sándor, neves és mindenki által szeretett kórházi főorvos feleségével együtt most már végzett magával. Schiller Jenő gyermekorvos már előbb öngyilkos lett, egy orvosnőt sikerült megmenteni az életnek, a deportálást is túlélte. Nagy beteget rángattak ki a kórházból és raktak társzekérre.

Az egyetemi internátusban embertelen viszonyok uralkodtak. Túlélők és látogatók elbeszélése nyomán borzalmas dolgok derülnek ki a soproni és Sopron megyei zsidók siralomházáról. Még tető sem volt, csak az elválasztó falak álltak, egyébként sem ajtó, sem ablak, de még lépcső sem volt. Az épületnek alig nevezhető részben 3000 embert zsúfoltak össze. A pusztán földön feküdtek és egyetlen latrinát használtak, mert több nem állott rendelkezésükre. Az ide behurcoltak előzőleg két órát kaptak csomagolásra, így amúgyis csak a legszükségesebb holmikat hozták magukkal, de azt sem tudták elhelyezni, ezért kértek ismerőseiktől általában dobozt, csomagoló papírt. Az elviselhetetlen légkört még borzalmasabbá tette az embertelen körülmények közt élő rengeteg apró gyermek. A zsidó iskolába az év elején 400 gyermeket írtak be, a vidékiekről nem is beszélve. Az étkeztetést úgy oldották meg, hogy a Jacobi-gyárban főztek és onnan hozták át az ételt, amit azután fürdőkádból mertek ki. A nagy nehézségekkel bejutott látogatók csomagjait igen szigorúan ellenőrizték, de később a gestapósok nem engedték meg, hogy valamit is bevigyenek, pedig érthető, hogy a gettósok sok mindent kértek.

És vajon a keresztény soproniak hogyan fogadták mindezeket a dolgokat? Mindazok, akiket rokonai vagy akár szorosabb baráti kapcsolatok fűzték zsidókhoz, már évek óta mélységes aggodalommal szemléltek a dolgok fejlődését, 1944 márciusa óta némelyek hősiességgel igyekeztek segíteni. Tudunk feleségekről, akik öskeresztények lévén, nem kerültek gettóba, és akik mindent megpróbáltak hitveseik megmentésére, vagy legalább is nehéz körülményeiknek enyhítésére. De ezek felett ott volt a Damokles kardja. Cs. E. említi, hogy öskeresztény nevelt fiát, az egyik gyár hirhedt nyilas érületű munkavezetője megfenyegette, ha nevelő apjával továbbra is kapcsolatot tart fenn. Az emberieségre igen szép példát mutatott Pénzes Pál bányász, aki Füredi Oszkár építész és Vajk Artur bányaigazgatót rejtette Brennbergen. Azonban besúgták, Pénzest majdnem agyonverték a csendőrök, védenőit pedig munkatáborba hurcolták. Mikor már a siralomház-jellegű internátus kapui bezárultak, a keresztény hozzátartozókat az SS örök vagy magyar csendőrök azzal kergették el, hogy ha valami módon mégis sikerül bejutniok, rájuk is a deportálás vár. Ugyanúgy fenyegetőztek október 15-e után mind az SS-ek, mind a nyilas suhanc zsidóörök, ha valaki a munkaszolgálatosoknak egy-két cigarettát vagy egy falat kenyeret mert adni. Bizonyos, hogy a jobbérzésű emberek szívében mélységesen nagy volt a részvét, de a tehetetlenség érzete megakadályozta, hogy ezen túl is történjék valami. Sőt volt rá eset, hogy a korábban nyilas érzelműeket is megrendítette a deportálás ténye és elhangzott a frázis: Nem így akartuk.

Amikor a zsidókat a város belső részeiben összerelték és kihajszolták az internátusba, sokan elfüggönyözték ablakaikat, hogy ne lássák a szomorú menetet, amelynek a végén a város nagyírú tudós rabbija, dr. Pollák Miksa vánszorgott, akinek Arany és Tompa [346](#) kommentárjait a Magyar Tudományos

Akadémia adta ki.

Akinek véletlenül arra vitt az útja, el kellett fordítania az arcát olyan jelenet láttára, hogy a tábori csendőrök apró gyermekek lábát verték pálcával, mert nem tudtak lépést tartani a felnőttekkel.

Bizonyos, hogy sok soproni mélységesen elítélte a történeteket, azonban valami intézményes ellenállás, szervezettség nem volt lehetséges már azért sem, mert a lelkek erősen mérgezetek voltak a Horthy-korszak évtizedei révén. A népbíróság egyik tárgyalásán szóba került az, hogy egyazon személy véres uszításairól volt híres, viszont egyik zsidó család érdekében tőle telhetőleg megtett mindent. Ekkor magyarázta ezt meg egy tanú: majdnem minden antiszemita volt legalább egy olyan zsidó ismerőse, akit kiemelt a tömegből, amelyet azonban mélységesen megvetett; a maga zsidaját ismerte és ellene nem volt kifogása, de nem vett fáradságot arra, hogy a tömeggel is megismerkedjék, amely tömegben majdnem mindenkinek volt egy-egy becsülője, aki egyébként szintén antiszemita volt. Igen, az ő zsidaja kivétel, hanem a többi...

Hely P. 10 48 Feladó: <i>[Handwritten signature]</i>		Keletbélyegző		Hivatalos előjegyzések Többbetűs: Vezetéknév hivatalos: Hónap: Óra, perc:	
ALLAMI TÁVIRAT		A távirat osztálya: 3199 Penztári szám:		Dátum, esetleg dátum ténylegesen az időpontban: 1944. 4. 18. Nap Óra, perc Hivatalos megjegyzések:	
Az állam. távirat feladása a távirat elsőbbségéről lemondhat. Ebben az esetben a „Hivatalos megjegyzések” rovatba „Elsőbbség nélkül” megjegyzést kell írni.		Olvasható írást és pontos címet kérünk!			
Különleges hozzászólás (Lásd a többi oldalt)		190. sz. 1944. évi			
A címzett neve:		Belügyminiszter Úrnak			
Utca (út, körút, tér) és házszám:		Budapest			
Rendeltetési hely:		Budapest			
A feladó neve és bélyegzője:		Szöveg: Ugy Pápán mint Sopronban ellenőriztem a zsidó táborokat. Jogos pangsásra semhol ok nem volt. Zsidókkal való bánásmód min. onltt emberséges, sőt udvarias. Sopronban erőlyes fellépésre volt szükség, mert zsidók tömegesen szeminálták meg papir pénzeiket. Lakosság inkább omlott volt elő, adtellen mert a zsidók meg, gettóban létük miatt is fűlök szembandnógot élveztek. Endre László Államtitkár			

A félig kész kollégiumban összezsúfolt zsidóság tehát reményét veszve várta az órák múlását. Volt változatosság. A vagyonosabbakat egyre-másra kiemelték és elvitték a gestapó emberei. Szörnyű kínzásokkal akarták kivenni belőlük, hová rejtették értékeiket. Az óráját mindenkinek elvették még az internátusba való indulás előtt. Hacker téglagyárosék értéktárgyait H. Keresztélyék őrizték. A téglagyárost rettenetesen megkínózták, s a menyé elárulta a rejtkehelyet, mert nem bírta nézni az aggastyán kínzását. Cs. E.-né csempészte ki Hackerné bocsánatkérő levelét. Cs. E.-nénél egy detektív jelent meg és elvitte barátnőjének, Krausz Hildának nála elrejtett fényképezőgépét. Ennyire aprólékosan foly a kutatás. Voltak, akik nem bírták el a szenvedést, és öngyilkosságot követtek el, így Hoffmann Gyuláné (a Déli vasútnál volt fűszeres boltja), Kugel Margit, egy ezredorvos katolikus leánya, Láng Janka, egy ügynökség tulajdonosa, Schäffer Emil, európai hírű művészeti író stb.

Nyilas részről fennmaradt egy szégyenletes megnyilatkozás a soproni zsidóság körülményeiről. Ha az

internátusba ³⁴⁷nem lehetett is bejutni, legalább néhány hozzátartozó a szemben levő Raffensberger kertészet bokrai mögül figyelte a dolgokat, a család is kitűnt segítő készségével. Onnan a kertből július 4-én lehetett egy vadászruhába öltözött férfit látni, akit nagy reverenciával kísérték az internátushoz a soproni és egyéb nyilasok. Endre László volt, a hírhedt gazember, korábban mint szolgabíró, majd Pest megyei alispán, néptipró erőszakoskodásairól volt ismeretes, ő dolgozta ki a magyarországi zsidók deportálására vonatkozó tervezetet. Az internátus felkeresése után a rendőrség hivatalos sürgönyblankettájára a következő szöveget mondta tollba: „Belügyminiszter, Urnak Budapest. Ugy Pápán mint Sopronban ellenőriztem a zsidó táborokat. Jogos panaszra sehol ok nem volt. Zsidókkal való bánásmód mindenütt emberséges, sőt udvarias. Sopronban erélyes fellépésre volt szükség, mert zsidók tömegesen semmisítették meg papírpénzeiket. Lakosság inkább amiatt volt elégedetlen, mert a zsidók még gettóban létük miatt is túlsok szabadságot élveztek. Endre László államtitkár.”

Az aljas szöveg elment. A blankettát előírás szerint egy évig meg kellett volna őrizni és utána megsemmisíteni, de egy év nem kerekedett ki, az új világ már elérkezett. Az ostrom zavarai között senki nem törődött a sürgönyökkel, akár mással sem. A nevezetes sürgönyt az elkallódástól egy akkori főtisztviselő mentette meg, és juttatta a Liszt Ferenc Múzeumba, mint a korra, és annak egyes szereplőire rendkívül jellemző, bár gyalázatos tanújelet.

A sürgönyt követő napon betelt a soproni zsidók sorsa. Elhurcolták mindet Auschwitzba, július 5-én. Az internátusban sorba állították őket, a menet elindult a MÁV pályaudvarra; ott 80-90 embert zsúfoltak egy marhavagonba, volt, amelyikbe 110-et is. A fasiszták itt is megengedtek maguknak kegyetlen tréfákat. Hernfeld Pál fogorvost azzal biztatták, hogy hazamehet, azután a kordonnál ismét visszakergették. Viszont Erdős Aladár úságírónak sikerült átjutnia minden akadályon és sokáig bujkált Csepregben. Életben maradt szemtanú révén követhetjük a szerencsétlenek útját. A vonat Kassáig meg sem állt, nagy sebességgel haladt. Július 8-án értek Auschwitzba. Ott megtörtént Mengele doktor révén a válogatás és sok száz soproni lakos aznap ott lelte halálát a gázkamrában. Érdekes, hogy a német hatóságok azt a látszatot akarták kelteni, hogy a deportáltak életben vannak és bányában, gyárban dolgoznak. Éppen ezért nemegy hamisított levél érkezett Sopronba is olyan tudósítással, hogy ez vagy az a zsidó jó körülmények közt dolgozik. Ilyen levelet kapott po. Grünwald Ignácné, akinek kifőzője volt a Deák téren, jóllehet a férje már régen kiszervezett a gázkamrában. Így terjedt el a hír Ullmann Adolf p. ü. főtisztviselőről is, hogy feleségétől bányában dolgozik. Kepes Márton neves orvosról és családjáról hasonló kedvező híreket terjesztettek, ámbar csak ő maga volt életben, családját Auschwitzban azonnal kiirtották. A levelek ruhaneműt, pénzt kértek az otthon maradottaktól. A zsarolásnak egyik neme volt ez, ha nem is nagystílű.

Egy kis csoport vagyonosabb zsidónak sikerült Budapesten meghúznia magát. Ún. csillagos házban halálos rettegésben éltek, amíg a főváros 1945 januárjában felszabadult. Sopronban egy zsidó család vészelt át rejtékhelyen a nehéz időt. Itt maradtak azok a zsidó születésű egyének, akik megkeresztelkedtek és árjával éltek házasságban. Még október 15-ig valamennyire megvoltak, de azután őket is internálták, többek között Köves Antal egyetemi tanárt családostul. Életük hajszálon függött. H. Sándor, ma 72 éves soproni lakos így mondja el kálváriáját: 1944. április elsején állásából elbocsátották, pedig több évtizeden át megbecsült dolgozó volt. Mint keresztény vallásúnak sikerült ideig-óráig elhelyezkedni, hogy megélhetését biztosítsa. Annak ellenére, hogy a zsidótörvények értelmében mentesítést élvezett, állandóan zaklatták és minduntalan letartóztatták. Majd rendőri felügyelet alá helyezték, ezt követően őrizetbe is vették. 1945. január 17-én eltűnt Sopronból, anélkül hogy családja tudta volna, hová került. Csak a felszabadulás után közölhette családjával azokat a borzalmakat, amelyeket átélt. A Frankenburg út 9. számú házról jóformán senki sem tudta a városban, hogy ez a szolidan meghúzódó kertés ház válogatott kínzások színhelye. Ez volt ti. a

„nemzeti számonkérők” székhelye. H. Sándort is idehurcolták. Kitalált dolgokért 348 össze-visszaverték, „megtalálták”, áramot vezettek testére; ételt, italt nem kapott. Majd három napra pincébe zárták. A nemzeti számonkérők vezetője egy Faragó nevű hadnagy volt. H. Sándor gyakran hallotta a megkínzottak üvöltését, gyakran hallott lövéseket, feltételezhetően agyonlőttek olyankor valakit. A holttesteket ismeretlen helyre szállították. Időnként a Gestapo is bekapcsolódott a kihallgatásokba. Ilyenkor gúnyosan megjegyezték, ha ránéztek a megkínzott testére: Micsoda embertelen módszereik vannak a nyilasoknak, ilyesmire német ember nem volna képes. H. lakásán időközben gyakran volt házkutatás; ilyenkor mindig elvittek magukkal egy-egy jobb ruhadarabot, vagy ami megtetszett nekik. Egy alkalommal elvitték a lakás kulcsait, ezekkel később gyakran behatoltak a lakásba. Az egy héti tartó kínzások végeztével H. Sándor a Gépipari Kollégium épületébe került, amely szintén nem volt még készen, azonkívül bombasérülten ajtó és ablak nélkül állt. Itt zsúfolták össze – mint már említettük – a még Sopronban maradt zsidónak számító kereszény lakosokat, 20-at, 30-at egy helyiségben. Éjjel szalmán feküdtek, tisztálkodási lehetőség alig volt. Kosztot nem adtak, de a hozzátartozók behozhattak élelmet. Rendőrök, csendőrök, nyilasok őrködtek.

A szovjet hadsereg közeledtével egy Szittyá nevű rendőr parancsot kapott, hogy ha az oroszok bevonulnak a városba, löje le az internáltakat. A derék rendőr azonban figyelmeztette őket a veszélyre, és március 30-án, egy nappal a felszabadulás estéje előtt, elősegítette elmenekülésüket.

A július elsejével elhagyott zsidó lakások sorsa pedig az volt, hogy először a tábori, csendőrök fosztogatták végig azokat, azután leltározták hivatalos közegek. A nyár végén a várost erdélyi menekültek özönlötték el, ezeknek juttattak számos elhagyott lakást bútorostul. 1944. november 29-i számában azt írja a Soproni Hírlap, hogy folyamatban van a zsidó üzletek kinyitása, de elszólta magát: „Ahol áru volt, megkezdtek a kiárusítást.” Nem igen sok helyen volt rá eset. December 13-án bejelenti a lap: „Az elhagyott zsidó lakásokból összegyűjtött vagyontárgyak kiárusítása december 14-én megkezdődik a Paprét 26. számú házban.” Itt is sok mindent árusítottak ki, ami már sem a nyilasoknak, sem a náciknak nem kellett. Februárban is volt ilyen kótyavetye. Sok festmény is eladásra került; aminek nem volt jelzése, potom áron adták.

1945. április elsejével felszabadult Sopron. Elsőnek a rejtőzködő orvoscsalád mutatkozott, majd Cinfalváról jött be egy ott a gyárban munkaszolgálatosként dolgozó fiatalember. De voltak rejtőzött idegen zsidó betegek a kórházban is, és Kópházáról, Balfról beszivárogtak azok a munkaszolgálatosok, akik valahogy elrejtőztek, mikor az épkézláb társaikat Nyugatra vitték. A 18–20 és 42–48 év közöttieket június 13-án vitték el Sopronból, ezek nagy részének szerencséje volt, mert anélkül szabadultak fel, hogy harcba kerültek volna. Ugyanis Északkelet-Magyarországon egy nagy bekerített térségben tartózkodtak. Még októberben elgyalogoltak Aradra. Romániában nem hajtották végre a németek gettózó követelményeit és e városban a hitsorsosok fogadták be a soproniakat. Tavasszal a felszabadult déli vidékeken át a teljesen épségben maradt Pécsre vonultak, és onnan Sopron felszabadulása hírére haza, telve reménységgel, hogy viszontláthatják övéiket, de ez a reményük nem teljesedett be, mert a lengyelországi és egyéb táborokból csak a nyár folyamán kezdtek hazaszállingózni a fiatalabb asszonyok. A 14 éven aluli gyermekek anyjukkal együtt elpusztultak, ugyanígy az idősebbek és a gyenge erőben levő középkorúak. Csak nagyon-nagyon kevés házaspár talált egymásra.

*

Weimartól, az európai humanizmus egyik fellegrától néhány kilométerre fekszik Goethe kedves kiránduló- és pihenőhelye: Buchenwald. A fasizmus éveiben mintegy 55 000 ember lelta itt halálát. Ma az NDK egy nagy szabadtéri múzeuma. A hatalmas méretű szoborcsoport és harangtorony alatt állnak az

egyek nemzetek vértanúhalált halt fiainak tiszteletére emelt emlékoszlopok. Magyarországot is, húsz év távlatában, mindig elborítják a megemlékezés virágai ...

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: Ismeretlen soproni epizód Bajcsy-Zsilinszky Endre életéből

349Cs. E.: Ismeretlen soproni epizód Bajcsy-Zsilinszky Endre életéből

Csodálatos Bajcsy-Zsilinszky Endre életútja; sajnálatos, hogy annyira egyedülálló történelmünkben. A legsötétebb gondolatvilágból jutott el a világhosszig, és az egykori szélsőjobbaldali politikusból embernyi igaz ember lett, aki fennkölt életelvéért vértanúhalált is halt. Sopronnak jutott az a szomorú dicsőség, hogy a nagy férfiú életére itt tett a megátalkodott gonoszság végső pontot. A köhida vértanúról Sopron városa a felszabadulás után sietve nevezte el legszebb utcáját, sikerült az utolsó órák eseményeit is szemtanúk révén rögzíteni, de jól esett volna a nagy ember egyéb esetleges kapcsolatait is feltárni Sopronnal.

Íme, abból az időből, amikor még tévelygő fiatalemberként járta a világot, van adatunk. 1912-ben a Zsilinszky név a haladó szellemű emberek előtt nem volt jóhangzású, azonnal Achim András munkásvezér tragédiáját juttatta eszükbe. Éppen azért a Nemzetőr című ellenzéki lapunk szemfüles riportere rövid hírral közölte az olvasókkal, hogy Zsilinszky Endre dr. Sopronban tartózkodik, fegyvergyakorlatra vonult be a 48-as gyalogezredhez. Minthogy pedig a rendes menet az volt, hogy fegyvergyakorlatra oda hívták be a hadkötelest, ahol ténylegesen szolgált, feltehető, hogy Bajcsy-Zsilinszky egyéves önkéntesi szolgálatát is Sopronban teljesítette. A 48-as kaszárnya megvan ma is a Táncsics utcában, ma is laktanya. A 48-as gyalogezred régi alakulat, Petőfi is abban szolgált, szintén a mi városunkban.

Nem vet rossz fényt nemzeti hőseinkre, hogy honnan emelkedett a legmagasabb magasságokig, és hogy sokáig Sopronban egy ballépés folytán vált ismertté a neve, aminek révén újságba került. Ma számunkra ez a kis soproni adat is jelentős...

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Környei Attila: Világháborús plakátok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

Környei Attila: Világháborús plakátok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

1914. július 28-án, tehát 50 éve Ausztria-Magyarország hadat üzent Szerbiának. Jól ismert a casus belli, s azt is jól tudjuk, miféle hatalmi törekvések vezettek valójában a történelem első világháborújának kitöréséhez.

Az idősebbek még emlékeznek a háborút bejelentő híres plakátra s Ferenc József „gondterhelt” arcára. Ez a plakát nincs a múzeum birtokában, viszont elég szép gyűjteménnyel rendelkezünk a világháború éveinek soproni hirdetésméneiből. Hasznos ezeket tanulmányozni. Az I. világháború történetéből eddig jobbra csak a hadieseményekkel és a politikatörténettel, a magyar társadalom fokozatos forradalmasodásával foglalkoztak. Pedig olyan újfajta háborúval van dolgunk, amely az egész nemzet erőfeszítését igényelte, a nép egészének mérhetetlen szenvedést hozott, – tekintet nélkül arra, hogy egy család képviselve volt-e a fronton – és éppen a hadiesemények, különösen a társadalomnak a háborúval való fokozott szembefordulása és a forradalmi helyzet kialakulása megértéséhez szükséges megvizsgálni, milyen

változásokat hozott a háború a hátszág gazdasági, társadalmi életében. Ehhez adalék e rövid ismertető.

Jóllehet a Monarchia sokkal felkészültebben lépett a háborúba, mint ellenfelei, nevezetesen Szerbia és Oroszország, mégis hamarosan kiderült, hogy nem elég a militarista állam több évtizede tervszerűen fejlesztett hadserege, a hadüzenet előtt közvetlenül elrendelt általános mozgósítás a mind kétesebbé váló „villámháborúhoz”. A tehetségtelen hadvezetés nem tudta kihasználni a háború kezdetekor pillanatnyilag fennálló erőfölényt, s az első kisebb csatározások is olyan véresvesztéseket okoztak az osztrák–magyar hadseregnek, hogy alig pár hónap elteltével kénytelenek voltak azt népfelkelőkkel feltölteni. Sopronban is [350](#) megjelennek a hirdetmények, amelyek „bemutató szemlére” hívják a népfelkelőket a Magyar vendéglőbe. A birtokunkban levő első ilyen polgármesteri rendelet (1915. III. 31.) csak a fiatal népfelkelőket hívja össze.¹⁽¹³⁶⁾ Legidősebbek az 1873-ban születettek, tehát legfeljebb 42 évesek. A hadsereg helyzete azonban hamarosan szükségessé tette, hogy éljenek a törvény adta lehetőséggel,²⁽¹³⁷⁾ és fokozatosan behívták még az ötvenéveseket is. Az 1915. X. 13-án megjelent hirdetmény szintén csak 42 éves korig hívja be a népfelkelőket, de most azokat, akik az előző sorozásból kimaradtak: „Annak idején alkalmatlannak és törlendőnek minősítettek. (A felülvizsgálat útján elbocsátották és mindennemű népfelkelő szolgálatra alkalmatlannak nyilvánítottak” stb.) Ezután 1915–, 16– és 17-ben több népfelkelő szemlét, illetve pótszemlét tartottak, amelyeken már az ötvenévesek is kötelesek voltak megjelenni. 1916. szeptember 3–5-én szintén 50 évesig kellett megjelenni azoknak, „kik eddig szemlén nem voltak és végre a háború alatt rokkanttá váltak és csak egy bizonyos időre rokkantsági nyugdíjjal ellátott azon személyek, kik felülvizsgálatuk alkalmával »rokkant fegyverképtelennek, vagy népfelkelésre kötelezetteknel, ha népfelkelési szolgálatra fegyver nélkül alkalmasnak osztályoztattak.”³⁽¹³⁸⁾ Láthatjuk, a front lassan magába szívta az ország szinte egész férfilakosságát. Természetesen nem került a szó szerint minden középkorú férfi a frontra, hiszen a fenti rendeletek is közlik, kik nem kötelesek a szemlén megjelenni (papok, pénzügyőrök, határőrök, bányászok stb.), s tudott dolog, hogy a bevonulás alól jó összeköttetéssel, megvesztegetéssel is ki lehetett bújni, így is a háború elhúzódásával a dolgozó osztályokból szinte minden fegyverbíró – tehát minden munkaképes, kenyérkereső – férfi hadbavonult, majdnem minden család fő-kenyérkereső nélkül maradt, sokból többet is elvittek, ami ezeknek az osztályoknak a megélhetési lehetőségeit a minimálisra szorította.

Ugyanakkor a 14 nyarán vidáman hadbavonulók nagy része rokkantan tért haza, ha egyáltalán hazatérhetett. Az itthonlevők állandó létbizonytalanságban éltek és minden családból volt már áldozata a háborúnak. A harctéren levő katonák, a sebesültek és rokkantak megsegítésére társadalmi akció indul, a háború nyomora szükségszerűen életre hívja a lakosság jótékonykodását. Ez azonban, ha igyekszik is az államtól terheket átvállalni a háború áldozatainak gondozásából, valójában keveset segített. Sopron aránylag jómódú polgársága is részt vállalt a jótékonykodásból. 1914 karácsonyán Töpler Kálmán polgármester felhívja a város közönségét, támogassa a háborúban levő katonák részére országosan megindult gyűjtést. 1915 tavaszán a török Vörös Félholdnak gyűjtenek. 1916. június 22-én tartott alakuló közgyűlést a „Rokkant-Gyámolító-Egyesület Sopronban”. A gyűjtésnek akkoriban elterjedt módját alkalmazták: fából faragott honvédszoborba kellett az ünnepélyes közgyűlésen szegeket beverni, A szegek árát fordították a rokkantak megsegítésére.⁴⁽¹³⁹⁾ 1916 decemberében a polgármester újból adakozásra hív fel: Újévi üdvözlőlapok küldése helyett adakozzanak a háború károsultjainak. 1917-ben ugyanilyen felhívás jelent meg.⁵⁽¹⁴⁰⁾ Ezzel az emberbaráti cselekedettel természetesen nem lehetett megszüntetni a szenvedéseket, enyhíteni is alig. Hiszen az adakozásra felszólító hirdetmények szövegéből is kitűnik: évről-évre súlyosabb és nehezebben palástolható csapások érték a [351](#) hadsereget és természetesen a polgári lakosságot is.

A városi közéletben mindinkább előtérbe kerülnek azok a kérdések, amelyeket a háború a hátszónak vetett fel. Először talán a legenyhébbet nézzük. Az állandó népmozgás, a bevonulások, átvonuló csapatok, sebesültkórházak s a hadifoglyok tömege fokozott egészségügyi elővigyázatosságot követelt, különösen olyan kimondottan katonavárosban, amilyen Sopron volt a dualizmus korában. Heimler Károly rendőrfőkapitány már 1915 januárjában az alsó-ausztriai himlőjárványról tudósít és mindenkit felszólít, oltassa be magát. Ugyanebben az évben (II. 24.) a járványos betegségek terjesztésének meggátlására kötelezővé teszi a vendéglőkben papírszalvéták használatát. 1917. szeptember 3-án komoly hangú hirdetményben fordul a város közönségéhez. Ezidőben több vérhas-megbetegedés fordult elő Sopronban. A hirdetmény ismerteti a tüneteket, a védekezés módjait és a tisztaság fokozott fenntartására hív fel.⁶⁽¹⁴¹⁾ Szerencsére ez a járvány, mely a rosszul táplált és a tisztálkodás polgári lakosság körében országszerte szedte áldozatait, nem tudott elterjedni a városban. A közegészség megőrzését szolgálták az állategészségügy terén tett rendelkezések is, amelyek szabályozták a harctérről hazakerült lovak és az erősen korlátozott hetivásárookra felhajtott állatok egészségügyi ellátását.⁷⁽¹⁴²⁾

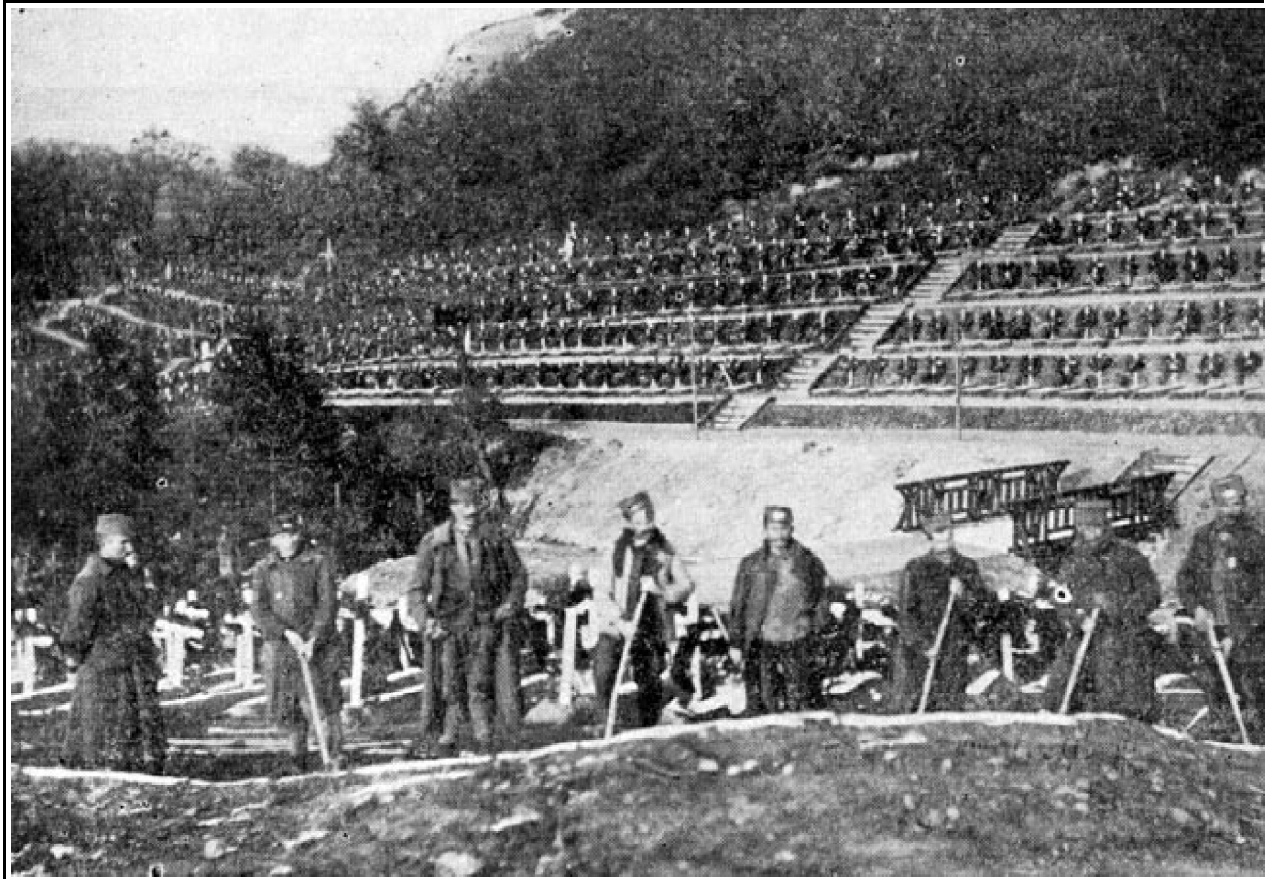

Katonai gyakorlatok a Petőfi téren a mozgósítás napjaiban (Gantner Antal felvétele)

Megfigyelhető, a háború évről évre nagyobb súllyal nehezedik a polgári lakosságra is, s a mind szigorúbb sorozások, a frontról érkező rossz hírek, majd az elhurcoltak szomorú visszatérése nagyon elősegítette az évtizedek óta nacionalista szellemben nevelt magyar nép kiábrándulását. Méginkább meggyorsította ezt a folyamatot az a hatás, amit a háború az ország gazdasági életére, a nép életkörülményeire tett, a fokozott elnyomorodás. Itt kell keresnünk elsősorban a forradalmi helyzet kialakulásának fő rügőit. Oroszország

után azért nálunk alakult ki először forradalmi helyzet, [352](#) mert az összes hadviselő országok közül itt jelentkeztek a legélesebben a háború gazdasági ellentmondásai. Természetesen ez a megállapítás csak ebben az absztrakcióban érvényes, hiszen figyelmen kívül hagyja többek között a nemzetiségi ellentéteket, a dualista rendszer politikai rothadságát és a nem elhanyagolható ideológiai hatásokat. Ezek az ellentmondások nem egyszerre jelentkeztek, s csak egy-két év után váltak nyilvánvalókká. A Monarchia jól felkészülve, gazdasági és katonai erejét a termelés és társadalom fejlettségi, szervezetségi fokának megfelelően a legoptimálisabban összpontosítva lépett a háborúba. Ezért az első év, jóllehet nem hozta meg azokat a katonai sikereket, amiket az osztrák–magyar hadvezetés várt tőle, nem kívánt az országtól rendellenesen nagy erőfeszítést, nem jelentett érezhető gazdasági nehézségeket, s még a legtermelékenyebb munkaerők hadbavonulása sem okozott érezhető termelési visszaesést. Így 1914-ben a hadsereg ellátása szinte minden nehézség nélkül ment, s a polgári lakosság életszínvonala sem esett érezhetően a háború előtti évek szintje alá. Ekkor még látszólag a fronton is és itthon is minden a legnagyobb rendben ment. A következő évek azonban szertefoszlatták ezt a látszatot, élesen és megoldhatatlanul jelentkeztek a háború okozta gazdasági nehézségek. Minthogy a Monarchia nem készült hosszú háborúra, csak egyetlen rövid, erősebb igénybevételre volt ereje, s az álló háború támasztotta gazdasági igényeknek még nagy erőfeszítésekkel sem tudott eleget tenni. A késve megszervezett hadigazdasági rendszer nem tudta sem a hadsereget, sem a polgári lakosságot ellátni, mindkettőnek az évek során fokozatosan növekvő, végül elviselhetetlen nyomort okozott.

1915-től kezdve szervezik csak meg tudatosan a különféle hadiszolgáltatások rendszerét, az egész népgazdaság háborús igénybevételét, amely 1916-17-re a militarista-imperialista állam legagresszívabb gazdasági beavatkozásának rendszerévé nőtte ki magát.[8\(143\)](#) Ennek az állammonopolista rendszernek – melynek közvetlen végrehajtó szervei az egyes törvényhatóságok vezetői voltak, Sopronban a polgármesteri hivatal, – tevékenységéből több hirdetménnyel is rendelkezünk, melyekben figyelemmel kísérhetjük a soproni lakosság fokozott hadigazdasági igénybevételét, vele párhuzamosan a közellátás romlását, a lakosság nagy részének elnyomódását.

353 A bánfalvi hősi temetőben dolgozó hadifoglyok. (Gantner Antal felvétele)

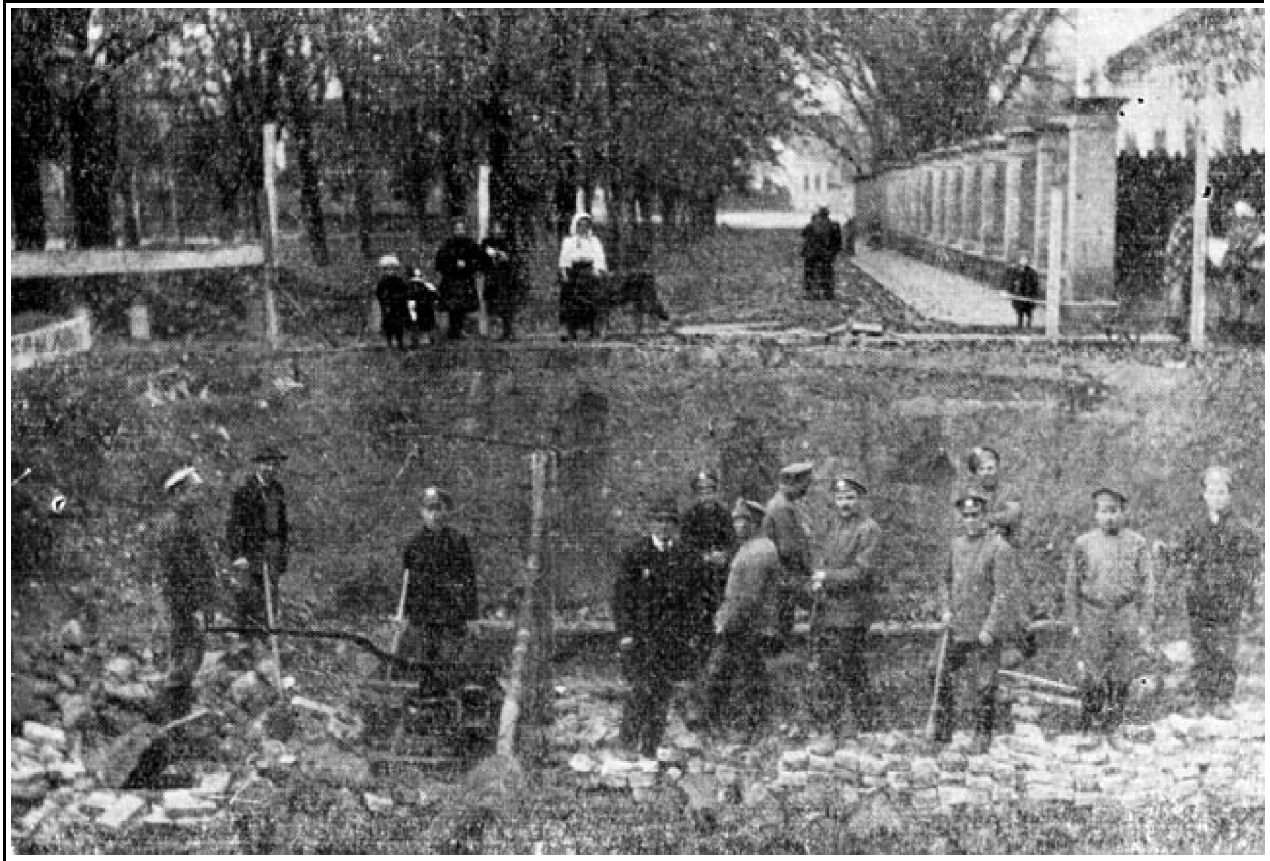

A bányfalvi hősi temető emlékművének felavatása 1917-ben. (Gantner Antal felvétele)

Egyik aránylag szelid formája a militarista állam beavatkozásának a polgárok gazdasági életébe a hadikölcsönök kibocsátása. Ez azonban ugyanúgy, mint a beavatkozás más formái, sem katonailag, sem gazdaságilag egyáltalán nem volt megalapozva, s tudjuk, a kispolgári rétegek alapos tönkremenését eredményezte a háború végéig. 8 hadikölcsönjegyzés volt. Ezek közül a 2., 3. és 4.-re való felhívást találjuk a múzeumban. 1915 májusi felhívásában a polgármester a németek fényes példájára hivatkozik és bízik „hogy Sopron szab. kir. város polgársága kész örömmel fogja ismét letenni kötelelő áldozatát a haza oltárára”. Ugyanez év novemberében már a 3. hadikölcsön jegyzésére szólít fel: „Pénzre van szükség, hogy vitéz hadseregünk győzelmét biztosítsuk és megmentsük hazánkat attól, hogy ellenségeink hazánkat és annak lakóit tönkre tegyék. A pénzt magunknak kell adnunk, mert a mi legfontosabb érdekeink megvédésénél magunkra vagyunk utalva. Az állam hadi célokra ismét pénzt kér. Nem szabad senkinek sem fukarkodni. Mindenkinek kötelessége hazánk és kinek-kinek saját érdekében pénzét a haza oltárára letenni. Mi hasznát vennők pénzünknek, ha országunkat ellenségeink kizsákmányolásának átengednők?” 1916 áprilisában már a 4. hadikölcsönt jegyeztetik „győzelmek közt folytatott nagy mérközésünk rendkívüli kiadásaira”.⁹⁽¹⁴⁴⁾ Valóban a nagy mérközésnek, ha nem is folyt győzelmek között, rendkívüliek voltak a kiadásai, és az állam, e nagy mérközés felelős vezetője nem elégedhetett meg a jóhiszemű polgárok

kölcsönjegyzéseivel. Az osztrák–cseh ipar – nem is beszélve a magyarról – a hosszú háború alatt nem vehette fel a versenyt az antant iparával. Előbb-utóbb észrevehetően jelentkezett a szemben álló felek hadseregében a hadiipar [354](#)és nyersanyagkészletek közötti különbség. A Monarchia fronton levő hadseregének ellátottsága hiányos volt, és mindinkább veszélyeztette a hadvezetés sikerességét. A hiányok pótlására az amúgy is gyenge ipar nyersanyag és munkaerő hiányában nem tudott elegendő terméket szolgáltatni, és az állam szükségszerűen kisajátította a polgárok készleteit. Először a hadi célokra közvetlenül felhasználható és a háború folytatásához elengedhetetlenül szükséges cikkeket, tehát a fegyver- és lőszergyártás alapanyagait, a fémeket és vegyianyagokat vették számba, zárolták, majd fokozatosan begyűjtötték. Már 1915 februárjában megjelent egy rendőrkapitányi rendelet, amely a megfelelő miniszteri rendeletekre hivatkozva hadi célokra igénybevettnek jelent ki különböző fémeket (alumínium, antimon, ón, ólom, nikkell, chrom, wolfram, vörösréz, sárgaréz, vanádium, molybdän és ötvözeteik) és rendelkezik ezek bejelentéséről. Ez az igénybevétel azonban még csak a feldolgozatlan fémkészletekre terjed ki, azokra is csak egy bizonyos mennyiségen túl. Egyéb könnyebbségek is találhatók a rendeletben a későbbi szorultabb idők szigorúbb rendeleteivel szemben. Pl. az eladásra és feldolgozásra szánt fémekért addig, míg az állam által megállapított lehetőségeitől megfosztott katonaság és áron el nem szállítják, vagy a zár alól fel nem oldják, a tulajdonos a piaci érték meghatározott százalékát kapja havonként, illetve az értékesebb fémekért naponként. Lehetőséget is ad a tulajdonosoknak, hogy az igénybevétel alóli felmentésért a kereskedelemügyi miniszterhez folyamodjanak. A későbbiekben azután már szüksége volt az államnak, illetve a hadiiparnak minden tárgyra, ami a fenti fémekből készült. A háztartásokban levő fémtárgyakat először adományozás útján gyűjtötték össze 1915. április 26-tól május 15-ig. Az ajándékozott tárgyakat az Országos Hadsegélyző Bizottság „Fémet a hadseregnek” albizottsága és az Uránia Növédő Egyesület „Rézmozsarat vasmozsarért” és „Rezet vasért” akciói vették át. 1915 októberében már a háztartások fémtárgyainak zárolásáról, kötelező bejelentéséről és beszolgáltatásáról rendelkeznek. A lakosság köteles beszolgáltatni minden sárgaréz, vörösréz és tombak tárgyat. Az igénybevett tárgyakat a Magyar Szentkorona Országai Fémközpontja Rt. és a Magyar Vaskereskedők Országos Egyesülete vásárolja fel a hirdetményben közölt áron. 1916 januárjában már azokat a gépeket is lefoglalják, amelyek hadicélokra felhasználható fémekből készültek. (Ilyenek a villamosgépek.) Decemberben a fürdőkályhákat foglalják le. Ezeket a rendeleteket azután szigorúan végre is hajtották, hiszen 1916 decemberében külön rendelet teszi közzé, hogy az eddig elmaradt beszolgáltatásokat minden felszólítás nélkül büntetés terhe mellett teljesítsék. A kénkészleteket 1915 októberében, a bőrkészleteket már márciusában igénybe vették. [10\(145\)](#) – Ennek ellenére a magyar katonák papírtalpu bakancsban harcoltak.

Láthatjuk, a Monarchia és különösen Magyarország fejletlen, a háborús viszonyok közt visszaeső termelésű ipara a háború második évétől már nyilvánvalóan nem tudta ellátni a hadsereget, de a hátszázgot sem. Az egész ipar hadi célokra való igénybevétele azt eredményezte, hogy a polgári lakosság a legszükségesebb iparcikkekben szükségét szenvedett, s a városi szolgáltatások elégtelenek voltak. Így a tüzelőanyag hiánya miatt korlátozni kellett a városi világítást s a háztartások gázfogyasztását is a legminimálisabbra szorítani. [11\(146\)](#) Ezek a begyűjtések és korlátozások eredményezték, hogy a városi civilizáció lassanként nem jelentett a lakosságnak semmi előnyt a faluval szemben, sőt a legfontosabb élelmicikkekkel való közellátás rosszabbodása egyre nehezebbé tette a városi életet.

355 Orosz hadifoglyok dolgoznak a Papréten az Ikva szabályozásán. (Gantner Antal felvétele)

Munkába mennek a hadifoglyok a mai Május 1 tér akkoriban be nem épített részén. Háttérben a vasúti palota.
(Gantner Antal felvétele)

A mezőgazdasági termelés, mivel a hadiiparra fektették a fő súlyt, de különösen a munkaképes parasztlakosság túlnyomó többségének bevonulása és a lovak elhurcolása következtében – amin a hadifoglyok nagy tömegének a mezőgazdasági termelésbe állítása sem tudott [356](#)segíteni – lényegesen visszaesett. Az akkori Magyarország gabonatermelése 1911-ben 89,42; 1916-ban 60 millió q volt.[12\(147\)](#) Így azután a gabonaellátás is rendkívüli, szigorú rendelkezéseket követelt. A háborúelőttinek kétharmadára csökkent gabonatermelés nagy részét a fronton levő hadsereg számára vették igénybe. Különösen szigorú volt a rekvirálás az 1916-os terméstől a 17-es termésig terjedő időben. 1916 szeptemberében szigorú rendelet adja tudtul a termelőknek: „**Az a termelő, akinek a város területén 400 kataszteri holdnál kevesebb szántóföldje van, köteles a cséplés befejeztével vagy annak megszakításakor a búza, rozs és kétszeres készletét azonnal a városi lisztosztóhivatalban bejelenteni.** Itt meg fog állapítani az, hogy terméséből mennyit tarthat vissza saját házi szükségletére és mennyit köteles a hatóság felszólítására közszükségleti célokra átadni.” A termelési és állattartási célokra visszatartható gabona mennyiségéről valamint a rekvirálás módjáról külön hirdetmények adnak tájékoztatást. Nyilvánvalóan a gabonarekvirálást akarta elősegíteni az a hirdetmény, amely a gabonaőrlelésről rendelkezik, azt engedélyhez köti és részletesen szabályozza. Ugyancsak begyűjtötték a hüvelyes termékfeleslegeket is. A rendeletek végrehajtásáról a kilátásba helyezett szigorú szankciókkal és gyakorlatban, a rekviráláskor karhatalommal gondoskodtak. A begyűjtött terményekkel a Haditermény Rt. rendelkezett, melynek soproni megbizottja a Hacker Mór és Fiai cég volt.[13\(148\)](#) Az így begyűjtött gabonakészletnek csak nagyon kis részét fordították a városok élelmezésére, s városi közellátás állandóan rosszabbodott. Már 1916 januárjában rendeletileg a létminimum alá szorították a lisztfejadagokat: fejenként napi 240 gr (336 gr kenyérnek felel meg), nehéz munkával foglalkozóké 300 gr, őstermelőké 400 gr. A meglévő lisztkészletek bevallása után ezekre a fejadagokra

jegyet adtak. Ilyen körülmények között a város lakossága élelmezési cikkekben állandó szükséglet szenvedett. Bár a fenti hirdetményben Töpler polgármester megnyugtatta a város közönségét, hogy lesz mindig elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű liszt, a valóság nem ezt mutatta. Még jeggyel sem lehetett mindig kenyérhez jutni, s ami volt is, rossz minőségű kukoricaliszttel kevert lisztből készült. Felesleges bizonygatni, hogy ezek a tények elsősorban a szegényebb rétegeket sújtották.¹⁴⁽¹⁴⁹⁾ Hiszen a készletek lefoglalása, a szabadkereskedelem visszaszorítása ellenére is hozzá lehetett jutni szabad és jóminőségű élelmiszerhez – elképesztő áron. Bár Heimler rendőrfőkapitány 1916 júniusában közzétett rendelete határozott hangon figyelmezteti az eladókat az ármaximumok betartására, szigorú szankciókat helyez kilátásba, a kereskedelmi árakat ebben a szükséghelyzetben, kapitalista viszonyok között nem lehetett rendeletileg szabályozni. Vastörvény, hogy az árakat eredményesen korlátozni csak árubőséggel, a közellátás kielégítő állami szervezésével lehet. Ezt a célt szolgálta, hogy 1917 augusztusában a következő gazdasági év közellátásának előkészítéséhez kérdőíveket bocsátottak ki, amelyekkel a készleteket és az igényeket akarták felmérni.¹⁵⁽¹⁵⁰⁾ Reménytelen kísérlet volt ez is. A Monarchia ekkor már közvetlenül a gazdasági, katonai összeomlás előtt állt. Ausztriában már éhínség volt, s ennek réme fenyegette a magyar városokat is. Az egyoldalú termelés, a háborús kiadások, hadikölcsönjegyzések, a szabad készletek lefoglalása, a közellátás kielégítetlensége s a nép életszínvonalának minimum alá szorítása soha nem tapasztalt infláció eljövételét sejtette. Az ebből és más forrásokból eredő társadalmi-politikai változások pedig a Monarchia politikai összeomlásának, a forradalmak árnyékát vetették előre.

HIRDETMÉNY.

Bár közvetlen veszély nem fenyegeti városunkat, mégis a légi jármű mai fejlettsége mellett nincs kizárva annak lehetősége, hogy ellenséges repülőgépek városunkat is felkeressék.

Ily esetleges támadással szemben való védekezés céljából és közbiztonsági érdekből a katonai hatóságokkal egyetértve, a következőkre figyelmeltetem a közönséget:

1. Ellenséges repülőgépek közeledését tíz egymásután leadandó aggulóvessél, a gyári kürtjelzésekkel és a lakóházakban a „takaródó” kürtölésével fogják a lakossággal közölni.

2. Ellenséges támadás esetén grízzük meg nyugalmunkat és higgadságunkat.

Az utcákon, házletőkön, erkélyeken és ablakok mellett való tartózkodás veszélyes.

Aki a szabadban van, keresse menedéket a kapubejáratok alatt, aki a mezőn van és menedéket nem talál, az feküdjék a földre.

Célszerű az emeleti lakrészekből mélyebben fekvő lakrészekbe menni, több emelettel bíró házakban nem szükséges a pinceket felkeresni.

Az egyes lakrészekben való tömörülést kerülni kell:

A kisebb helyiségek alkalmasabbak, főleg a nagyobbak.

Tűzveszély elhárítása végett a lakrészekben eltávozás előtt a világítást oltsuk el és a tüzelőt hozzuk rendbe.

3. Az utcákban való csoportosulás tilos. A házak bejárait est 8 óráig nyitva kell tartani, hogy veszély esetén bárki oda menekülhessen.

Védelmet kereső egyéneket a házakba be kell bocsátani és a mélyebben fekvő lakásokba a magasabb lakrészek lakóit be kell engedni.

A közúti jármű forgalmát az egyéb fuvarozást a veszély idejére be kell szüntetni.

A közúti jármű forgalmát csak a megállásihelyeken állhatnak meg; az utáni költözés a közúti elhagyási kötelezettség és a lakóházak fekvő házakban keres védelmet. A járművek világítását azonnal be kell szüntetni.

A közúti jármű alkalmasságát kötelesek a közúti elhárításuk előtt betekerni és a károsító szerkezetet lezárítani, hogy illetékes a beszüntetés meg ne állhasson.

Állatok által vontatott járműveket a kapubejáratok alá kell állítani a közúti forgalom az állatokkal szembeni kötelezettség tartózkodni a szélvédő beállítással a közvilágítást be kell szüntetni, a szabadba hűtő minden világítást el kell oltani.

Nyilvános helyeken (vendéglők, kávéházak, színházak stb.) biztonsági lámpákat kell készen tartani.

A harangszó be kell szüntetni.

Az ellenséges repülőgépek által felégett és fel nem robbant bombákhoz és egyéb robbantó tárgyakhoz nem szabad nyulni; aki ilyeneket megtalál, a helyi rendőrséget köteles arról értesíteni.

Amikor az ellenséges repülőgépek távoztak és a veszély elcsúszott az utolsó pillanatban a városban a lakóházakban elrejtés fogadják ki.

Végül hangsúlyozom, hogy az ellenséges repülőgépek támadásaival járó veszély ma sem nagyobb, mint a háború kezdetén és közvetlen veszély nem fenyegeti városunkat; ezek a rendőri intézkedések csak óvintézkedések, amelyek a köz- és személybiztonsági érdekekben éppen a háború állapot által előidézték, főben megfontoltnak és melyek minden esetre meg kell tartani.

Sopron, 1912. január 12.

Dr. Heimler Károly s. k.

A rendőrfőkapitány hirdetménye.

*

Két, a tárgyalt témákhoz szorosan nem kapcsolódó, hirdetményre hívjuk még fel a figyelmet. Az egyik a hadifoglyokkal való bánásmódról rendelkezik. A hadvezetés a főleg orosz származású hadifoglyokat 358a kiesett munkaerők pótlására az iparvállalatoknak, földbirtokosoknak, a parasztnak és a városoknak kiadta munkára. Sopronban is dolgoztatott a város foglyokkal, s a szomszédban, Sopronnyéken volt nagyobb hadifoglyotábor. 16(151) Heimler rendőrfőkapitány rendelete szerint az ifjúság tiszteletlenül, sértő módon bánt a foglyokkal. (Ez persze a háború előtt és alatt szított sovíniszta örületet figyelembe véve nem is csodálható.) Felszólítja a felnőtt lakosságot a fiatalok fegyelmezésére és felhívja a figyelmet a foglyokkal kapcsolatos másik kérdésre: „a családi tűzhely tisztaságának megőrzésére” is. 17(152) Mi már csak a szépirodalomból ismerjük azokat a tragédiákat, amiket a család férfitagjának harctérre sodrása okozott.

1917 januárjában Sopronba is eljutott az új hadieszköz, a repülőgép híre. A repülőátadás elleni védekezésről szól egy másik rendőrkapitánysági hirdetés. [18\(153\)](#) Ma már nevetségesnek tűnnek ezek a sorok, hiszen az elmúlt ötven éven visszatekintve mi nem láthatjuk olyan rémségesnek az akkori repülőgépet, úgy látjuk, akkori használata csak rosszul sikerült főpróbája volt egy következő háborúnak. A repülőgép alkalmazása azonban minden sikertelensége ellenére előrevetíti e következő háború képét, amikor a hátszár és a front közötti különbség majdnem eltűnik, a polgári lakosság réme nemcsak az éhezés, mint az első világháborúban, hanem a halál. Ezt az új rémet idézi bennünk a hirdetés a repülőgép kezdetlegességének megfelelően ma már kicsit megmosolyogható módon.

*

Érdekes lenne még a hirdetések stílusával, gondolatmenetével is foglalkozni, hiszen így ízelítőt kaphatnánk a háborús vezetés demagógiájából, amely bizony ideig-óráig megfertőzte az egész nemzetet. A hadikölcsonk hirdetésénél már kaptunk egy csokrot a háborús frázisokból, most csak egy újabb példát idézünk. A Vörös Félhold megsegítésére felszólító hirdetésben olvashatjuk: [19\(154\)](#) „Hűségeseinkkel egyetemben voltunk kénytelenek sok ellenséges állammal szemben a most dúló világháborút igazaink megvédésére felvenni. Lelkes örömet keltett, hogy Törökország elszánt bátorsággal mellénk állott a nyers erőszak leküzdésére.” Kedvenc téma: „a barbárság ellen harcolunk”. (Oroszországot értették ezen.)

A háborús lelkesedés frázisai azonban lassacskán a hirdetésekben ugyanúgy elfogytak, mint a sajtóban. A közhangulat és az események józanabb hangot követeltek. Az egyik adakozási felhívás már 1916 decemberében tárgyilagosan állapítja meg: [20\(155\)](#) „Harmadszor köszönt ránk az évváltozás a háború borzalmai között. A háború tartamával egyre emelkedik azoknak a száma, akiknek gondozása a társadalom kötelessége. A rokkantak, özvegyek, árvák egyre szaporodnak.”

Az osztrák–magyar háborús demagógia felemáságának egyik érdekes példája egy orosz nyelvű röpcédula, amelyet 1916-ban az orosz frontkatonák között terjesztettek. Ez a röpcédula végig a hazug hadijelentések hangján dicsekszik a Monarchia hadseregének katonai sikereivel, és bizonygatja az antant katonai helyzetének kilátástalanságát. A német népből sikeresen szított angol-szász ellenes hangulatot megpróbálja az orosz parasztkatonában is felkelteni. Hosszú fejtegetésben foglalkozik az „álnok” angolokkal, akik szövetségeseik népét véreztetik sajátjuk helyett. A továbbiakban közli az orosz katonákkal, hogy míg ők és hozzátartozóik nélkülöznek, véreznek, az antant diplomatái dúskálnak, s ahelyett, hogy a békéről tárgyalnának, fényes, de el nem érhető győzelmekről ábrándoznak. A röpcédula logikája, amit csak szó szerinti idézettel lehetne hűen érzékeltetni, rendkívül jellemző az osztrák–magyar politikára. Pozitívum benne viszont, hogy már felveti a béke gondolatát. De a háború ellentmondásainak félnék feltárásával már nem mehet el a végső következtetésig. Nem lázíthat, csak demoralizálni akar. Végül is csak a „meddig?” [359](#) kérdést vetette fel az orosz katonáknak. A reakciós osztrák–magyar hadvezetés még az ellenség hadseregében sem nézte jó szemmel a forradalmasodást, ott sem merte vállalni a lázítást. De erre nem is volt szükség. A történetek bebizonyították, hogy a háború szolgáltatott elég lázító, forradalmasító élményt. minden katonának, s a hadviselő nemzetek minden gondolkodó polgárának.

Conrad M.: Liszt Ferenc 1847. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Péter Ernő: Liszt Ferenc lakompaki felfedeztetéséhez

Péter Ernő: Liszt Ferenc lakompaki felfedeztetéséhez

Liszt születésének századik évfordulója alkalmából Blaschek Vilmos (később Balsai), mint a soproni járás főszolgabírója és nagy zenekedvelő jelentős ünneppé kívánta avatni a centennáriumot a szülőfaluban, Doborjánban. Ha nem is egészen a falu mellett, de pár kilométernyire pár év óta vasút is vitt, megközelíthető lett a község; lehetett rá számítani, hogy nemcsak a jubileumi évben, amely Liszt halálának 25. évfordulóját is hozta, hanem utána is számos zenebarát elzarándokolt oda. Éppen ezért Blaschek arra törekedett, hogy a szülőházat kiemelje annak bántó hétköznapiságából és egyúttal a falu rozzant templomát is jókarba hozassa. Országos gyűjtést indított meg tehát az építésre, egyúttal a szülőházban kis Liszt-múzeumot tervezett.¹⁽¹⁵⁶⁾ A jubileumi év sodrában az adományok messze földről is érkeztek, a múzeumi tárgyak is, sőt Blascheknek sikerült a faluban néhány olyan bútordarabot is megszerezni, amelyet a Liszt-családtól vásároltak meg, amikor a csodagyermek szárnyra kelt szüleivel a nagy világba. A

Nemzetőr c. soproni lap vasárnaponként hozta az adományok kimutatását, és Blaschek azzal tette a száraz felsorolást élvezetesebbé, hogy közölte a távolabbi helyek díszhangversenyeinek híreit, sőt egyes anekdotákat is Lisztről, amelyeket Doborjában és környékén hallott. Ezek közt figyelemre méltó a kis Liszt lakompaki felfedezéséről szóló történet, amelynek változatait a SSz 1962-es évfolyamának 283/4. lapján közöltük. Blaschek valószínűen Pavicsics nevű nyugalmazott lelkésztől hallotta a történetet, aki a környéken lehetett pap, később Sopronban élte öregkorát. Az elbeszélés meglehetősen emlékeztet a legrégebb változatra, amely a Pesti Hölgydivatlap 1865-ös évfolyamában jelent meg „Liszt Ferenc 7 éves korából” címmel, és amely szerint Lakompakon a gyermek H. úr házában látott először zongorát és teljesen elbűvölve hallotta a házi kisasszony játékát. Erre H. úr hamarosan elküldötte a hangszeret Doborjába, a kisfiú két év alatt annyira vitte, hogy 1820-ban, azaz kilenc éves korában már nyilvánosan fel is léphetett. [360](#)A Nemzetőrben megjelent változat (1911. II. 5.) feloldja a kezdőbetűt: Hirschler Ruben volt a mecénás neve, gyapjúval kereskedett és igen gazdag ember hírében állott. Mikor egyszer Liszt Ádámnak dolga volt vele a ház földszintjén, a 4 éves fiúcskát magával vitte; a kis Feri zongoraszót hallott az emeletről, felsomfordált, éppen zongoraleckét kaptak a Hirschler-gyermekek. A fiúcska elbűvölten álldogált ott, mire a később szintén felment Hirschler megkérdezte, van-e kedve zongorázni, mire ezt rebegette: Van, van, van, de mekkora! Nem is engedték haza Doborjába a kis vendéget, két hétig ott fogták, kedvére zongorázhatott, majd kipárnázott kocsin utána küldték a zongorát is, miután maguk számára mást hozattak Bécsből.

A zongora sorsáról a cikk Pavicsics plébános tudósítása nyomán még megemlíti, hogy Liszték Doborjában hagyták, mikor elköltöztek, a kántor vette meg, az később az utódjának adta el, akinél még Pavicsics kegyelettel látta is, de azóta azután, széthullott, odalett. Hirschlerék is elhagyták Lakompakot, és ellentétben a már hozott közlésekkel, továbbra is jómódban maradtak, sőt egyik ág bárói rangra emelkedett. [2\(157\)](#)

Balsai-Blaschek Vilmos olyan lángbuzgalommal dolgozott vállalkozásai érdekében, hogy az eredmény nem maradhatott el: 1911. július 31-én, azaz Liszt halálának 25. évfordulóján a már 1881-ben emléktáblával megjelölt házban megnyilhatott a kis Liszt-múzeum, amely az évtizedek alatt értékes gyűjteménnyé bővült és Mekkája lett a zenebarátoknak ...

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Füves Ödön: Görög kereskedők Sopron megye területén 1770-ben

Füves Ödön: Görög kereskedők Sopron megye területén 1770-ben

A görögök soproni tartózkodásáról és tevékenységéről található adatok a szakirodalomban. [1\(158\)](#) Arra vonatkozólag azonban, hogy Sopron megyében is működtek görög kereskedők, eddig nem sikerült semmiféle forrásra lelnünk. Így lassan az a vélemény alakult ki bennünk, hogy Sopron megye a Bécsbe irányuló kereskedelemnek csupán átmenő területe volt. Nemrégiben az Országos Levéltárban – a görögök összeírásait [2\(159\)](#) tanulmányozva – végre Sopron megyei görögökre is bukkantunk. Az 1754-55-ös országos összeírás alkalmával Sopron és Ruszt várossal együtt Sopron megye is azt jelentette, hogy területén török alattvaló görög kereskedő nem található. 1770-ben Sopron és Ruszt újból nemleges jelentést küldött a Helytartó Tanácsnak. Valószínűleg a soproni görögök ekkor már polgárjogot nyertek a városban, és így az összeírás reájuk nem vonatkozott. Ugyanebben az évben június 26-án Sopron megye jelenti, hogy a következő négy községben működtek az alábbi görög kereskedők:

1. *Kis-Tatán* (Csornától délre) már 5 éve lakott az 50 éves Joannes Tolla, aki a makedóniai Vajcából

1737-ben jött Magyarországra.

2. *Nagy-Ságon* kereskedett a 39 éves Joannes Rusa, aki 1746-ban jött hazánkba Grepini faluból, valamint a kasztóriai származású Josephus Rosa, aki 1747 óta lakik Magyarországon.

3. *Bőben* élt a görögországi Rakovából származó 50 éves Antonius Keresztes, aki 41 éve lakott magyar földön.

3614. *Nemeskéren* két görög kereskedő tevékenykedett; a) Nicolaus Pencse 36 éves, 1748-ban jött Kozániból, b) Petrus Kristoff 33 éves, 1746-ban került Magyarországra Kasztóriából.

A fenti gyér adatokból is világos, hogy 1770-ben a Sopron megye területén működő görög kereskedők az érettebb korosztályhoz tartoztak, akik már több évtizede Magyarországon éltek, és így állandóan megtelepülteknek tekinthetők.

Feltűnő Sopron válasza, hogy nem laknak görögök falai között. 1770-ben a városbeli harmincadhivatal intéz ezirányban kérdést a városi tanácshoz. A válasz ekkor is az, hogy a hivatal közelében nem lakik sem császári engedélyes, sem török-rác disznókereskedő és átmenetileg sem tartózkodik, ellenben a Pócsi kapu közelében vásárok idején a hivataltól távol meg szoktak szállni éjjelre egyes polgároknál.³⁽¹⁶⁰⁾

Hasonló választ ad a tanács 1771. június 20-án: Itt görög nem lakik és egynek sincs fekvősége.⁴⁽¹⁶¹⁾

Pócsi utca 11. Az ún. Plunzenkessel. E ház földszintjén az udvaron volt a görögök imaháza. Diebold Károly felvétele

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / László Ernő: Görögkeleti vallású diákok Sopronban

László Ernő: Görögkeleti vallású diákok Sopronban

Füves Ödön a SSz 1962. évfolyamának 68. lapján ír a soproni görögökről, akik főleg a 18. század derekától a végéig éltek nagyobb számban itt, és kezükben tartották a disznókereskedelmet; volt pópájuk is és egy kis kápolnájuk a Pócsi utcában. Füves említi, hogy gyermekeiket a helybeli iskolába járatták. Adatai főleg a 18. század utolsó idejéről valók, azonban már korábban is találkozunk görögkeleti vallású diákokkal iskoláinkban. 1763-ban ismeretlen okból a helytartótanács is érdeklődött utánuk és ezirányban kérdést intézett a városhoz. A feleletből kiderül, hogy öt ilyen fiú járja a soproni iskolákat, mégpedig hat hónap óta Raskovics János, valamely katona fia a német iskolát látogatja, valószínűleg az elemiért értik rajta, viszont a gimnázium, a mai Berzsényi tanulói a következők: a grammatikai osztályban Vuits Mardarius fia, Maximus, egy éve és 10 hónapja; Nikolics András fia, Sámuel nyolc hónapja, Syntaxista. Menatovics Márkus fia, Pál 2 éve és Raskovics János fia, szintén Pál négy éve. (Fogalmazások könyve 1763-ról, 261. lap.)

A görög diákok azonban, úgy látszik, nem tartottak össze. Egy eddig ki nem aknázott forrásból (Payr: Nagy György és a harkai iskola II. József korában) erre érdekes adatot találtunk. Csatlakozva időben a fenti adalékhoz az evangélikus líceumba járt 1768-ban Markovics Pál diák is. Felvigyázója volt a felekezetebelieknek és valamiért feljelentette őket, mire azok bosszúból bemártották pártfogójánál, aki levette róla a kezét. Nagy György tanár szerzett neki lakást és ellátást Küttel orvosnál és hat éven át még ingyen is tanította. Markovics azután a karlócai érsekhez került iktatónak. A budai püspök 1774-ben ugyancsak Nagynak hat aranyat küldött, miért Novakovics István nevű pártfogoltját külön-órákon tanította Nagy. (7. lap)

1795-ből ismeretes a pópa neve is. A Magyar Almanach MDCCXCV-dik esztendőre (Bécs) a 278. lapon említi: „Lusztjina Vince, az ó hitű lakosoknak papja.”

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hernádi Károly: Elfeledett soproni 48-as szabadsághős

Hernádi Károly: Elfeledett soproni 48-as szabadsághős

Szegényes szabadságharci soproni irodalmunkban nem találom Turner Gusztáv nevét. Vitéz katona volt pedig. Ügyünk elbukása után az osztrák vérbíróság halálra ítélte. A Magyar Hírlap 1850. április 3-i számában közli, hogy Haynau a golyó és lőpor általi halálbüntetést 12 évi várfogságra enyhítette, mégpedig vasba verve. Az ítélet egyúttal közli a személyi adatokat is: Sopronban született, 47 éves, evangélikus, nőtlen. A Wasa 3. zászlóaljban mint helyettes őrnagy küzdött Isaszegnél. Szolnoknál, Hatvannál, Tápióbicskénél, Vácott, Nagysarlónál, Komáromnál, Budánál, Perednél, Miskolcnál, Gesztelyegen és Zsolcán. A fegyvert Világosnál tette le. Érdemes volna kikutatni soproni születésének adatait!

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hamar Gyula: Adalékok a soproni orgonák történetéhez

Hamar Gyula: Adalékok a soproni orgonák történetéhez¹⁽¹⁶²⁾

Sopronnak még eddig nem volt nagy hangverseny-orgonája, mint amilyen például a budapesti Zeneművészeti Főiskola dísztermében vagy a külföldi hangverseny-csarnokokban van. Az orgonák legtöbbje világszerte templomokban található, tehát orgonaversenyekek vagy orgonakíséretes zeneművek előadása legtöbbször templomokban lehetséges.

Sopronban már hosszú évszázadok óta található templomi orgonák, a 15. század közepéről szólnak rólok oklevelek.²⁽¹⁶³⁾ Így például a helybeli evangélikusok első, 1674-ben épült fatemplomának is volt orgonája, de hogy milyen volt, s hogyan létesült, nem tudjuk; valószínűleg a Sopronban és Bécsben lakott gazdag osztrák ev. családok adományából készült. Midőn a gothai herceg 1676-ban meglátogatta Sopronban nagynénjét, Eggenberg hercegnét,³⁽¹⁶⁴⁾ ⁴⁽¹⁶⁵⁾ az egyik reggeli könyörgésre ő is elment a fatemplomba, ahol *orgonakísérettel* énekeltek. Ama első fatemplommal együtt leégett 1676-ban az orgona is, de midőn már 5 hónap múlva megnyílt a kőből és téglából készített alapfalakra és oszlopokra emelt második fatemplom, kis orgonával látták el, amely szintén külföldi segítséggel, Waidhofenben (Bajorország) 200 forintot készült, s 1677-ben szólalt meg, éppen egy évre rá, hogy kitört az első fatemplomot orgonástól elpusztító soproni tűzvész. E második fatemplomnak 45 évi fennállása idején mindinkább szükségessé vált annak alapos felújítása, mégis jobbnak látták egy, új, *kőtemplom* építését, ami 1727-ben meg is történt azon a helyen, ahol a mai áll, és ugyanazt a waidhofeni orgonát vitették be egy helybeli orgonakészítővel az új templomba.

Ámde az a kis gyenge orgona nemsokára úgyszólván teljesen használhatatlanná vált, a szűkkeblű konventtagok nagy része pedig hallani sem akart a szükséges új orgona beszerzéséről. Azonban az akkori konvent-elnök, Artner Lipót soproni polgármester nem tárgított az új orgona megvalósításának gondolatától. A lelkészek, Oertel Gottfried és Torkos József is tőlük telhetőleg felkarolták az ügyet, és széleskörű gyűjtést indítottak az új orgona céljára, a konventpénztár megterhelhetése nélkül („ohne die Evgliche Kirchen Cassa zu aggregiren”). A gyűjtés nagyszerűen sikerült, s az 1751. július 20-án kelt gyűjtőkönnyvecske arról tanúskodik, hogy az új orgonára 1494 forint 31 krajcár folyt be, az összes kiadások pedig 1491 forintra rúgtak, úgyhogy a számadás végén 3 forint 31 krajcár felesleg is maradt. Az adományoknak mintegy 1/3 része Sopron, majdnem 2/3 része viszont Aachen, Augsburg, Bécs, Breslau, Regensburg, Ruszt polgáraitól származott.

Az orgonát Weismann Vilmos Tódor jóhírű bécsi orgonakészítő építette fel 1752-ben. Az akkori ízlésnek megfelelő barokk orgonának 13 hangzó manuál- és 6 pedál-változata volt, azonkívül pedálmanuál kapcsolója, továbbá forte-piano játszástechikai segítője, végül 3 erős, nagy fujtatója. Az orgona diszpozícióját Knogler Dániel orgonista állította össze. Amikor a mostani ev. templom 1783-ban elkészült, a Weismann-féle orgonát az új templomba vitték, s egy pozitív-művel (homlokzati kis orgonával) bővítették ki, ami 700 forintba került.

Végül 1883-ban lebontották a 132 éves elaggott orgonát, és 1000 forintért eladták a csurgói református

ekléziának, ahol még 1945-ig használták, amikor a visszavonuló hitleri katonák a csurgói ref. templommal együtt felrobbantották.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Tardy Lajos: Sopron és környéke P. I. Keppen magyarországi útinaplójában (1822.)

Tardy Lajos: Sopron és környéke P. I. Keppen magyarországi útinaplójában (1822.)

Pjotr Ivanovics Keppen (1793–1864) korának egyik legkiválóbb és feltétlenül legsokoldalúbb orosz tudósa volt. Irodalomtörténész, filológus, szlavista, geográfus, természetbúvár, néprajzkutató és bibliográfus volt egyszemélyben és elmondható, hogy mind e tudományágakban lényegeset alkotott, bár működésével és jelentőségével még korántsem foglalkozott kielégítő módon az utókor¹⁽¹⁶⁶⁾.

A XIX. század művelt, vagyonos orosz fiatalembereinek szokása szerint Keppen 1822-ben útrakelt, hogy saját tapasztalatain, élményein keresztül ismerje meg Európa nyugati felét és útja végpontján, Weimarban személyesen is lerója tiszteletének adóját – akárcsak Karamzin, K. Batyuskov, A. Turgenyev és sok más kiváló honfitársa – az akkori szellemi világ koronázatlan feje, Goethe előtt.

Több mint egy esztendeig tartó utazásáról rendkívül alapos, részletes naplót vezetett. Ez a napló – hasonlóan Keppen sok más munkájához – voltaképpen még ma is kéziratban fekszik, mivel a fia által kivonatosan közrebocsátott feljegyzések természetesen csak egyes – elsősorban orosz vagy általános szláv érdeklődési körbe eső – részleteket tartalmaznak, a többit csupán röviden kivonatolva hozta nyilvánosságra²⁽¹⁶⁷⁾.

Keppen talán éppen Magyarországgal foglalkozott a legészlettebben munkájában; mint általános nyelvész és mint szlavista, nemkülönben mint régész rendkívül nagy anyagra bukkant az akkori soknemzetiségű, feltáratlan történeti emlékekben dúslakodó Magyarországon. A gyorsírászerűsége miatt alig olvasható, terjedelmes kézirat³⁽¹⁶⁸⁾ tudományos igényű feldolgozása még hosszú időt fog igénybe venni, és mivel Keppen jóformán minden jelentős magyar tudóssal és irodalmárral ismeretséget kötött és beszélgetéseit feljegyzéseiben lelkiismeretesen lerögzítette, ezek bizonyára érdeklődésre tarthatnak számot. Feljegyzéseiből vázlatosan kiragadunk néhány soproni és Sopron környéki vonatkozást.⁴⁽¹⁶⁹⁾

1822. május 6-án indult el Bécsből – ahol hosszú heteken keresztül forgott tudományos és irodalmi körökben s Majláth Jánossal és Mednyánszky Alajossal is barátságot kötött – Magyarországra. Útitársa A. Sz. Berezin volt, fiatal orosz természetbúvár; Ludwig Mohn festőművész Bécsben csatlakozott hozzájuk.

Keppen Bécsben alaposan tanulmányozta a Magyarországgal foglalkozó szakirodalmat és az általa használt forrásokra – elsősorban Csaplovics János „Topografisch-Statistisches Archiv” c. gyűjteményére – gyakran hivatkozik. Első útja Pozsonyon keresztül Mednyánszky Alajoshoz vezetett, akinek Nyitra megyei, veszelei kastélyában hosszabb időt töltött régészeti kirándulásokkal és tudományos eszmecserékkel, melyeket naplójában tüzetesen rögzített. Innen – miután magyarországi útitervét vendéglátójával részletesen kidolgozta – visszakanyarodott a Fertő tó mellékére. Zurányon átutazva megemlíti, hogy ott született Fessler Ignác Aurél, az akkor Oroszországban élő kiváló magyar történész. Gáta községben megtekinti „a halairól – melyek állítólag még a Fertőtavi halaknál is izletesebbek – nevezetes Lajta folyó partján fekvő, nem tulságosan nagy, de annál nemesebb izlésre valló Esterházy-parkot. A Lajta dúslakodik rákban is; némelyiknek sulya eléri a fontot. A kastélyban állítólag szép festmények vannak; ezeket azonban nem

tekinthették [365](#)meg. A falut horvátok lakják, akik igen tiszták, takarosak.” A pozsony-soproni országúton haladva Parndorfon keresztül „a szombatonként tartott nagy hetivásáraitól nevezetes” Nezsiderbe érkeznek. Röviden leírja Táborvár romjait, az 1708. év itt lejátszódott hadieseményeit. Megjegyzi, hogy errefelé igen jó italokat készítenek gyümölcsökből. Figyelmét erősen leköti a Hanság, mely „mocsár, vagy talán inkább tó, melynek felszínét földréteg borítja”. Keppen megállapítja, hogy a tópart hőmérséklete magasabb, mint a többi környéki helységé. Amikor a hegyoldalakon a szőlő éppen hogy csak kihajt, itt már gyakran több láb magasságot ér el. Bőségesen megemlékezik a Hanság vademberéről, Hanyi Istókról is, elsősorban Csaplovics alapján.

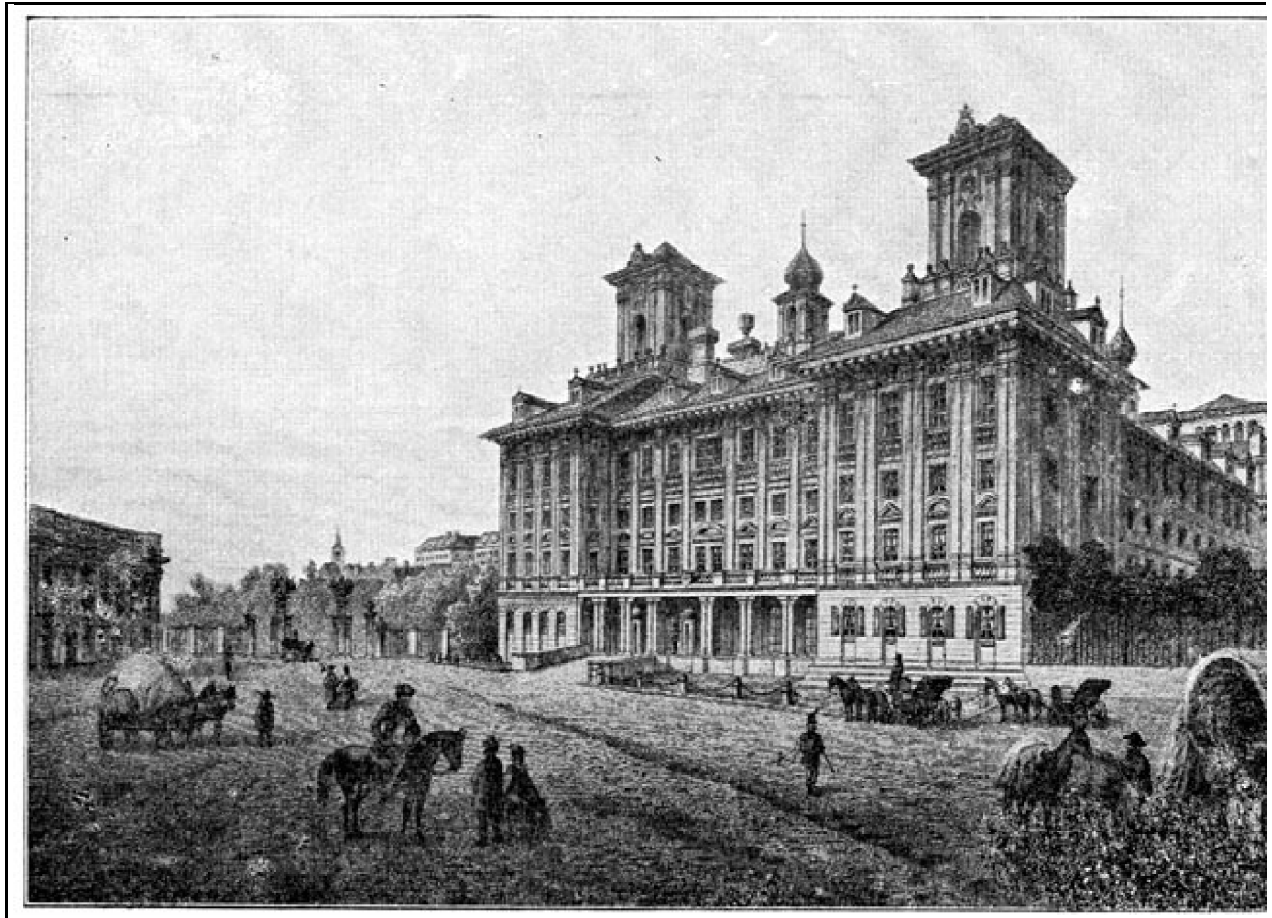
A Táborhegyen – írja Keppen – mintegy száz vasból készült nyilat találtak, melyek közül egyet a falusi bírónak ajándékozott.

„Nezsiderből Sopron felé tartva egy kőfejtő telep mellett álltunk meg. Itt homokkővet termelnek ki, melyet 9 lábnyi földréteg borít; lehetséges, hogy a fehér anyag alkalmas porcellánkészítésre.”

Nem sokkal ezután a stájerországi Maria-Zellből gyalogszerrel, egyházi dalokat énekelve, templomi zászlók alatt hazatérő mosoni magyar zarándokokkal találkozik. Latolgatja, hogy az egyszerű emberek hány forint keresettől estek el a hosszú zarándok út alatt. Sirz (Gsiesz) faluban egy régi váromladék köti le figyelmét.

Kismartonról szólva feljegyzi, hogy ez a város az Esterházy hercegek székhelye. Kiemeli a nagyszerű melegházi kertészetet, mely a legkiválóbb az egész birodalomban; itt 30 000 különböző fajta növényt termesztettek.

A Mária-templomból gyönyörű kilátás nyílik a Fertő tóra.[5\(170\)](#)

Kismarton. Hercegi kastély. Rohbock rajza 1860 körül

Megemlékezik az Esterházyak saját katonaságáról is, mely 85 közemberből és 3 tisztből áll; kék mundérban, vörös nadrágban feszítenek. Sajnálja, hogy [366](#)Szent Orsolya ereklyéjét⁶⁽¹⁷¹⁾ és a csodatevő szentképeket nem tekinthette meg. A kastélyt megtekintette, de abban különösen említésre méltó nevezetességeket nem talált, legfeljebb a herceg párisi metresszének öltözködőszobája keltette fel érdeklődését. Megemlíti, hogy amikor a herceg roppant birtokai zár alá kerültek, kiderült, hogy a herceg egykori kedvesei rendszeres és igen tekintélyes összegű évjáradékot élveztek.

Éjszaka lett, mire Sopronba érkeztek. Csaplovics nyomán ismerteti a megye területi adatait. A megye lakosságának fele magyar, 3/8-a német, 1/8-a horvát. A lakosság egy része – úgymond – görög hitvallású. A megye lélekszáma nem ismeretes, ezt titokban tartják. „Nekünk azt mondták, hogy mintegy 70 000-re tehető a megye lakosságának száma”. Sopron városában mintegy 12 000 ember él.

A kismartoni Gloriett (Marien-tempel)

Az itteni horvátság nyelve már nem az, ami ideköltözött őseié volt, ezzel szemben a soproni német lakosság épp oly tisztán beszéli a németet, mint a Moson megyei németek – vagyis tisztábban, mint a bécsiek, – állapítja meg Keppen.

„Itt Sopronban felkerestük Ocskay bárót⁷⁽¹⁷²⁾, akihez Mednyánszky báró utasított bennünket. Ocskay báró korábban Nagyszombat városában élt, ahol természettudományi felfedezéseivel nevezetességhez jutott; nemrég egy eddig ismeretlen fajtájú nádköveget talált, stb. Május 12-én házigazdánkkal átrándultunk Vandorfba, a kőszénkitermelés helyére. Korábban ez a hely Sopron város tulajdona volt, de a város bizonyos összegű vételár fejében átadta a bányát az uralkodónak azzal, hogy a városi polgárok házi szükségleteikre mázsánként 12 bécsi értékű krajcárért vásárolhassanak szenet – míg az idegenek ugyanezért 25 krajcárt tartoznak fizetni. A kőszénkitermelés helyét Brennbergnek nevezik”.

A bányával még hosszasan foglalkozik. „Azt állítják, hogy ezidőszerint havi 20 000 mázsa kőszén termelnek ki, olykor 30 000 mázsánál (kb. 25 000 pud) ³⁶⁷is többet. A szénben gazdag ér dél felé húzódik; hasonló bánya működik Riczingben is. Komoly mennyiségű szenet szállítanak vízi úton Bécsbe”.

Ocskay közölte vele, hogy „nemrég (1818–1820 között) Sopronban Penheviczky (?) gróf háza alatt római sirt találtak, rézpénzlellettel”.⁸⁽¹⁷³⁾ Keppen örömmel veszi tudomásul, hogy házigazdája ezekből néhány példányt neki ajándékoz.

Május 13-án a társaság Esterházát keresi fel. „A hercegi kastélyban nincs sok nevezetes látnivaló, de a palota ormáról igen szép panorama tárul elő – még a Schneeberg is jól látható. A kastély rossz karban van.

A kertben valaha szobrok álltak. A színház most magtár céljait szolgálja, a bábszínház teljesen elpusztult”.

„A Hanságon keresztülvezető gát Esterházától félóránnyira kezdődik és Pamhagen-ig visz; lóháton egy óra az út. A gát igen jó; kocsival kényelmesen meg lehet fordulni rajta. Mindkét oldalról mocsár övezi, de építése kifogástalan. Karbantartásával állandóan két ember foglalkozik, egy pedig őrszolgálatot teljesít”.

Visszatérőben festő-útitársával lerajzoltat egy jellegzetes parasztházat. „Ezek abban térnek el a szokásosaktól, hogy a tető alatt az épület egyik oldala nyitott és szárítókamra célját szolgálja. A magyar parasztház jellegzetessége, hogy a tetőt – melynek közepe nyitott – oldalról gerendák tartják.”

Hidegségen a pap vendégei, aki könyveivel büszkélkedik s vendégeinek megmutatja latin–illir–német–magyar szótárát, melyet 1742-ben adott ki Jambresnich András jezsuita.

Sopronba visszatérve még megtekinti a nyomdát, melyben több vend nyelvű nyomtatvány keltette fel érdeklődését, majd útitársaival együtt folytatta útját Szombathely felé.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / László Ernő: Még egy kommentár az 1873-as széplaki iskolaügyhöz

László Ernő: Még egy kommentár az 1873-as széplaki iskolaügyhöz

Ha figyelmesen elolvassuk a *Fertőszéplaki iskolaügy 1873-ban* című cikket (SSz, 1963. 2. szám, 171. lap és köv.), kiviláglik belőle, hogy a *Sárvári* jelzésű korabeli cikk, amely az iskola szégyenletes állapotát feltárja, egyúttal az öreg tanító védelmére íródott. Az öregnek védelemre volt valóban szüksége, mert a faluban kelt és Fertőparti névvel jelzett ellencikk nem is nagyon burkoltan támadja a tanítót és részrehajlással vádolja a Sárvári név alatt meghúzódo cikkezőt is. A Sopron 1879-ben, azaz hat évvel a pörpatvar után, a 62. számában elparentálja a széplaki tanítót, így tudjuk meg a nevét és érdemes életrajzát. Tehát *Barabás Györgynek* hívták, Hegykőn született 1811-ben, nyolc gimnáziumot végzett és így került 1833-ban segédtanítóként Nagy Mihály mellé Széplakra, ámbár akkoriban 3–4 középiskolával is alkalmaztak falun tanítót. 1846-tól fogva azután, miután még tanítói oklevelet is szerzett, ő lett a széplaki iskolamester, holtáig, tehát 68. életévéig. Jól beszélt franciául, nyelvtant is írt haladók számára 1847-ben; a könyv már sajtó alatt volt, de a forradalmi események miatt már nem jelenhetett meg, zenét is szerzett, a generálbasszusról írt könyvet, egyházi énekeket fordított magyarra. Mindezek mellett sem hanyagolta el a tanítást: sok táblát készített iskolája számára, térképeket rajzolt, sőt papírból földgömböt is szerkesztett. Ehhez a munkás pedagógus élethez adta meg Sárvári cikke 1873-ban azt a háttérrel, amely számos irodalmi műben is szerepel, ha öreg iskoláról, öreg tanítóról van szó. Nem nehéz kitalálni, ki volt Sárvári. Nem más, mint az öreg tanító fia, hasonlóan Barabás György, maga is pedagógus, aki 1848-ban Széplakon született, majd 1869-től fogva Sárvárott működött és földrajzi könyveivel országos nevet szerzett.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Angyal Endre: Szentiványi Márton Sopronról

Angyal Endre: Szentiványi Márton Sopronról

Szentiványi Márton (1633–1705), a XVII. századi nagyszombati egyetem professzora, igazi enciklopédikus szellem volt. Éveken át viselte a rektori méltóságot, tanította a filozófiát és teológiát, de

érdekelte a fizika, a matematika, a nyelvtudomány, a történelem, sőt a művészettörténet is. Nézeteinek egyrészen természetesen túlhaladt az idő. Tudományszemléletét a barokk-korszaknak „kuriozitások” utáni vágya jellemzi, ezért mi sem könnyebb, mint ezt vagy azt a tanítását kritizálni. Nem tagadhatjuk azonban nagy műveltségét, korához mérten rendkívül széles látókörét, s azt sem, hogy 1700 körül kétségtelenül ő volt a nagyszombati egyetem legjelentősebb egyénisége. Műveit latinul, magyarul vagy a nagyszombati értelmiségi körökben divó szlovakizált cseh nyelven írta: többet németre vagy franciára is lefordítottak. Műveire mind a modern magyar (Alszegehy Zsolt), mind a szlovák tudomány felfigyelt.^{*(174)} A Liptó megyei kismemesi családból származó, húszéves korában jezsuita szerzetesi reverendát öltő tudós maga is kissé „két nemzet között álló” jelenség.

Szentiványi enciklopédikus szellemének legjellemzőbb alkotása a „Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea” sorozata. A XVII–XVIII. század fordulóján, a nagyszombati egyetemi nyomda kiadásában jelenik meg ez a többkötetes, humanista divat szerint három *decas*-ra tagolt könyvsorozat. A tudományok legkülönbözőbb ágai szerepelnek, így Magyarország történelmi, földrajzi, egyháztörténeti nevezetességeinek áttekintése is. Ezt tárgyalja a III. *decas* első része, az 1702-ben kiadott „Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae”.

Ez a kétszázhatvan nyomtatott lapos értekezés egyik – igen terjedelmes – fejezetében Magyarország vármegyéivel foglalkozik. Sopron megye „memorabilia”-it (nevezetességeit) a könyvecske a 11. lapon tárgyalja, meglehetősen részletesen, kilenc pontra tagolva. Íme, Szentiványi szövege magyar fordításban:

„1. Székhelye (ti. a megyének) Sopron, szabad királyi város, jól megerősítve; nevezetes országgyűléseiről, több királynak és királynénak itt történt megkoronázásáról, borának kitűnőségéről, lakosainak nagy számáról és szép fekvéséről.

2. Ennek a városnak nevezetes Jézustársasági gimnáziuma van, mellette nemesi konviktussal.

3. Nincs messze tőle Remete Szent Pál rendjének igen szép fekvésű kolostora, amelyet Wondorffnak (Bánfalva) neveznek.

4. Másik oldalán közel van hozzá Rákos mezővárosa, közvetlenül a Fertő tó mellett: ez a győri püspök birtoka, aki néha itt is lakik.

5. Gyógyvizei is vannak a szomszédságban (bizonyára Balfra gondol!), amelyek ugyan nem melegek, de igen hasznosak az egészségre.

6. Sopron és Rákos mezővárosa között egy dombocska húzódik, amelyen a legkülönfélébb tengeri kagylókat találják. Senki sem tudja kitalálni, hogyan kerültek ide: talán az özönvíz habjai sodorták őket oda.

7. Ugyanebben a megyében van Fraknó, az igen erős vár, amelyet Esterházy Miklós, a legdicsőségesebb hős, a magyar királyság nádora, szinte alapjaitól fogva újjáépíttetett.

8. Ragyogó és egyenesen királyi a kismartoni palota, amelyet ennek a Miklós nádornak fia, a mostani nádor építtetett, hatalmas költséggel.

9. Nincsenek innen messze a sokaknak használó höflányi hévizek sem.”

Ez a részletes leírás azt sejteti, hogy a nagyszombati professzor maga is járhatott ezen a vidéken,

feltehetőleg soproni rendtársainak és az Esterházyaknak vendégeként. Minthogy könyvét – a szöveg egyik megjegyzése alapján – 1699-ben írta, utazását az 1686 és 1699 közti évekre tehetjük. Ekkor ugyan már hatvan év körüli ember, az ország felszabadítása, a török veszély likvidálása után azonban nem volt nehéz Nagyszombatból a közeli Sopronba eljutni.

369Esterházy Pál nádornak szoros kapcsolatai voltak a felvidéki professzorral. A „Dissertatio paralipomenica” 53–55. lapján az ország területén csodatevőként tisztelt Mária-képek jegyzékét közli Szentiványi. Ezt a „katalógust” – mint maga írja – „az igen magasztos herceg, Esterházy Pál, a magyar királyság nádora állította össze nagy szorgalommal”. A lajstromot a nádor néhány soros latin bevezetése előzi meg. A nádorok jegyzékében, a könyv 216. lapján is szerepel Esterházy Pál, a kellő hódolattal aposztrofálva.

Számunkra mindennél sokkal fontosabb az, hogy Szentiványi, a barokk-kor embere már a tájnak, a város fekvésének szépségét is meglátja, s hogy őslénytani és geológiai kérdések sem kerülnek el figyelmét. Leírása érdekes dokumentum az 1700 körüli Sopronról és távolabbi környékéről.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / László Ernő: Ismeretlen soproni vonatkozású Petőfi-anekdota

László Ernő: Ismeretlen soproni vonatkozású Petőfi-anekdota

Jankó János: Petőfi Sopronban. (Rajz)

A Bach-korszakban itt-ott mégis szóba került Petőfi neve, egy-két értelmetlenné tartott versét is szabad volt elszavalni, de verseinek gyűjteményes kiadását elkobozták. Annál nagyobb hévvel fogott hozzá Pákh Albert a Vasárnapi Újság című folyóiratában 1860-ban, hogy Petőfi életének minden mozzanatáról összegyűjtse az adatokat a kortársak részéről. Nem volt túlságosan nehéz, hiszen Petőfi nem élt zárközött életet, az 1860-as években majdnem mindenki élt, akivel érintkezett. Persze valótlanosságokat is írtak meg, éppen a [370](#)közeli Győr megyéből, ami szerint Petőfi nem esett el, hanem ott bujkált.^{[1\(175\)](#)}

Sopronban 1861-ben újság indult meg Harmonia címmel, a Romwalter nyomda adta ki és szerkesztője a lengyeles nevű Dubjanszky volt. E német nyelvű lap első évfolyamának december 15-i számában felszólítást olvasunk arra, hogy akik Petőfi soproni tartózkodásának egyes epizódjairól tudnak, adják tudtul: „Ist Niemand in Oedenburg, der sich auf einige Episoden aus Petőfis oder recte Petrovits's Leben der damaligen Zeitepoche in Oedenburg erinnert? Diesfaellige gefaellige Mittheilungen werden von der Redaktion der Harmonia dankbar entgegengenommen und in geeigneter Weise veröffentlicht. Der

berühmte, unglückliche Dichter *Petőfi* (Petrovits) hat bekanntlich am Lyzeum zu Oedenburg seine Studien beendet, wenn man „beendet“ sagen darf; worauf er 1839 sich hier zum Militaer als Gemeiner assentieren liess.”

Persze egy kis hiba van a felszólításban, mert Petőfi sohasem volt a líceum növendéke, viszont igaz, hogy 1839-ben itt vette fel a császár kabátját. Ismeretes, hogy az ún. gyöngyélet számára csak gyötrelmet jelentett.

1864-ben egy fiatal író, Zilahy Károly elhatározta, hogy megírja Petőfi életrajzát, adatokat a kortársaktól kaphatott, és így jutott egy olyan anekdotához, amelyet eredetileg maga Petőfi mondhatott el barátainak; a történetet Zilahy a Fővárosi Lapok című újságban tette közzé a mondott év január 8-i számában. Arról a káplárról szól, aki Sopronban feletébb sokat gyötörte, és akiről a költő később 1845-ben felvidéki Uti jegyzeteiben is megemlékezett: „Mikor a káplár – menjen kend-je lehajtott a havat kihordani a kaszárnyaudvarról: mindenkor már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog.” Ez a káplár magyar-német vegyes nyelven oktatta Petőfit a hadi erényekre: „Tudja-e kend, mi a stéling? – mondja Zilahy anekdotája. No hát, a stéling a katonának azon Stellungja, melyben áll.” Nos íme 1847 körül ez a káplár, most már mint őrmester, meglátogatta Petőfit. A költő minden neheztes nélkül pipával kínálta meg, de hasztalan ültette le, a vendég nem foglalt helyet, hanem stélingbe tette magát, mert tisztelet adni köteles neki, bár még csak nem is káplár. Hiszen Petőfi jól tudta, milyen nagy úr a káplár, azért is írta:

*Katona vagyok én, kiszolgált katona,
Csak káplár sem voltam, mindig közkatona.*

„Petőfi, írja Zilahy, nagyon örvendett ennek a naiv és önkéntelen megtiszteltetésnek s azután is gyakran említette, hogy kevés hódítása van, amire irodalmi életéből inkább oka volna büszkélkedni, mint erre.”

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1963.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1963.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1963. / Horváth Zoltán: A Soproni Állami Levéltár 1963. évi kiállításáról

Horváth Zoltán: A Soproni Állami Levéltár 1963. évi kiállításáról

Az Állami Levéltár első önálló kiállítása 1963. június hó 30-án nyílt meg a Fabricius-házban „A középkori írásbeliség soproni emlékei” – címmel. A helyi Liszt Ferenc Múzeum vezetősége ugyanis, a baráti együttműködés jegyében, nyaranként, Fabricius-házi részlegének egyik termét rendelkezésünkre bocsátja. A kiállítást – az Ünnepi Hetek alkalmával – a Városi Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya nevében Tóth Béla nyitotta meg. Ekkor búcsúzott el a múzeum barátaitól a nyugalomba vonuló Csatkai Endre Kossuth-díjas főigazgatóhelyettes. Többek közt megemlékezett a múzeum és a levéltár múltbeli kapcsolatáról. Elmondotta, hogy a levéltár mindig készséggel kölcsönadta írásait, és a felszabadulást követő 81 múzeumi külön-kiállításon (néhány esettől eltekintve) levéltári anyag is szerepelt. A Fabricius-ház középkori termének állandó kiállítási anyaga pedig már a közös rendezés eredménye. A középkori írásbeliségről szóló kiállítás célját és anyagát a levéltár igazgatója ismertette. Végül arra kérte a vendégeket, hogy támogassák a levéltár ismeretterjesztő munkáját. Kérte, hogy az egyes családoknál levő (általában pusztuló) iratokat mentsük be a levéltárba.

A középkori írásbeliség emlékeit üveglapok közt (100×60 cm) hat falitárlóban és az alattuk elhelyezett hat állótárlóban (160×55 cm) mutattuk be. A szép kivitelű grafikus munkát Sterbenz Károly készítette.

A falitárlóba a kódextöredékek kerültek. Ezeket több mint 300 kódexlap közül válogattuk ki, amely kb. 200 kódex (kéziratot könyv) töredéke. A könyvnyomtatás tökéletesedésével a kéziratok könyvek értéke csökkent, s ezek finom pergamenlapjainak egyrészt a városi tanács jegyzőkönyveinek bekötetésére használta. Lefejtésük és restaurálásuk az 1940-es években történt meg. A töredékek városunk fejlett középkori könyvkultúrájának beszédes tanúi.

A kódextöredékek válogatása során arra törekedtünk, hogy a látogató képet kapjon a középkori írás-(betű-)típusok változásairól, a hangjegyírás alakulásáról, ill. a zenei műveltségről.

A kódexlapokat a szertartáskönyvek műfajai szerint csoportosítottuk Valamennyi kiállított kódexlap alatt a magyarázó szövegben ismertettük a szertartáskönyv műfaját, írás- (betű-) típusát, és esetenként – az énekes szövegeknél – a hangírás módját.

A *szertartáskönyvek* műfajait az alábbi töredékek képviselték: Egy db. XII. századi lectionárium (liturgikus) könyv. Mise és zsoltosma alkalmával olvasták. Díszes „P” iniciáléja a magyar miniatura egyik legkorábbi emléke. Két db. missale notatum, vagyis énekkel ellátott misekönyv a XIII.–XIV. századból.

Három db. XV. századi misekönyv töredék. Ezek már nem tartalmaztak énekes részeket. Közülük a legkorábbi (203. sz.) Szent István augusztus 20-i miséjét őrzik, s ez a kódexek magyar eredetére mutat. Két db. graduale. Az egyik a XIII. század elejéről, a másik a XIV. század végéről. A graduale csak a misekönyv énekes részét foglalta magába. Egy db. psaltérium (zsoltárkönyv), és egy db. antiphonále a XV. századból. Ez utóbbi csak zsoltosma éneket tartalmazott. A kódextöredékek közt szerepel még a polifon, többszólamú kórusmű a (XIV. sz.) és egy naptár (kalendárium) töredék a (XIV. sz.). Az ilyen naptár a misekönyvek és breviáriumok elején az ünnepeket jelezte.

A legelső tárlóban: *Az írások törzsfáját* mutattuk be, rövid magyarázattal kiegészítve. (L. Új Magyar Lexikon, I. 441. p.) Kiállításunkon a legrégebb írástípust a karoling minuszkula képviselte, amelyet a fent említett lectionáriummal és a XIII. századi gradualeval mutattunk be. Ez az írástípus a VIII. században alakult ki, az eredetileg csak nagybetűből álló latin írás egyik változatából. Viszont a karolingi minuszkula megváltozása a csúcsíves (gótikus) betűtípus kialakulásához vezetett (XIII.–XIV. sz.). Nevét a korabeli művészeti stílusról kapta.

A rotunda (kerekded betű) a gótikus írás dél-európai változata volt. Ezt a XIII. sz.-i missale notatum példázta. (Hazánkban: unikum.) A gótikus írás észak-európai változata a gótikus textura, s ezt az írástípust a XIV. sz. végi graduale képviselte. A gótikus textura a XV. sz.-i kódexírás leggyakoribb formája volt, sőt a XVI. századi könyvnyomtatásból is ismert. Az egyik XV. sz.-i missale (114. sz.) pedig bastarda írással készült, amely a nyomtatást megelőző ún. könyvírás és a magánjellegű folyóírás (cursiv) közti átmenetet jelentette. A polifon töredék szövege (XVI. sz.) már a gótikus cursiv írást szemlélteti.

A bemutatott XV. sz.-i missalek közül a 114. számú a metzi hangjelzésből kialakult rombikus-, a másik (247. sz.) quadrata hangjelzéssel készült. Ez utóbbi hangjelölés a XII. sz.-ban alakult ki, és nálunk a ferencesek terjesztették. A bemutatott psalterium és antiphonále is quadrata jelzésű.

Az *állótárlókba* világi tárgyú oklevelek kerültek. Az első két tárlóban kiállított oklevelekkel kísértük nyomon a *városi kancellária* kialakulásának folyamatát. A XIV. sz. közepéig az írásbeli teendőket Sopronban, a védelmi célokból betelepített Johannita lovagrend tagjai végezték. (1225–1350). Tőlük származik elsőnek bemutatott oklevelünk 1302-ből. (DI. 35.) A másik, 1358-ban kelt oklevélből (163. sz.) már arról értesültünk, hogy az írásbeliséget az iskolamester gyakorolta, aki egyúttal jegyző is volt. A

harmadik oklevél 1366-ból (190. sz.) már a jegyzői tisztség önállóságát jelzi.

Az első német nyelvű oklevél 1361-ben kelt (175. sz.). Kiadójaként – név szerint feltüntetve – első helyen a bíró, második helyen a polgármester szerepel. A következő 1376-ban kelt oklevélben a sorrend már felcserélődött. (228. sz.) A polgármestert, Sopronban a városi rangra emelését követően bevándorolt és túlsúlyba jutott németiség képviselőjének tekinthetjük. Ezt az oklevél formai változása is visszatükrözi. Végül a 699. sz. oklevél a polgármester és bíró nevét már meg sem említi, viszont oklevéladóként a polgárság is szerepel. Rámutattunk, hogy ez azt jelenti: a tényleges hatalom a tanács kezébe került, a polgármester és a bíró csupán a tanács határozatainak végrehajtói; elsőek az egyenlők között.

A város kiadványait saját pecsétjével erősítette meg. Bemutattuk a város 1340 körül készült (harmadik) pecsétnyomóját, legkorábbi (1375) ép lenyomatával. Ezt az ún. nagypecsétet 1425 táján a város kerek, kisebb pecsétje váltotta fel. (908. sz.)

A város jogait, kiváltságait biztosító oklevelek közül is kiválasztottunk néhányat. Az oklevelek alakja, ill. pecsétje szerint megkülönböztetünk: függőpecsétet (privilegium), rányomottpecsétet és zártpecsétet.

Bemutattuk I. Károly 1317. évi és Zsigmond király 1436. évi kettős királyi nagypecséttel megerősített privilegiális oklevelét, Mátyás király aranybulláját. (1464) továbbá I. Lajos mandátumát (parancslevelét), a király rányomott gyűrűpecsétjével, Mátyás testimoniálisát (bizonyosságlevelét) a király függő, titkos pecsétjével. Ismertettük mindegyiket oklevéltani és címertani szempontból is.

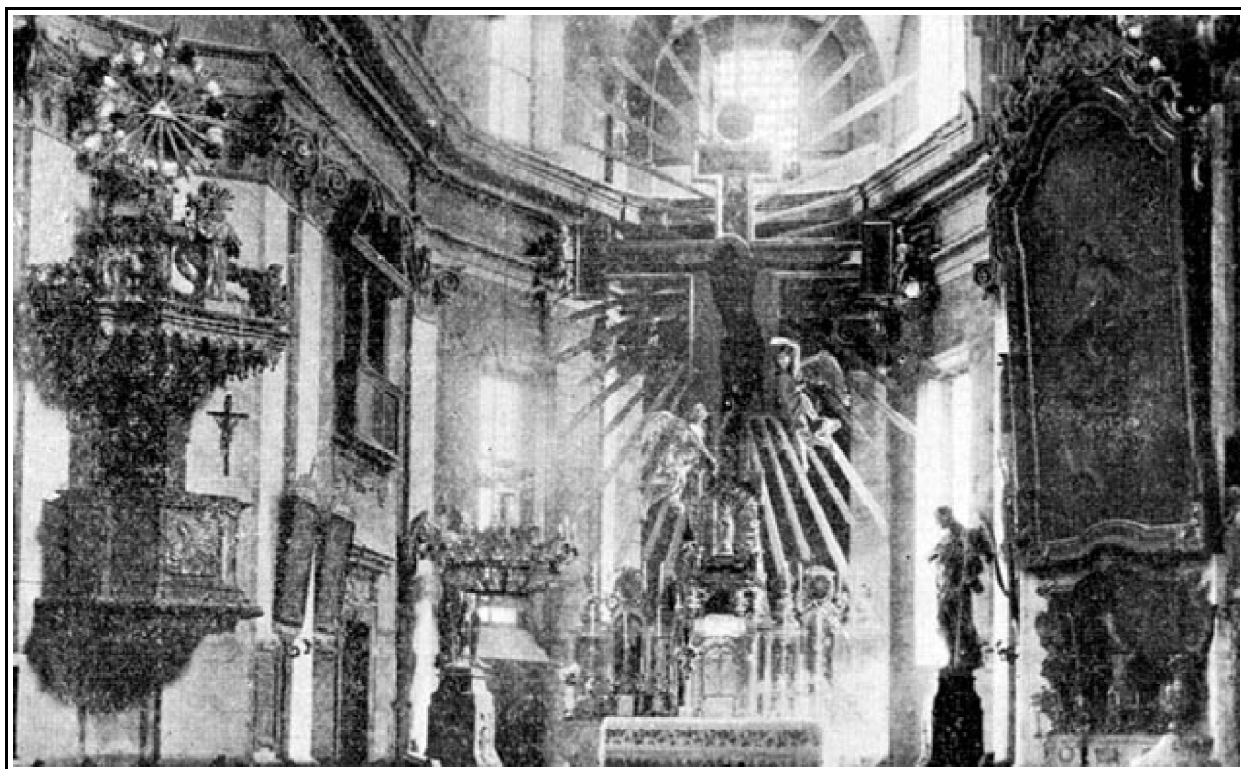
Nemcsak pecsétet, hanem a pecsét mellett *chirographummal* megerősített oklevelet is mutattunk be.

A közjegyzői oklevelek közül, Radinger Tamás, soproni közjegyző oklevele szerepelt. A magyarázó szövegben közöltük, hogy a közjegyzői intézmény nem honosodott meg hazánkban, mert a közjegyző az oklevelet sajátkezű aláírásával és kézjegyének rajzával erősítette csupán, viszont a lakosság a pecsétes oklevelet tartotta hitelt érdemlőnek. Megyénk területén az írásbeli teendőket a győri káptalan, majd 1393-tól a csornai konvent, mint hiteleshely, látta el. Mindkét egyházi szervtől bemutattunk egy-egy ép pecsétes oklevelet. A csornaiak [373](#) által kiállított oklevél első sora diszes, nagyobbított írással készült. (Scriptura longior) (2243. sz.)

A XIV.–XV. sz.-ban kibontakozó *megyei okleveles gyakorlat* bemutatására szolgált a 110-es számú oklevél. Az oklevél kiállítója az alispán és több szolgabíró. Az oklevelet magánpecsétjükkel erősítették meg. A megyének még nem volt pecsétje, csak 1553-tól.

A XV. században Sopronban terjedt a *magánpecsét* használata, viszont erejét a korabeliek nem tartották elégségesnek. Éppen ezért a magánosok a jogügyleteket tartalmazó okleveleket a városi vezetők pecsétjével erősítették meg. 1417-ben kelt oklevelünk két függőpecsétjét csodálhatta meg a látogató. Az egyik Székeles Péter polgármester, a másik Turnhofer Tamás volt polgármester magánpecsétje.

A *nemesi címerleveleket* óbudai Ferenc Mesternek 1492-ben II. Ulászlótól nyert oklevele képviselte. A címerkép kék mezejében páncélos, vörösköpenyes Midas király mellképe látható.

Vimpác. A második világháborúban elpusztult feszület. (Az egykori Monarchia legrégebb függőképe volt)

A középkori Sopron *magyar nyelvű* művelődéséről tanúskodott: a Soproni Virágének, (1490) és a latin-magyar szójegyzék (1375–1385).

Szólunk az *oklevél anyagáról is*: az állati bőrből (kecske, juh) készült pergamenről és a papíros oklevélről. Az első papíros oklevelünk 1347-ből való.

A kiállítást június hó 30-tól szeptember hó 28-ig tartottuk nyitva. Ez idő alatt tizenhatezer ember fordult meg a Fabricius-ház termeiben, köztük külföldiek is.

A kiállítás anyagának összeállításakor hasznos forrásmunkául szolgált:

Áldásy Antal: Cimertan Bp. 1923.

Érdújhelyi Menyhért: A közjegyzőség és hiteleshely története Magyarországon. Bp. 1899.

Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. Soproni Szemle. 1956–202. p.

Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története. Sopron 1923–1942. 13 k.

Horváth Antal: A csornai konvent hiteleshelyi működése. Keszthely; 1943.

Mollay Károly: Középkori soproni naptárok. SSz, 1962. 4. sz.

[374](#)Radó Polycarpus: Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae I. K. Bp. 1947.

Szentpétery Imre: Magyar Oklevéltan. Bp. é. n.

Szigeti Kilián: Középkori hangjegyes kódextöredékek a Soproni Állami Levéltárban. SSz 1963. 1. és 2. sz.

Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 1883–1943. é. Pallas – Révai – és Uj Magyar Lexikon kötetei.

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE 1963. / Hiller István:
Eredmények és gondok Sopron közművelődési könyvtáraiban**

Hiller István: Eredmények és gondok Sopron közművelődési könyvtáraiban

A jószándékú, de kritikus szemlélő sok érdekes megfigyelést tehet, ha ebben az ősi kultúrvárosban a közművelődési jellegű könyvtárak helyzetét teszi mérlegre. Nem kétséges, hogyha a mérleg egyik serpenyőjébe az eredményeket és a jövő terveit teszi, a másikba pedig a gondokat és a problémákat, akkor az előbbi fog mélyebbre süllyedni. Ennek ellenére azonban nem lehet szó nélkül elmenni a hiányosságok és a gondok mellett, mert ezek a speciális soproni könyvtárgondok igen szembeűnők.

Örömmel lehet beszámolni arról, hogy a könyvtárosok, a főhivatásúak és a társadalmi könyvtárosok egyaránt, felkészülten látják el munkájukat. Örülni kell annak, hogy sok ma már a szakképzett könyvtáros és annak is, hogy minden könyvtárban tapasztalható a továbbképzés vagy a szakismeretek megszerzésének igénye. Sopron legnagyobb közművelődési könyvtárában a Városi és Járási Könyvtárban a nyolc alkalmazott könyvtáros közül három felsőfokú könyvtárosi képesítéssel, három középfokú képesítéssel rendelkezik, egy könyvtáros most végzi a középfokú, egy pedig az alafokú könyvtárosi tanfolyamot. Idekívánkozik a Zárgyár könyvtárosának példamutató tevékenysége, aki magánszorgalomból megszerezte az alafokú könyvtárosi képesítést és 10 évig minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezte odaadó könyvtárosi munkáját. Ezenkívül sok könyvtár mellett megalakult a Könyvbarát Társaság, amelyre a könyvtárak a különféle rendezvények, olvasómozgalmak, könyvhetek alatt és általában minden népművelő tevékenységük közben támaszkodhatnak. Az olvasóval való foglalkozás, az olvasó nevelése, irányítása, a szocialista társadalom viszonyai között a könyvtárak alapvető feladatai közé tartozik. Ennek egyik formája az író–olvasó találkozók megrendezése. A Soproni Selyemiparban legutóbb Móricz Virág és Thurzó Gábor vett rész ilyen találkozón, ahol 150-160 olvasó hallgatta őket. Az eredmények mellett azonban sajnálattal kell megállapítani, hogy a könyvtárak helyiségei, berendezése, állaga stb. nem kielégítő és korszerűtlen, sok

esetben egészségtelen is.

A magyar könyvtárkultúra a felszabadulás óta hatalmas fejlődést mutat országszerte. Az eddig elmondottak és a rövidség kedvéért fel nem sorolt eredmények alapján nyugodtan lehet állítani, hogy a fejlődés Sopronban sem állt meg, sőt éppen a fejlődés veti fel a legtöbb problémát. Az itt elmondandók nem sirámok akarnak lenni, sem pedig okolni nem akarnak ezért senkit, mert tény, hogy a város vezetői minden tőlük telhetőt elkövetnek, hogy a gondokat mérsékeljék. Tény azonban az is, hogy a könyvet, a kultúrát szerető soproniak néha fájdalmasan veszik tudomásul a könyvtárakban meglevő hiányosságokat. Nézzük meg hát közelebbről ennek okait.

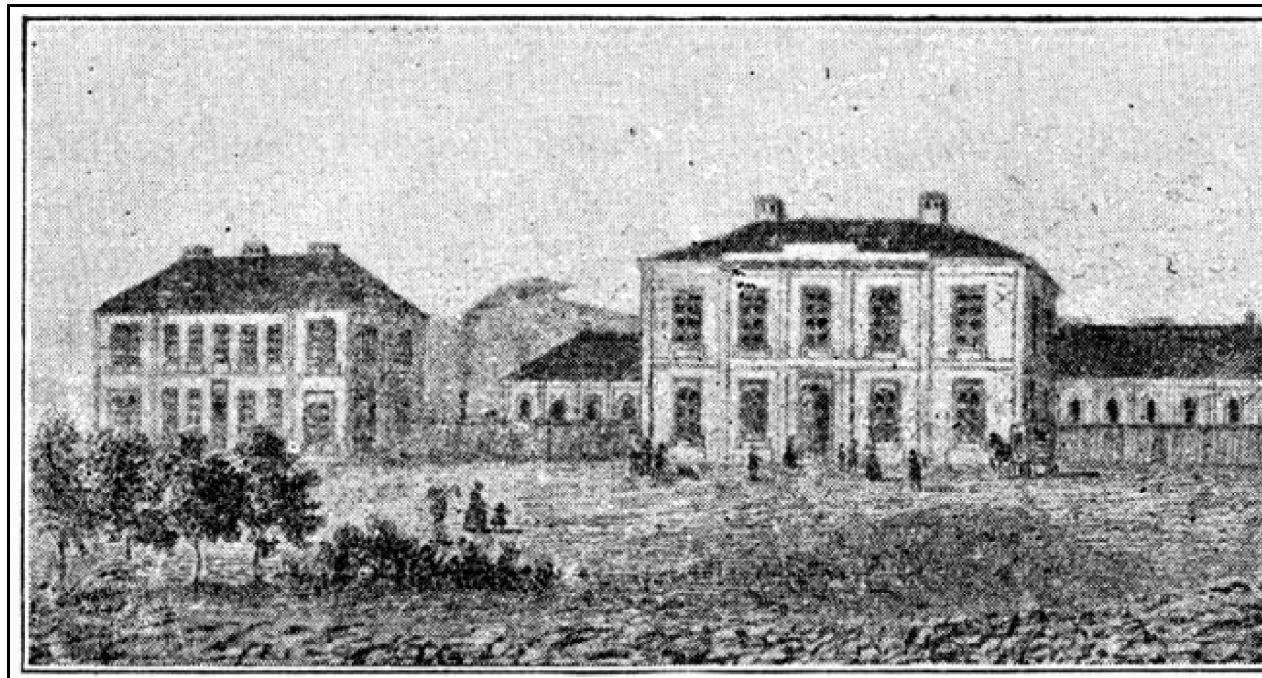
A Városi és Járási Könyvtárban sötét előcsarnok fogadja az olvasót és ezen az sem enyhít, hogy egész nap ég a villany és az sem, ha nagy költséggel többször is, 375kifestik. Az olvasóterem 36 személy befogadására alkalmas, de csak 20 embert tudnak asztal mellé ültetni. Ez nyáron úgy-ahogy elegendő, télen azonban közelről sem elégíti ki az igényeket. Télen legalább 50 olvasót kellene asztal mellé ültetni, amire semmi lehetőség nincs. Külön problémaként jelentkezik az ifjúsági olvasóterem és ifjúsági könyvtár. Kétségtelenül eredmény az is, hogy külön ifjúsági könyvtár és olvasóterem van. Ez azonban csak 2 asztallal és nyolc székkal van berendezve. A könyvtár dolgozói bizonyíthatják legjobban, hogy milyen nagy a soproni gyerekek, fiatalok könyvéhsége. Ez természetesen nagyszerű dolog, amelynek mindannyian örülünk és megfelelően értékelünk. A fiatalok olvasók száma rohamosan emelkedik, az igényeket azonban a könyvtár helyszűke miatt nem tudja kielégíteni. A fiatalok a kölcsönzési napokon ott támaszkodnak a polcoknál vagy a falmélyedésekben és önfeledten olvasnak. Leülni nem tudnak, így egymást zavarva próbálnak könyvhöz jutni. Hozzá kell még tenni, hogy ugyanebben a helyiségben van a diafilmtár és a diafilmkölcsönzés is. A könyvtár vezetősége szívesen alkalmazna – és ahol lehet, ott alkalmaz is – modern könyvtári módszereket. Így például már régen bevezették a szabadpolcos kölcsönzést, de az igazi szabadpolcos kölcsönzés lebonyolításához szükséges berendezés nincs meg a könyvtárban. Gyakorlatilag inkább „szabad raktár” van, amelynek hátrányait talán nem is kell különösen ecsetelni. A könyvtár más helyiségeinél sem jobb a helyzet. Mindenhol zsúfoltság van. A raktárban egy méter üres polc sem található. Felhasználható alapterület már nincs, a terjeszkedés legfeljebb felfelé volna lehetséges. Az egész épület hamarosan átépítésre kerül. A tervek szerint az átalakítás után a könyvtár mostani alapterületének 2/3 része elveszne. Igaz, hogy háromszintes raktárt terveznek, de ez nem fogja megoldani a zsúfoltságot. Könyvtárosi szemmel nézve és a jövőt is mérlegelve, egy megoldás volna: új könyvtáráépület építése. Ha azonban ez nem lehetséges, akkor ismét a jövő igényeit felmérve kellene az épület átépítését eszközölni.

A központosított szakszervezeti könyvtár, amely az Ady Kultúrházban nyert elhelyezést, két helyiséggel rendelkezik. Az egyik a raktár, a másik a kölcsönzőhelyiség, egyben a vezető munkahelye is. Nagyobb helyiségekre volna szükség, annál is inkább, mert ezek a helyiségek kicsik és nem fűthetők. Így a könyvanyag nedvesedik, rongálódik, de az ott dolgozók egészségére is ártalmas. Nem kielégítő a könyvtár helyzete a Zargyárban sem. A gyár ebédlője, szükségmegoldásként, a kultúrhelyiségek egyikében nyert elhelyezést, és így a könyvtárba csak az ebédlőn keresztül lehet bejutni. A könyvtár mindössze egy szobából áll, olvasóterem nincs.

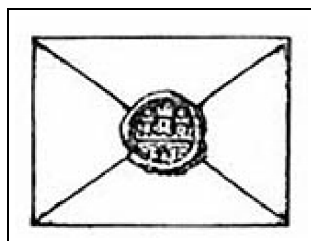
A külterületek gyakorlatilag nem rendelkeznek könyvtárral. Ha könyvhöz akarnak jutni, illetve ha a könyvtárt akarják felkeresni, ahhoz több kilométert kell gyalogolniuk az olvasóknak. Ez főleg a Bécsi-domb és Kurucdomb környékére vonatkozik. A kurucdombi könyvtár, melynek létesítését a lakosság kérte, már többször állt megnyitás előtt, különféle okok közrejátszása miatt azonban a mai napig sem nyitotta ki kapuit az olvasók előtt. Közben a befektetett munka és pénz is hiábavaló lesz, mert amit eddig elkészítettek,

az is tönkremegy. A Bécsi-dombi fiókkönyvtár megnyitását még helyiséghiány is akadályozza.

A gondok és eredmények közül csak a legsúlyosabbakat említettem. Természetes, hogy a felvetett problémák nagy részét nem lehet máról holnapra megoldani. Nem szabad azonban ezekről megfeledkezni, mert megoldásuk mindennap drágább és költségesebb lesz – természetüknél fogva.

A soproni Déli pályaudvar 1855 körül. Reschka acélmetszete

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA

SOPRONI LEVELESLÁDA

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA / Csatkai Endre: Képek a dzsentri-világból

Csatkai Endre: Képek a dzsentrivilágból

Bármilyen jelentéktelen dolognak látszik is az a kép, amely a közlendő három levél nyomán kialakul, mégis jellemző a magyar dzsentrizmusra és tanúskodik róla, mennyire megérett ez a társadalmi osztály arra, hogy helyét átadja a feltörekvő polgári elemeknek. A Felsőbüki Nagy családnak a Soproni Állami Levéltárban őrzött okmánykötegeből került kezembe a három összetartozó levél.¹⁽¹⁷⁶⁾ A családnak Nagy Benedek szerezte meg a nemességet 1616-ban, nemzetsége nagyon szétágazódott, ükunokájának is Benedek volt a neve, egyébként Bencének nevezték, az a Felsőbüki Nagy Pál, aki a reformkorban jelentős szerepet játszott, vérrokona volt ugyan, de a nemességet szerző Benedeknek tényleg már harmadiziglen ükunokája. Emiatt ugyan bátran tartotta a vérrokonságot az első Benedek közvetlen leszármazottjaival, így Antallal, aki az összes élő Felsőbüki Nagyok közt a legidősebb volt, és aki Iklaberényben, Büktől nem messze élt. Az előbb említett Bence a fia volt. Klára nevű leányát Igmándi Antal vette el, egy Somogy megyei nemesi familia sarja, aki az 1830-as és 1840-es években Kőszegen a királyi tábla ülnökeképpen működött. Bence is hivatalos volt, mégpedig Bécsben, messze igazolható leszármazása folytán megszerezte a kamarási kulcsot, és az udvari kamara titkáráként működött. A család sokat tartott felőle, de bizony pazarló és más pénzével könnyelműen bánó egyén volt, 40 éves korában halt meg 1835. december 16-án, a közlendő levelek róla szólnak, és nem éppen nagyon ékes halotti megemlékezések.²⁽¹⁷⁷⁾

E levelek hangjára jellemző a túlzott udvariasság és az atyafiság hangoztatása mellett a hivatalnoki rang előtt való hajbókolás is, de éppen az atyafiság nem akadály, hogyha pénzről van szó, ne váljék epévé a szavak méze. Látjuk, hogy a tönkrement mágnásnak a megyénél őrzött vagyroncsaiból mi módon ad ki bizonytalan alpra kölcsönt az alispán, hogy hullámszik az adósság egyik rokontól a másikhoz. Keserű háttér lehetne azokhoz a regényekhez, amelyeket Eötvös, Tolnai Lajos, Mikszáth és Móricz Zsigmond tollából ismerünk.

Íme: lássuk a leveleket!

„Különösen tisztelt Tekintetes Tábla

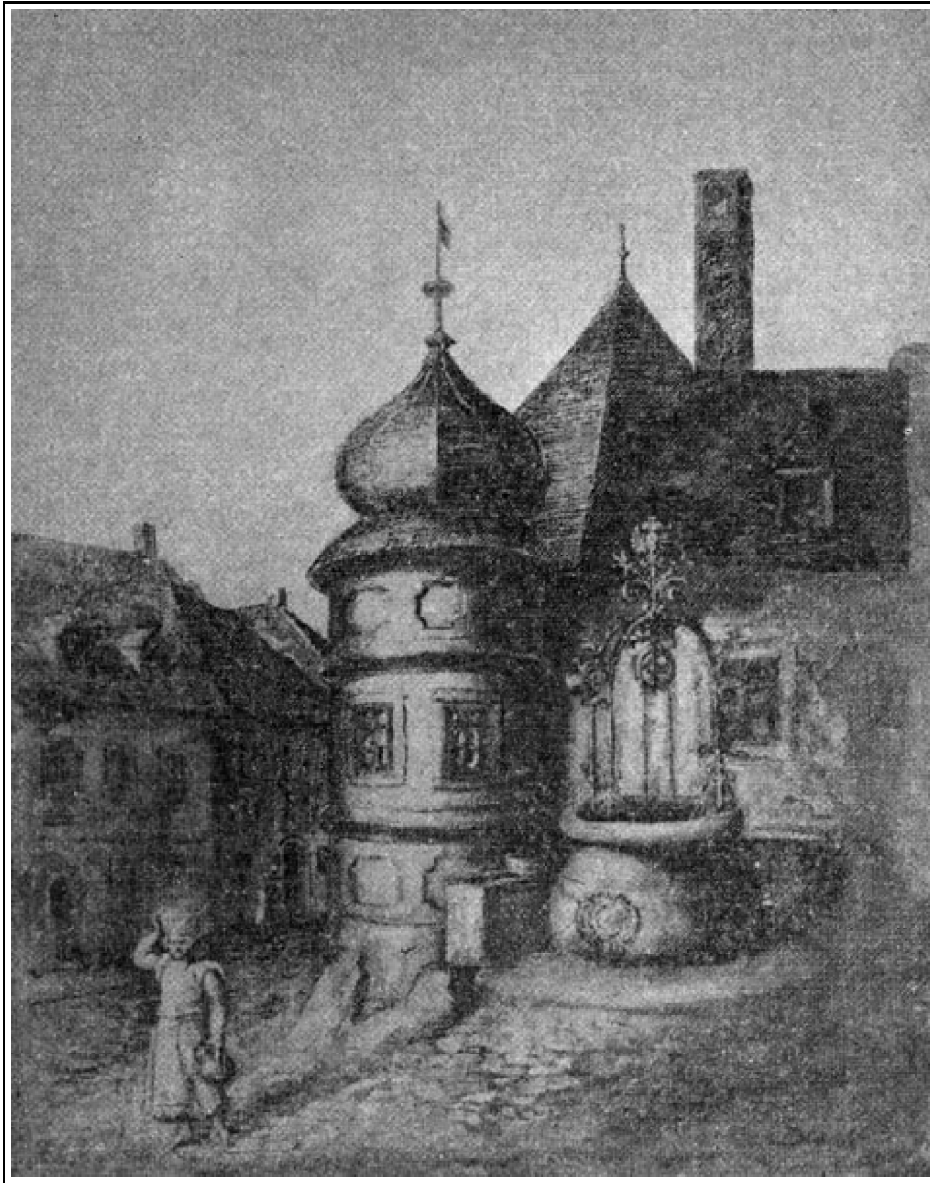
Biró Ur kedves Uram Bátyám!

Folyó Hpnak 9-ik napjával hozzám botsájtott bötsös Uri levelét meg boldogult Sógorom egy ezer Conv. forintbéli adóssága eránt vévén, egész tisztelettel válaszolhatom, hogy én a meg boldogult eránt való szives, és atyafiságos szeretetbül, nem pedig kötelességbül a füzetésekre már egészen ki fáradtam. Mert ez előtt három Esztendőkkkel is, midőn hosszas utazásábül vissza tért, hivatala folytatására tsak úgy nyillott ki utja, hogy Bétsi adósságai ki füzetődjenek. Mellyeket akkor én tellyeséttem – sok ezer forintokban. A többiek említésével tsak a papirozt tölteném. Azért inkább a felejdékenység örvényébe temetem. Egyetemben azon üdőben a mostanában követelésben lévő egy ezer forintokat is egyedül atyafiságos szeretetbül, és nem kötelességbül kezébe adtam a végett, hogy innend Posonnak utazván le füzetenek (!). Már most mivel gyermekim vannak, és pedig nevetlen állapotuak, és mivel az atyafisága tekintetébül középszerűségemhez képest annyit tettem (a mit a Világ nem tudott, és nemis tud) ³⁷⁷hogy valóban erömrre esett, meg bocsájt kedves Uram Bátyám, hogy én semmi terhü kielégítését magamra nem vállalhatom. Többnyire nagyon bötsült Uri hajlandóságába ajánlott (!) maradok mindenkori meg különböztetett tisztelettel Kedves drága Uram Bátyámnak

Küszögh die 17. Jun. 1836

alázatos tisztelő szolgája

Igmándy Antal”

id. Storno Ferenc: Ruszti részlet. Olajf.

Az évek múltak, az adósság maradt, és Nagy Pál fizethette a kamatokat, mert a következő levélből kitűnik, ő is úgy vette fel azt az egyezer ft-t, amivel neki a megboldogult Nagy Benedek tartozott. Hanem az ő türelme is megszakadt végül, és a következő mézzel és epével töltött levelet küldte el a rokonnak Kőszegre; maga a levél nincs meg, de a csomóból előkerült idegen kézzel írt fogalmazványa aláíratlan, de számos sajátkezű betoldással és törléssel:

„Különösen tisztelt Tekintetes Kerületi-Tábla-Biró Ur! Kedves Uram Öcsém!

A minap Bükön létemben szerencsém vala Nagy Antal Uram Bátyámat, mint [378](#)Nemzetségem mostani Nesztorát Berényben tisztelni; azon alkommal említést tettem azon 1000 pengő ftkrol, melyeket én fiának, néhai Nagy Bencze öcsémnek kezemnél lévő kötelezvénye szerint, még az 1831-ik esztendei Július 16 napján kölcsönöztem, s melyeknek befizetését ő szinte kézen lévő több rendbéli levelei által sokszor ígérte, de soha nem tellyesétette.

Ugy tetik volt már szerencsém Kedves Uram Öcsémnek tudtára adni, hogy én Bécsben létemkor éppen azon órában találtam említett öcsémnek szállására látogatás végett menni, midőn Asztalos, Tapecczirer, és egyéb Mesteremberek az ottani Biróságnak kiküldöttjével, minden házi butorainak nyomban való elfoglalására a mit ott Pfaendungnak neveznek, megjelentek, és említett Öcsémet valóban szánakozásra méltó zavarba hozták. Ő engemet akkor könnyek között kért meg, hogy segítségére lennék, és ötet 1000 pengő ftknak kölcsönzésével mentsem meg azon gyalázattól, mellybe szükségképen keverednék, ha minden szobái kiüresítenének, mivel hivatalos kötelessége szerint naphosszat a Felsőleges Cancelláriának írásokat hordozó szolgálit s egyéb vidékieket is kénytelen (szállásán) elfogadni. Megvallom, ha nem lett volna olly közlül való atyám-fióval, hanem akár melly idegen hazafival dolgom, nem késtem volna illy körülmények között tehetségem szerint segíteni, mert nem is képzelhettem magamnak olly anyát, ki fiójával tett olly jótéteményt, melly becsületének és talán hivatalának megtartása járt, azzal kívánná hálálni, hogy jótéví szivességeért pénzét veszthesse, ugyan azért nem lévén nálam annyi pénz, az Executiót Bécsi ösmerősöm jótállása mellett fölfüggesztetvén, nyomban Sopronba irtam, akkori Niczky József V. Ispány Urnak, hogy nekem Kötelezvényemre, az érintett 1000 forintokat valamelly a Vármegye dispositiója alatt lévő Cassából küldené meg, a mit megis tett, és a pénzt néhai Tar József oeconomicalis Commissarius által, Gróf Festetics Albert cridali Massájából küldötte meg.[3\(178\)](#)

Kedves Uram Öcsém! Az elhunyt igaz hogy sok egyéb tündöklő tulajdonságai mellett tékozló, de nem országszerte hírhedett pazarló volt, azonban azt, a mit én neki kölcsönöztem, el nem tékozolta, mert mobiliái, amellyek az én pénzemen szereztettek, holtig megmaradtak, és csak ezeknek kótyavetyén eladott árokból teltek ki a szegény megholtnak, kinél egy néhány garas találatott, halálos végső készületei. Ugyan azért Nagy Antal Uram Bátyám bővebben megértvén mind ezeket előadásomból, a kölcsönnek visszatérítését nem tagadta meg, hanem azt ígérte, hogy Kedves Uram Öcsémmel fog iránta értekezni. Méltóztatik a már egyszer előmutatott Kötelezvény, és Levelekből az adósságnak valóságát annyival is inkább ismerni, mivel behajtására a megholt Uram Öcsémtől is pénzt kért, de azt ismét máshová fordította. Igaz, quod viventis non est successio[4\(179\)](#); azonban arra (is elég példa vagyion) hogy hasonló esetekben, midőn tudni illik az adós anya előtt halálozott ugyan meg, de az adósságokat ősi successiója fejében törvényes korbán, és megkülönböztetett hivatalban tette, azok az anyai ősi értékből megítéltettek.

Kedves Uram Öcsém! Nem szándékom a többi hitelezőknek zászlót emelni, s magamat vezérökké tenni, mert magam is örvideni fogok, ha kedves Uram Öcsémnek gyermekei ezen terhtől megmenekednek, és ősi javaikhoz csorbulás nélkül jutnak; azonban minthogy nekem az Isten nem adott annyi tehetséget, hogy ezer pengő ft-t; és annak kamatjait ingyen kiszórjam: még egyszer ezzel (az) atyafisággal szólítom fel kedves Uram Öcsémet a végett, hogy az érintett Obligatorialisomat[5\(180\)](#) Sopronban az említett Massa Curatoránál jövő új esztendő napig kiváltani, vagy pedig ha most terhére volna, engemet erről becses felelete által biztosítani méltóztassék. Ellenkező esetben én is kénteleníttetem minden atyafiságnak, és egyéb tekinteteknek félretételével, a legelső Sopronyi Vármegye Gyülésén, utóbb azon, mellyben az Országos Követek számára az Instructio fog kidolgozatni, és még utóbb talán az Ország Gyülésén is mind azokat eszközölni, és mozgásba hozni, mellyek utóbb [379](#)szinte[6\(181\)](#) akaratom ellen az egész Familiának nem nagy

becsületére és Kedves Uram Öcsémnek tetemes kárára szolgálhatnak.

Többnyire, midőn nem reméllem, hogy illyes extremitásokra kénytelenitessen fakadni, becses Uri jóvoltába ajánlott megkülönböztetett tisztelettel maradok

Tekintetes Táblabíró Urnak

Kedves Uram Öcsémnek

Pozsony X-ber 15-én 838

alázatos atyafi szolgája.”

E levél nyomán eléggé kialakul a kép. A rokon, akit hasztalan mentetet Nagy Pál, felemlegetve kitűnő tulajdonságait, mégis csak hitvány tékozló volt. Úgy látszik, anyja és apja külön éltek; az anya nem is törődött vele, az apa is csak húzta-halasztotta a visszafizetést. Szó van az anyai örökségről, Nagy Pál abból remélte, hogy pénzét visszakaphatja, de a törvény szerint, ha az anya életében meghal az egyik gyermek, annak a része majdan a testvéreire száll. Ezért próbálkozott Nagy Pál az apánál és a sógornál, akinek a feleségére száll majd, vagy tán az anya időközben történt halála után szállt máris az ősi rész. Ez azonban Igmándy sógor leveléből nem tetszik, csak az, hogy alaposan megkopasztotta a sógor, ahogy már első levelében is sopánkodott rajta. A maga részéről ismét csak halogatja a visszafizetést:

„Különösen tisztelt Tekintetes Tábla

Bíró Ur! Kedves Drága Uram Uram

Bátyám!

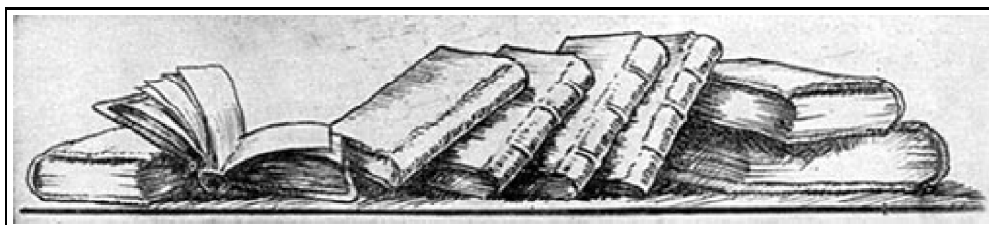
Folyó December Hpnak 15-dik napjárul hozzám intézett nagyon bötsült Uri levelét, mellyben fell szólítani méltóztatik arra, hogy mindenek utánna boldogult sógorom Nagy Benedek ezer pengő forintjaival adóssa maradott, és Tttes Ipam Uram azt választá (?), hogy e tárgyra nézve vélem értekezik, az ebbéli Summa ki füzetését tellyesiteném, tisztelettel vettem. Erre válaszolhatom, hogy tisztelt Ipam Uramtul akkoráig leg kevesebb utasítást sem vevén más Postával fogom Kedves drága Uram Bátyám levelét közleni, és válaszául (?) tudósétásomat meg tenni. Részemrül boldogult Sógoromnak elég áldozatokat tettem, mellyek örökre füstbe mentek, mert a kérdéses ezer forintokat is kezére füzettem itt, akkor midőn a hijába való utazásábul vissza tért. Ekkor azt fogadta, hogy Posonnak folytatja Bécsbe utját, és azonnal be füzeti adósságát. Meg se gondoltam, hogy olly gyenge legyen pénz dolgába, és maga ügyébe, amint későbbben tapasztaltam. Mert ez alkalommalis két ezer ezüst foréntokat vett fell kezembül, itt az adós levél, de ki füzeti meg. Többnyire magamat nagyon bötsült Uri favoriba⁷⁽¹⁸²⁾ ajánlván maradok mindenkori meg különböztetett tisztelettel Tekintetes Tábla Bíró Urnak Kedves Uram Bátyámnak

Küszögh die 21. Dec. 1838

alázatos tisztelő atyafija

Igmándy Antal”

A történet csattanójához tartozik, hogy a hitelező, Felsőbüki Nagy Pál közvetlenül halála előtt maga is kénytelen volt megkóstolni Bécsben az adósok börtönét.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

380 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor (szerk.): Magyar–zsidó Oklevéltár VII. kötet. Az első országos zsidó conscriptiok 1725–1748. Budapest 1963. 8° 863 lap + 8 hasonmás

Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor (szerk.): Magyar–zsidó Oklevéltár VII. kötet. Az első országos zsidó conscriptiok 1725–1748. Budapest 1963. 8° 863 lap + 8 hasonmás

Soproni és megyei vonatkozásai miatt folyóiratunkban 1962-ben ismertetem a Magyar–zsidó Oklevéltár V. és VI. kötetét (SSz. XVI, 90, 379). A hetedik kötet Ember Győző, Horváth A. Tibor és Pataki János közreműködésével gyorsan követte az előző köteteket, ami a két szerkesztő munkáját is dicséri. A soproni származású Grünvald Fülöpnek ez volt az utolsó munkája, amelyet szerkesztőtársának megemlékezése (SSz. XVIII, 187) szerint „a magyar zsidóság törzskönyve”-nek nevezett.

A kötet a zsidókra kivetett ún. türelmi adó bevezetése (1749.) előtt keletkezett országos zsidó összeírásokat közli. Ezek az összeírások adnak először összefüggő képet az ország zsidóságának számáról, vagyoni-társadalmi megoszlásáról, foglalkozásáról, településéről stb. A kötet anyagát további részletmunkák dolgozhatják csak fel, két bevezető tanulmányban máris hasznos és értékes felvilágosításokat kap a kutató ehhez a munkához: a két szerkesztő a magyarországi zsidóság településtörténetét foglalja össze a XVIII. század első felében, Ember Győző pedig az összeírások keletkezését világítja meg. Sopron vármegyéből csak az 1725. és az 1735. évi összeírások szerepelnek a kötetben, mert a többi évben a megye egyszerűen megtagadta a zsidók összeírását, ill. megadóztatását, bár erre az uralkodótól, ill. a helytartótanáctól ismételt felszólítást kapott.

A szerkesztők bevezető tanulmánya többek között a zsidók nyelvéről és neveiről is szól. Ehhez azt szeretném csak hozzáfűzni, hogy az összeírások, más források nyelvi adatainak értékelésénél mindig figyelembe kell venni, hogy bemondás alapján, tehát hallás után jegyezte fel valamely irnok, sok esetben olyan, aki a bemondó nyelvjárását nem ismerte, nem tudta. A zsidóknak az összeírásokban előforduló hagyományos bibliai nevei és német, pontosabban jiddis családnevei nem „korrumpált”, hanem nyelvjárási alakban jegyeztettek fel. Nagyon tanulságos ilyen szempontból például Sopron és Zemplén vármegye összeírásainak összehasonlítása. Ismeretes, hogy a magyarországi zsidókat először II. József 1787. július 23-i rendelete kötelezte állandó német családnév felvételére (vö. Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi zsidó családnevek. Sopron, 1926), a kötetből azonban kitűnik, hogy ilyen családnevek, még nem állandó jelleggel, már alakulóban voltak a rendelet kiadása előtt is. A *Morx*, *Lebl* egyedi nevek, a *Frankfurtner*, *Schlesinger* („sziléziai”), *Schnaider*, *Schuklofffer*, *Schniermacher* ragadványnevek tartoznak ide. Az oroszvári (Moson vm.) Moises *Spilman* neve rögtön érthetővé válik, ha az összeírásból megtudjuk, hogy *Musicus* volt stb. A zsidóság nyelvi asszimilációjára nem feltétlenül utal az, „hogy két testvér, akik Rohoncon „Wolf” néven szerepelnek, Muraszombaton a „Farkas” névre hallgatnak”, mert ez lehet magyar irnok önkényes névfordítása is. A nevek önkényes megváltoztatását ugyanis csak 1848 óta tiltja törvény.

A kötetet az összeírásokban előforduló községek neveinek jegyzéke egészíti ki. Egy részletes tárgymutató igen jó szolgálatot tett volna.

Mollay Károly

**1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Magyar műemlékvédelem
1959–1960. Bp. Folio. 269 lap**

Magyar műemlékvédelem 1959–1960. Bp. Folio. 269 lap

A tanulmánykötet folytatása az 1959-ben kiadott hasonló című könyvnek, amely az 1949-ben újjáéledt magyar műemlékvédelem első tíz évének eredményeit tárta fel. Míg tehát az a kötet tíz évi munkásság anyagát ismertette, a jelen hatalmas kötet csupán két év eredményeivel is meg tudta lapjait tölteni, ámbar csak a legfontosabb újjáépítésekről és ásatásokról szól részletesebben. A magyar műemlékvédelem sok tekintetben élen jár. A kötet első tanulmányai a szovjet és a többi demokratikus ország műemlékvédelmét mutatják be, egybevetve a miénkkel. Amiben nehézségeink vannak, az elsősorban abban a körülményben rejlik, hogy a második világháború nálunk jelentékenyebb pusztításokat okozott, mint p. o. Csehszlovákiában vagy Romániában. Viszont nyilvántartás dolgában miénk az elsőség. Itt adták ki több, egyre bővülő könyvben a műemlékek lajstromát, itt van magas szintű tudományos folyóirat, itt indult meg a művészeti topográfia, mégpedig éppen Sopronnal és annak környékével; ugyanúgy a művészettörténeti szempontok szerint közzétett műemlékes városismertetések során is Sopronból indult az első, két kiadást is megért kötet. Németországban nem mindig volt kegyeletes a bontás és néha szép műemlékegyütteseket sem hagytak meg, legalábbis a tárgyalt két évben. Sopronban a felszabadulást követő években nem volt kellő anyag az állagvédelemhez és az életveszélyes rom elbontása magával hozta, hogy a szomszédos épületeket sem lehetett megtartani, hiszen ismeretes, hogy a belvárosi házak mennyire egybeforrnak, de később ilyen hibába már nem estek nálunk. A kastélyok felhasználásában Csehszlovákia már régen jó úton járt, viszont országunkban ezek nagy részét még csak állagvédelembe lehetett 1960-ig hozni. Lengyelországban, Csehszlovákiában szép számmal maradtak épségben gótikus emlékek, ott bátran le lehetett mondani későbbi részletekről, amelyek amúgy sem foglaltak el lényeges szerepet az épületben, nálunk akkoriban

még minden egyes gótikus töredék megmentendő volt. Persze kérdés, hogy Sopronban, a mégis barokk városban érdemes-e egyes töredékekért feláldozni valamely barokk épület összhatását?

A tanulmányutak ismertetése után a műemlékvédelem legjobb dolgozóinak tanulmányai következnek az említett két év építészeti és régészeti feltárásairól (kivéve persze a római kort és az azt megelőző korszakot). Nehéz úgy ismertetni a köteteket, hogy ne soroljuk fel az összes kitűnő, gondos és kellemes stílusú értekezést, amelyeken sokszor átizzik a feltárás munkájának izgalma, de legalább a soproni zsinagóga feltárásának leírását, Sallay Marianna és Sedelmayr János közös munkáját kell megemlíteni. Ezzel a jelentős és országunk határain túl is figyelmet érdemlő műemlékről már számos kisebb-nagyobb tanulmány jelent meg, így a SSz hasábjain is (1958. 289. lap sk.). A részletes értekezés sok új adatot és megállapítást hoz. Alig van cikk, amelyből a helyi viszonyokra ne találhatnánk felhasználható tanulságot. Sajnos a budai helyreállításokra vonatkozó panasz, hogy a falfestésre használt anyag silány, ma is felmerülhet nálunk, és itt is bebizonyosodott, mint a budai várnegyedben, hogy néha semleges vagy újabb homlokzatok akár középkori részletet is rejtegetnek. A példákon megérthetjük, hogy a kormeghatározásra mennyire fontosak a töredékes leletek is (Eger, Mór, Neszmély stb. ásatásai). Megmutatják a helyreállítások, hogy a kiegészítéseket helyesen más színben kell tartani, mint az eredeti részeket, a kiegészítések se legyenek utánzatok, hanem közelítsék meg szellemben az eredetit. Érdekes színfolt a kötetben a két népi műemlékek kutatásáról szóló tanulmány, felhívja a figyelmet az eddig elhanyagolt területre, pedig fontos a régi gazdasági épületek, népi ipari berendezések (pó. a csapodi szárazmalom), sőt az egyszerűbb szakrális épületek (kápolnák a szőlőben, útmenti szobrok) védelme. A Fertő keleti partján számos olyan csűr van, amely megtartotta ősi formáját; Dürer metszetein látni hasonlókat. A tárgyalt időben nagyon kevés volt a restaurátor; akkoriban Lengyelországban működött kitűnő műhely. Ma már számos részleg működik a fővároson kívül, többek közt egyik legrégebbi a soproni. Helyes dolog, ha a helyreállítás tervezésénél már ismeretes, mire fogják a műemléket felhasználni, mert aszerint folyhat a munka. Az 1959-60-as években nagy hiba volt, hogy csak a műemlék homlokzatával törődtek a sortatarozások alkalmával; itt is dicséretes soproni kivételt említ a könyv, az Új utca 20. számot, amelynek udvara is megújult.

A kötet utolsó részében összefoglaló jelentéseket olvashatunk, ezekben is sok szó esik Sopronról és környékéről annak jeléül, hogy az állami műemlékvédelem itt nagyon fontos feladatokat talált és sikeresen meg is oldotta azokat. Így ezekben az években készült el a horpácsi templom helyreállítása és igen szépen rendezett kőtára. A kötet íróit az őszinteség jellemzi, mert megemlítik, hogy a templom vízelvezetése [382](#)sem sikerült és a falak nedvesednek, a tanulság, hogy az esztétikai benyomás kedvéért sem szabad elhanyagolni ily fontos kérdéseket. Ekkoriban folyt a bánfalvi hegyi templom helyreállítása is, tekintetbe véve a középkori és barokk elemeket, a diadalíven 1475-ös felírás tűnt elő. A Magdolna kápolnában a freskó lazuló részeit is megerősítették. A Fabricius-házban kikutatták a pincében a római császárkori épület maradványait, ott és Horpácson az ablakok mérműveit helyreállították. Megoldódott a volt bencés templom kapuja felett az oromfestmény kérdése. A kutatás kimutatta, hogy nem középkori, hanem 1865-ben festette id. Storno Ferenc.

Az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) irányításával rajta kívül eső vállalatok is folytatnak helyreállítási munkálatokat, ilyen volt a fertődi kastély, a soproni Lenin körút házainak sortatarozása, a volt domonkos kolostor felújítása, az utóbbi munkálatok során árkád is került napfényre.

Míg 1945 előtt a műemlékvédelem megértés és anyagi támogatás nélkül tengett-lengett nálunk, a felszabadulás óta valóságos közügy lett: 1961-ben a társadalom is részt kért benne és gyorsan megnőtt az albizottságok száma, 14 megyében, 20 városban, öt járásban és három nagyobb községben működött már

ilyen hathatós társadalmi szervezet, azóta számuk még tovább nőtt. A kötet is megemlíti a számunkra felemelő tényt, hogy az első ilyen bizottság (Mollay János kezdeményezésére) Sopronban alakult és az itt megalkotott szabályrendelet mintául szolgált másutt is.

Az Akadémiai Kiadó ismerte az ilyenfajta könyvek kaposságát és hálás közönségét, a tanulmánykötetet pazarul állította ki. Számunkra, soproniakra bizonyos mértékig olyan elismerő oklevél számba megy, hogy a műemlékes város nemcsak *birtokolja* kincseit, de *szerepi és gondozza* őket.

Cs. E.

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / A Fertő tó Kutató Tudományos Bizottság tanulmányai Budapest, 1962 december. Magyar Hidrológiai Társaság. 70. oldal.

**A Fertő tó Kutató Tudományos Bizottság tanulmányai
Budapest, 1962 december. Magyar Hidrológiai Társaság. 70. oldal.**

A Fertő tó és környékének, mint tájegységnek a fejlesztésére lelkes szakemberek: geológusok, biológusok, vízimérnökök 1959-ben megalakították a Magyar Hidrológiai Társaság keretében a Fertő tó Kutató Tudományos Bizottságot. A Hidrológiai Tájékoztató 1962 decemberi számának különnyomata többségében a Soproni és Fertő környéki tudósok, szakemberek évtizedes adatgyűjtéseit, megfigyeléseit összegező tanulmányokat tartalmazza.

A Fertő Kutató Tudományos Bizottság programját *Pichler János* ügyvezető elnök ismerteti. A Fertő táj fejlesztését különleges természeti adottságainak hasznosítására építi fel a Bizottság. Ennek megfelelően a fejlesztés célja:

- a tó vízében a nádgazdálkodás és haltenyésztés, a tó környékén a szőlő, gyümölcs, korai zöldség és egyéb mezőgazdasági termelés kedvező feltételeinek biztosítása,
- a földalatti gyógy- és ásványvizek feltárása és hasznosítása,
- a fürdő és vízisport lehetőségek megteremtése,
- a táj természeti értékeinek, a mezo- és mikroklíma párásságának, a különleges madárvilágnak, a ritka kialakulású kőfejtőnek stb. megóvása.

Az észlelési és kutatási program kiterjed: 1. Hidrometeorológiai észlelésre, 2. A tó vízháztartási egyensúlyának kialakítására, 3. Gyógy- és ásványvíz feltárásra, 4. Hidrobiológiai kutatásra, 5. Nádgazdálkodásra, 6. Mezőgazdasági fejlesztésre, 7. Balneológiai-terápiai vizsgálatokra, 8. Tájérendezésre, 9. Regionális tervezés előkészítésére, 10. Tájmonográfia összeállítására, 11. A Fertő táj múzeumának életre hívására.

„*Sopron vízföldtana*” címmel *Vendel Miklós* egyetemi tanár, a MTA Geofizikai Kutató Laboratóriumának vezetője ír tanulmányt. Ismerteti Sopron és környéke földtani felépítését.

A vízföldtani viszonyok megértésében *Firbás Oszkár* és *Kessler Hubert* forráshozamokra vonatkozó táblázatos adatai segítik az olvasót. Összefoglalást találunk a Sopron környéki mélyfúrású kutak, illetve

vízutató fúrások fontosabb adatairól.

„A Fertő tó földtani kialakulása” c. tanulmány Kovács Lajosnak, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem tanárának írása. „A Fertő tó limnológiai sajátosságait” ³⁸³Varga Lajos, a közelmúltban elhunyt kiváló Fertő-kutató, az Erdészeti és Faipari Egyetem ny. tanára összegezi.

A nádgazdálkodás különböző problémáinak megoldását segíti Tóth László és Szabó Ernő, a MTA Biológiai Kutató Intézete (Tihany) munkatársainak kutatásait összefoglaló „Botanikai és környezeti vizsgálatok a Fertő tó nádasaiban” című tanulmány. Jellemzést ad a tó nádasairól, a nyíltvíz és a nádas vízének kölcsönhatásairól, a megfigyelt nádtípusokról és táblázatokat közöl a nádassal fedett Fertő tó vízének kémiai elemzéséről.

Milyen értéket képvisel a balfi fürdő? Erre a kérdésre ad választ Cziráky József (Országos Balneológiai Kutató Intézet) tanulmánya „A balfi kénes és szénsavas ásványvízről”. Részletesen ismerteti a fürdőre vonatkozó korábbi szakirodalmat, leírást és elemzést ad a források vízhozamáról. Érdekes megemlíteni – szó szerint idézve – tanulmányának befejező sorait: „Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a balfi kénes- és szénsavas ásványvizek hazánk olyan természeti értékei, melyeket a beteg gyógyítására, illetve az egészségesek felüdítésére hasznosítani nemcsak kívánatos, hanem népgazdasági érdek.”

„A Fertő tó és környékének növényzetéről” Csapody István (Tanulmányi Erdőgazdaság, Sopron) ad ismertetést, – igen gazdag szakirodalomra vonatkozó utalásokkal. Összefoglalójában annak a véleményének ad kifejezést, hogy sürgős feladat volna a rét- és legelőgazdálkodás számára tisztázni a Fertő menti mocsár- és láprét társulásokat, magasságos társulásokat, és szikeseket. Ilyen irányú munkálatok elvégzése után lehet csak egy flóramű és egy cönológiai monográfia megjelentetésére gondolni.

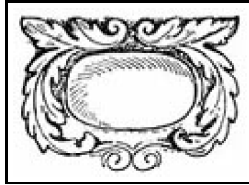
„A Fertő tó vízének kémiai tulajdonságai” címmel Szabó Ernő (MTA Balneológiai Kutatóintézet, Tihany) tesz közzé összefoglaló elemzési adatokat. „Sopron város vizeinek halfaunája és a fertői halászat gazdasági jelentősége” címmel Mika Ferenc ír tanulmányt. A dolgozat a szerző negyven esztendőre kiterjedő megfigyeléseit összegezi, kiterjed közgazdasági szempontokra is és tárgyalja az egyes halfajok előfordulásából származó hasznot.

„A Fertő környéki mezőgazdálkodásról” Vaskuti László és Zatykó József (Növénytermesztési és Növénytermesztési Kutató Intézet, Fertőd) ad ismertetést. A Fertő tó nádkitermelésével kapcsolatos kutatási kérdésekről és eredményekről értekezik Staár László (Nádgazdasági Vállalat, Fertőd).

A Fertő tó osztrák szakaszán folyó kutatási tevékenységről ad tájékoztatást Vendel Miklós egyetemi tanár, a MTA Geofizikai Kutató Laboratóriumának vezetője az I. Internationales Symposium für angewandte Geowissenschaften-ről (Eisenstadt–Wien 1961) szóló beszámolójában. Az osztrák tudományos élet szakvezetői nagyszabású átfogó tervezéssel kívánják elősegíteni a Fertő tó környékének gyógy-, valamint téli és nyári üdülőközponttá való fejlesztését, amelynek jövőbeni virágzását Bécs közelsége hivatott biztosítani. Hat előadást hallottak a szimpozion résztvevői a Fertő tó és környékének ásványvíztelepéről, ásványvíz típusairól. A. F. Tauber kormányfőtanácsos burgenlandi tartományi főgeológus a Fertőt Európa legnagyobb ásványvíz tavának nevezte, és kiemelte a Fertőzug (Seewinkel) nagy koncentrációjú nátrontavait, továbbá gyógyiszapok kimeríthetetlen mennyiségét, gyógytőzeg jelenlétét. Beszámolójának összegezéséeként megállapítja a szerző: „Osztrák kollégáink túlszárnyaltak bennünket, amiből azonban szükségszerűen következik, hogy a jövőben az eddiginél jóval erőteljesebb kutató tevékenységet kell kifejtenünk nekünk is. Ennek megszervezése pedig elsősorban Fertő Bizottságunk feladata.”

A Magyar Hidrológiai Társaság a Fertő tó Kutató Tudományos Bizottság tanulmányainak megjelentetésével igen hasznos és jó szolgálatot tett a Fertő tó tudományos feltárása, valamint gazdasági hasznosításának elősegítése érdekében.

Fábjan Lajos

A szerkesztő végszava a felszabadulás utáni ciklus első 10 évének befejeztekor

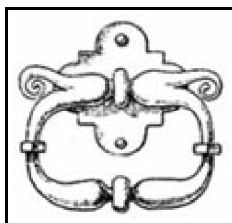
A Soproni Szemle címlapján az idei évben a XVIII. évfolyam jelzés áll. Ismert dolog, hogy 1937-ben indította útjára *Heimler* Károly, és hogy 1944-ben kénytelen volt a folyóirat megszűnni. A felszabadulás után tengernyi gond szakadt az országra, de lassanként enyhültek a rossz körülmények, mind több hang sürgette Sopronban és a városon kívül is a Soproni Szemle feltámasztását. Erre 1955-ben került sor, és így az új folyam jelen számmal befejezte megújhódása óta a tizedik évfolyamot. Mégis a folytonosság érdekében az elmúlt nyolc évfolyamhoz csatlakozva XVIII. évfolyamot jelzünk. Ennek ellenére a szerkesztő legalább röviden visszapillantva a lezárt 10 évre, nem állhatja meg, hogy ne mondjon köszönetet Sopron város tanácsának, amely nagy nehézségek ellenére és hatalmas anyagi áldozatokkal gondoskodott a folyóirat fennmaradásáról. A szerkesztő mögött 25 tagú bizottság állott, amely az irányításban jelentett nagy segítséget. A legsokoldalúbb tudományos és közéleti szereplés teréről hívta meg a tagokat a városvezetés. Közülük a tíz éven végig működtek a következők: *Domonkos Ottó, Faller Jenő, Gyulay Zoltán, Haracsi Lajos, Horváth József, Kelényi Ferenc, Mollay Károly, Tarján Gusztáv, Tárczy-Hornoch Antal, Vendel Miklós, Verbényi László, Winkler Oszkár és Zambó János*. Nagy hálával van a szerkesztő közvetlen munkatársai: *Kelényi Ferenc* és *Hammerl Lajos* irányában, akik tíz év búját-baját szintén megosztották vele és nehéz feladatokon hathatós buzgalmukkal átsegítették.

Hogy a folyóiratnak jelentősége volt a 10 év alatt, semmi sem bizonyítja ékebben, mint az, hogy munkatársaink száma az első nyolc évhez képest tetemesen megnövekedett. Míg ugyanis az első nyolc évben 87 munkatárs akadt, az új 10 évben 176 tudományos tollforgató sietett a lap támogatására. A régi gárdából 23-an időközben elhunytak, viszont új munkatársnak szegődött hozzánk 26. Az új folyamnak sikerült tehát 150 új munkatársat szereznie, köztük a fővárosi és vidéki egyetemek és múzeumok számos tudományos munkását. Sopronban is – közlési lehetőség nyilván meg – számos kutató állott csatasorba, a soproni múlt több eddig kikutatatlan területe vált ismeretessé, nem utolsósorban a munkásmozgalom története. De egyes munkatársaink a jelen érverésén is rajta tartották kezüket, és tanulmányaikkal széles távlatokat nyitottak a jövő irányába is.

És nem zárhatjuk le rövid áttekintésünket anélkül, hogy meg ne emlékezzünk a Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalatról, ahol negyedévenként készült a folyóirat, immár 10 éve. A közös munkában mindenkor szeretettel, szaktudással vettek részt. Ha a tíz évet szabad sikeresnek nevezünk, ebben nekik is nagy részük van.

Csatkai Endre

szerkesztő

1964. XVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

Sopron népművelését szolgálják a
**Soproni
Hazafias Népfront**
rendezvényei:
Kultúrelőadások – Hangversenyek – Kiállítások
Látogassa ezeket és segítse ezzel is a szocialista kultúrprogramot!

Az üdülnegyed bejáratánál várja az
Ady Endre Kultúrház
SOPRON, ADY U. 10. – Telefon: 17–34
Filmbarátok köre
Tanfolyamok: szabás-varrás, nyelvoktatás
Tudományos ismeretterjesztő előadások
Minden vasárnap táncest
Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA
Sopron, Kőszegi út
IGÉNYES
BEL- ÉS KÜLFÖLDI
VÁSÁRLÓK
SZÁLLÍTÓJA

A soproni húsüzem dolgozói
bő választékú
és hagyományosan jó minőségű
termékek előállításával kívánják
a lakosság igényeit kielégíteni
Fogyassza
a soproni húsüzem készítményeit!

Városunk lakosságának ruházati igényeit kielégítik
a Győr-Sopron megyei
Ruházati
Kiskereskedelmi Vállalat
soproni szakboltjai

Közkedvelt a
Soproni Sörgyár
készítménye
A kiváló
Világos sör
Barna sör
Kinizsi sör

A soproni
Élelmiszerkiskereskedelmi
Vállalat
fűszer, csemege, édesség, dohány, tej
és hús boltjai
a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak

Sopron és vidéke
Körzeti Földművesszövetkezet
Mezőgazdasági
szakboltja
Ötvös utca 3.
A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos
szerárak, kisgépek, védőszerek, műtrágya stb
A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzó, permetezőgépek,
burgonyazúzó stb.

**Soproni Építőipari
és Épületkarbantartó KTSZ**

Központi telep és iroda:
Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 10–58 és 10–59

Üveges részleg:
Lenin körút 22 – Telefon: 17-29

Vállal:
kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos,
szobafestő, mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező,
üvegcsiszoló, kályhás, parkettás munkákat

Soproni Asztalos és Faipari KSZ

Sopron, Vítnyédi út 21–23 – Telefon: 11–24, 12–73

asztalos részleg
faszobrász részleg
iparművész részleg
kárpitós részleg
festő részleg
javító részleg

**Soproni
Gépipari és Finommechanikai
Vállalat**

Sopron, Mátyás király utca 5 – Telefon: 10–37

Mindennemű lakatosmunka vállalása
Faipari és egyéb megmunkáló gépek gyártása
Autó-, motor-, mérleg- és irodagép javítása
Hűtőgépek garanciális javítása
Ollók, kések köszörülése
Órák javítása jótállással

Vállalja villamosági cikkek:

mosógépek, porszívók, padlókefélék,
elektromos főzőlapok, tűzhelyek, centrifugák
és egyéb javítását

Munkaátvétel: Széchenyi tér 12

Javítás esetén szakszerű felvilágosítás

**Mindennemű háztartási, elektromos kisgép
szakszerű javítása**

**A soproni Gépipari és Finommechanikai
Vállalat a lakosság szolgálatában**

Soproni kisiparosok 1964-ben a lakosság szolgálatában

Gecseg Jenő

kelmefestő és vegytisztító
Lenin krt 21 – Telefon: 18–80

Hirschler Rezső

üveges, tükörkészítés, üvegcsiszolás, homályosítás
Lenin krt 39 (Ikvahíd)

Hoffmann Ödön

cukrász
Lenin krt 4 – Telefon: 24–81

Horváth–Schwerák

órás vésnök
Lenin krt 25 (alapítva 1888)

Kercsmár Jenő

rádió- és televízió-szerelő
Újteleki u. 6. – Telefon: 17–16

Mozsolits Jenőné

női fodrász
Templom u. 5. – Telefon: 10–32

Purzsinszky Vilmos

szobafestő- és mázolómester
Templom u. 13. – Telefon: 22–71

Rajkai Ferenc

kárpitós
Lenin krt 40 – Telefon: 14–89

Sterbenz Ferenc

szobafestő, címfestő, mázolómester
Épületfestést, mázolást, templomfestést vállal
Ferenczi u. 50

Weidinger Ernő

épület- és bútorasztalos mester
Móricz Zsigmond u. 6 – Telefon: 27–06

Segítsd

Sopron város képének külső szépségét, az utcák tisztaságát!

Támogasd

a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját

Ne szemetelj az utcán!

Pamutnyomóipari Vállalat

Soproni

Pamutipar

Sopron,
Selmeci utca 15–17
szám
Telefonszám:
20–90
Pamutzövőgyár

ELZETT
Vasárugyár
Zárgyár
SOPRON,
Csengeri utca 30–32
GYÁRTMÁNYAI:
zárak, ajtó- és
ablakpántok,
épületvasalások

Autóalkatrészgyár V.
"RÁBA" Gyáregysége, Sopron, Batsányi u. 15
Gyártmányai:
Személy- és tehergépkocsi alkatrészek
"Rába" motor, futómű
kapcsolóművek
Csepel 130–300 futómű és csörlőművek

Soproni Ásvány- és Szikvízüzem
Sopron, Május 1 tér 54
Készít:
Szikvizet
Üdítőitalokat: BAMBI – CITROM – MEGGY
és a keresletnek megfelelően bármely gyümölcszörpéből
előállított üdítőitalt
Forgalomba hozza:
a szénsavval telített balfi lithiumos ásványvizet (gyógyvíz)
KAPHATÓK: a Soproni Szálloda – és Vendéglátó Vállalat, valamint
a Soproni Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat összes üzemegységeiben

Fémlemezipari Művek
SOPRON TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE
Sopron, Csepel utca 3

Soproni Tűgyár

Termékei:

Különféle tűárak – Kárpitos díszszegek

Cipőkarikák – Fűzőszemek

Bőrszegecsek

Lövői Késgyár

Termékei:

Háztartási kések – Zsebkések

Ipari kések – Mezőgazdasági gépkések

Különféle kéziszerszámok

Soproni

RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi u. 6

14 éves működése alatt gyártmányaival:

női-, leányka- és baby-ruháival a bel- és külföldi igényeket

egyaránt kielégíti

Saját laboratórium

Saját tervezés

Tempó

Gyorsszolgálat

Sopron, Lenin krt 30 – Telefon: 17–12

Vállalja az időt, fáradságot igénylő munkákat:

csomagszállítás, expressz küldemények feladása, beszerzési megbizatások, virágok, ill. koszorúk beszerzése és szállítása, tüzelő behordása, fafűrészelés, szénrostálás, földmunkák elvégzése. Padlás, pince lomtalanítása, takarítás, ablaktisztítás, mosás, vasalás és egyéb háztartási munkák.

Begyűjti a javítandó tárgyakat és a Soproni Kisipari

Szövetkezettel kijavíttatva rövid időn belül visszaszállítja.

A CSALÁDSEGÍTŐ SZOLGÁLAT keretében megbízható, hozzáértő nevelőket biztosít gyermekek felügyeletére, amíg a szülők lakásuktól távol vannak.

Beteg családtagok ápolására megbízható, szakképzett betegápolókat biztosít.

Beadványainak elkészítésére, hivatalok sürgős munkáinak elvégzésére taxi gépiró szolgálat.

TEMPÓ GYORSSZOLGÁLAT

MINDENFÉLE

lakatos, bádogos munkát, javítást és szolgáltatást
a lakosság felé, valamint galvanizálási munkát vállal

a

Soproni Fémtömegcikk

KTSZ

Sopron, Rákóczi u. 37 – Telefonszám: 23–39

Soproni

Járműgyártó

Szövetkezet

Központi iroda: Rákóczi u. 27 – Telefon: 17–26

Szíjgyártó üzem

Lenin krt 90 – Telefon: 21–18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárúk

készítése, javítása

Motorjavító üzem

Botond u. 10 – Telefon: 23–25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

Rákóczi u. 27

Kézikocsi, szekér, fejsze ekekészítés, javítás,

lőpatkolás, karosszéria készítés

Tisztaság: fél egészség!

Saját érdekében látogassa a több káddal bővített,

hőlégfürdővel, központi fűtéssel

korszerűsített

városi fürdőt

Fürdővállalat

Soproni

Fodrász Szövetkezet

korszerűsített, higiénikus

termeiben gondos és figyelmes

kiszolgálás

A

Soproni Állami Gazdaság

Kékfrankos, Leányka,

Muskotály

Palackozott, márkás borai
A korszerű soproni szőlőtermelés eredményei

Soproni

Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna utca 1 – Telefon: 14–53

Női- és férfi pulóverek – Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból

Szolgáltató részlege

Lenin körút 94 – Telefon: 21–79

Szemfelszedés – Hímzés – Előnyomás – Nylonharisnya átkötés
Minőségi munkával!

Takarékoskodjunk

a gázzal

akkor kisebb lesz a gázzámla és jobb lesz a gáznyomás

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

a GÁZMŰHÖZ

Táncsics Mihály utca 12 – Telefon: 25–10

Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

hagyományos vendégszeretettel,

jó ellátással várja kedves vendégeit!

A Pannónia

újjáépített szállodája és étterme minden igényt
kielégít.

A Bisztróban

reggelizni lehet, egész napon át hideg – meleg étel
kapható.

A Deák Étterem

kitűnő konyhával, nyáron árnyas kerthelyiség,
hangulatos szórakozóhely.

A Gambrinus Étterem

a patinás belvárosban elsőrendű konyhával áll
a vendégek rendelkezésére.

A Várkapu Eszpresszó

elsőosztályú zenés-táncos szórakozóhely a város központjában.

A Gyöngyvirág – Ciklámen – Forum

cukrászdák a dolgozók kedvenc találkozóhelyei
a város különböző pontjain.

A Borostyán Cukrászda
Híres cukrászati különlegességeiről,
fagylaltjáról, parféról és kitűnő presszókávéjáról.
Étkezzen, szórakozzon olcsón, jól a Vendéglátónál!

Győr-Sopron megye
Idegenforgalmi Hivatala
Sopron, Ógabona tér 8 – Telefon: 20–40, 20–41
Kirendeltségek:
Győr, Aradi vértanúk útja 22 – Telefon: 11–48
Mosonmagyaróvár, Lenin út 60 – Telefon: 66–30
Pannonhalma Monostor
Fertőd Kastély – Telefon: 10
Kirándulások
előkészítése, program összeállítása, szervezése
Szállás biztosítás:
túristaszálláson – fizetővendéglátó helyeken
Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása
Városismertetési séták rendezése, szakképzett vezetőkkel
Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése
Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)
Győri turistaszállás, Szeszgyári út 8
Soproni turistaszállás, Ferenczi utca 4
Soproni belvárosi turistaszállás, Új utca 8
Soproni turistatábor és camping sáttortáborral, Váris
Szállásigények idejében bejelentendők az
IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

LATEX
Soproni Telepe
Sopron, Baross út 24. szám
Gyapjúszövetek
Takaró
Műszaki szövetek
Bútorszövetek
Szőnyegek

É. M.
Soproni
Épületasztalosipari
Vállalat

Hazánk legkorszerűbb épületanyagipari nagyüzeme
Gyárt:
Mindenfajta ajtót, ablakot és egyéb felszereléseket
Gyártelep:
Sopron, Terv u. 2.
Telefon: 17-55, 10-70

Soproni Vas- és Szerelő Kisipari Szövetkezet

vállal:
Rádió javítást
Gyermekkosci javítást
Bádogos, vízszelési
Lakatos, esztergályos, géplakatos
Villanszerelő, motortekercselő
munkákat
Sopron, Ógabona tér 16

Vásárolja
finomárú készítményeinket!
fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli, stb.
Soproni Sütőipari Vállalat

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor élete és munkássága, Kolozsvár, 1944. 5.1.

2 (Megjegyzés - Popup)

2 Uo. 7.1.

3 (Megjegyzés - Popup)

Annalen der Literatur und Kunst 1812. III. Idézi: *Sallay Géza*, Döbrentei Gábor élete és működése, Máramarossziget 1912. 17. l.

4 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei Gábor Mindennapja 1806. Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Hung. 2556.

5 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei levele *Rumy Károly Györgynek* 1811. okt. 29-ről, MTA Kézirattára Irod. Lev. 4. r 23. sz.

6 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Kis Jánosnak is küld levelet.

7 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei levele *Rumynak* 1814. jún. 12-én. Uo. Kazinczy levelezése XI, 364, 442, 456, 463, 478. l.

8 (Megjegyzés - Popup)

Régi Okiratok és Levelek Tára 11, 5–6, 31–38. l.

9 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: *Váczy János*, Wesselényi Miklós báró ifjúsága, Erdélyi Múzeum 1904. 69. l.

10 (Megjegyzés - Popup)

Berzsenyi Dániel összes Művei Budapest 1956. 602. l.

11 (Megjegyzés - Popup)

Kis János superintendens Emlékezései Életéből, Budapest 1890. II. kiadás 414. l.

12 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Lev. XI, 491. l.

13 (Megjegyzés - Popup)

Uo. XII, 148–49. 1. *Cserey Farkas* levele *Kazinczyhoz* 1814. október 29-én.

14 (Megjegyzés - Popup)

Döbrentei levele *Rumyhoz* 1815. május és aug. 11. *Döbrentei László* levele *Rumyhoz* 1815 május. A *Döbrentei-unokaöccs Rumyt* „hiv” tanáráként köszönti (*Rumy* 1810–1813 tanított Sopronban). MTA Kézirattár id. h.

15 (Megjegyzés - Popup)

Cserey id. levele *Kazinczyhoz*.

16 (Megjegyzés - Popup)

Wesselényi első soproni útjáról nem ír, vagy éppen csak hogy megemlékezik a Wesselényi-irodalom (*Kardos Samu*: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*, Bp. 1905, I–II, *Szilágyi Ferenc*: *Ifjabb B. Wesselényi Miklós*, Bp. 1875., *Gál István*: *Báró Wesselényi Miklós*, H. és é. n.) *Kardos Samu* felsorolja az általa átnézett Wesselényi leveleket. Id. m. XIX. 1. *Váczy* sem ír részletesen Wesselényi soproni látogatásairól: id. m. 132–33. l.

17 (Megjegyzés - Popup)

Cserey Farkas levele *Döbrenteihez* 1814. november 3-án. MTA. Kézirattár 4. r 55. sz.

18 (Megjegyzés - Popup)

Horváth János: *Berzsenyi és íróbarátai*, Akad. Kiad. Bp. 1960. 278. l.

19 (Megjegyzés - Popup)

Dukai Takách Judit levelei *Döbrenteihez* 1814. szept. 20, nov. 6, nov. 14. MTA Kézirattára 4. r. 55. sz.

20 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1815. febr. 18-i levél.

21 (Megjegyzés - Popup)

A versek pontatlan, az akkori helyesírás szerint felületesen átírt kiadása: *Vadász Norbert*, *Dukai Takách Judit* élete és munkái, Bp. 1909. 103–105. l. Alábbi idézeteink a *Döbrenteinek* küldött eredeti kéziratból származnak.

22 (Megjegyzés - Popup)

Kardos Samu tette közzé Wesselényi két levelét: *Báró Wesselényi Miklós* ifjúkori kiadatlan levelei (1805–1825), *Régi Okiratok és Levelek Tára* II, 63, 67–68. 1. Az 1814. szept. 23-ról, Bécsből keltezett s más leveleket ismét közzéteszi: *Gál István*, *Wesselényi a bécsi kongresszusról*, *Páosztortűz* 1943. 179. s a köv. lk.

23 (Megjegyzés - Popup)

Báró Wesselényi Miklós Utinaplója 1821–22, Cluj–Kolozsvár, 1925. 11, 14, 22–23. 47–49, 60, 163–5. 1. Nagy Pál jellemzéséhez id. *Barta István*: Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány, *Századok* 1963. 4. sz. 748–779. 1.

24 (Megjegyzés - Popup)

Kis János: id. m. 419. 1.

25 (Megjegyzés - Popup)

Zadjeli Slachta Etelka soproni naplója 1838–42. Sajtó alá rendezte: *Csatkai Endre dr.* Sopron 1943, 19, 65–66, 121. 1.

26 (Megjegyzés - Popup)

Kazinczy Lev. XII. *Döbrentei levele* 1815. december 27-ről.

27 (Megjegyzés - Popup)

Váczy János: Báró Wesselényi Miklós ifjúkora, *Századok* 1910. 530. 1.

28 (Megjegyzés - Popup)

Széchy Károly másolata, MTA Kézirattára Ms 193. 34. és 60. 1.

29 (Megjegyzés - Popup)

MTA Kézirattára 4. r 55. sz.

30 (Megjegyzés - Popup)

A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 1836-38, Budán 1840. 66-70. 1. és Régi magyar nyelvemlékek, Budán 1840. II. Előszó: VII–VIII. 1. A csornai s a soproni iratok a MTA Kézirattárában találhatóak: Ms 10355/a, c, d.

31 (Megjegyzés - Popup)

a Az akadémiai levéltárban (1839:154) megvan Toldy Ferenc fogalmazványában az 1839 januárjában kelt köszönet (nap említése nélkül), amelyben a kutatást „az ország egyik legfontosabb ügyé”-nek tüntetik fel.

32 (Megjegyzés - Popup)

MTA Kézirattára M. Nyelvt. 2. r. 23. sz. I. k.

33 (Megjegyzés - Popup)

Jelenkor 1832. 5. sz.

34 (Megjegyzés - Popup)

Figyelmező 1838. 12–13. sz.

35 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 37. sz.

36 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1839. 29. sz. és a 47. sz. toldaléka.

37 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1840. 11. sz.

38 (Megjegyzés - Popup)

Rexa Dezső: Döbrentei Gábor végrendelete, Irodalomtörténeti Közlemények 1900. 367–68. l. Kivonata: *Sallay*, id. m. 58–59. L; *Jancsó*: id. m.

39 (Megjegyzés - Popup)

Néh. Döbrentei Gábor ur után maradt ... árverezendő Könyvek Jegyzéke, 132. sz.

40 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló. 1910. X. 19. XI. 9.

41 (Megjegyzés - Popup)

Hazánkban az 1811-ben Fiumében alakult, de átmenetileg megszűnt kereskedelmi kirendeltséget tekinthetjük a kereskedelmi és iparkamarák ősének A fiumei kereskedelmi kirendeltség 1850-ben, a másik 8, ekkor életre hívott intézménnyel egyidőben alakult át kereskedelmi és iparkamarává.

42 (Megjegyzés - Popup)

„A kamarai kerületben a kereskedelmi és ipar-statisztikához tartozó adatokat gyűjteni és minden év végével a miniszternek átszolgáltatni.” (Magyar Törvénytár 1836–1868., 370. lap.)

43 (Megjegyzés - Popup)

A soproni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke ekkor *Hillebrand Vince*, titkára *Schindler Ferenc* volt.

44 (Megjegyzés - Popup)

„Jegyzőkönyv a soproni kereskedelmi és iparkamarának 1868 évi június hó 17-én tartott általános rendes üléséről” (5. lap).

45 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Thirring Gusztáv*: „Sopron népességének fejlődése és összetétele”, Bp., 1931. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1931. [IX.] évfolyamának 5. számából.)

46 (Megjegyzés - Popup)

A hét vidéki *cukorgyár* a következő volt: Félszerfalva (Hirm, 1850), Cinfalva (Siegendorf, 1853), Nagycenk (1855), Kőhida (1860-as évek), Bük (1867), Sajtoskál, Csepreg. Ezek közül már csak a cinfalvi gyár működik, valamint a Kőhidáról áthelyezett petőházi (1879). (Berényi: Sopron megye. 58. lap). A soproni *cukorfinomító*, az országban elsőként 1794-ben létesült, véglegesen 1893-ban szűnt meg, de már évtizedek óta alig működött. Üzeme nagyrészt Sajtoskálra települt át. *Cukorműgyár* elnevezéssel cukorkát és csokoládét gyártott a Schwartz és Weiss cég, amely 1867-ben létesült, eredetileg az Ikvahídon, majd a Papréten (Sopron, 1886, 66. szám); a zsidó hitközség vette később meg a házat, az üzem bukása után.

47 (Megjegyzés - Popup)

A sört a mai Erzsébet kertben főzték 1763 óta. A mai sörgyár csak 1897-ben épült.

48 (Megjegyzés - Popup)

A középkortól kezdve jelentős a soproni téglagyártás. Századokon át csak a város égetett, a 19. században pedig a főleg építéssel foglalkozó iparosok. 1896-ban nyolc a téglavetők száma. (Berényi i. m. 58. lap.)

49 (Megjegyzés - Popup)

A városnak volt egy hamuzsírőzője a mai Széna tér közelében, s azt bérbe adta. Később magánkézbe került a vállalat és Schilling szappanos szappangyárrá alakította át. Utoljára az Iv utcában Kremser Jenő tulajdona volt.

50 (Megjegyzés - Popup)

Az egyik gőzmalom éppen 1867-ben alakult és kezdte üzemét a Balfi úton. (Ödenburger-Kanischaer Bote 1867, 53., 57. szám.)

51 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi 1840-ben alapította Sopron székhellyel a Sopron-Vasi Szederegyletet. A gubóbevaltó (filanda) a Meyne-telepen volt, az alsó Lövérben. A 40-es években egy másik szederegylet is alakult, valószínűleg beolvadt a másikba.

52 (Megjegyzés - Popup)

A harangöntő műhely folyamatos működése 1730-ig visszavezethető, 1816 táján a Seltenhofer család kezén volt. Kisebb üzem – ahol tűzhelyet gyártottak – volt a Balfi úton, 1858-ban a Pohl- és Kraeser-cég (a mai szociális otthonban), továbbá a Goldmann-cég a Széna téren.

53 (Megjegyzés - Popup)

A nagycenti Luft-cég híre elenyészett, de a Bokor gépgyárat jól ismeri a magyarországi gépipar története. Sőt a nagycentiek kegyelele utcát is nevezett el alapítójáról.

54 (Megjegyzés - Popup)

Petrik kalapgyártó országos hírnévű volt.

55 (Megjegyzés - Popup)

1842-ben nyílt meg.

56 (Megjegyzés - Popup)

A jelentés megfeledezett a táviróról. 1855. november elsején nyílt meg, a mai Széchenyi tér és Köztársaság utca sarkán állt akkoriban még a posta, abban volt. (Lange Zeile 748); 1857-ben kéttagú személyzete volt, vezetőjét Bohusko Ferencnek hívták, 1859-ben már négytagú személyzettel dolgozott. (Ödenburger Kalender, 1858, 51. lap. 1860. 58. lap.)

57 (Megjegyzés - Popup)

A légszeszgyár (gázgyár) 1867-ben kezdte működését. A Torna- és tűzoltó Egyesület alapszabályait 1866-ban hagyták jóvá. A Művészeti és történelmi Egylet 1860-ban alakult és a következő évben már múzeumot nyitott, de 1881-ben megszűnt. Az Uszodai r. t. 1868-ban nyitotta meg a mai új uszodát, maga a rt. már korábban szerveződött. A Casino-egyesület 1843-ban alakult. A Szépítő Egylet 1865-ben alakult, de alapszabályait csak 1869-ben hagyták jóvá. A Dalégyelet, a Dalfüzér (Liederkranz) 1859-ben kapta alapszabályzatát, de lényegében már 1847-ben fennállt.

58 (Megjegyzés - Popup)

Az ev. reáliskola az Eggenberg-házban az 1840-es évek folyamán, a katolikus az 1850-es években létesült, majd városi reáliskola néven egyesült, később államivá lett; ma a Széchenyi Gimnázium.

59 (Megjegyzés - Popup)

Rajztanára a kitűnő Steinacker Károly festőművész volt.

60 (Megjegyzés - Popup)

Laehne intézete a Bécsi-domb alatt, megszűnt 1918-ban és Csendes Ferenc intézete a mai Fáy András Közgazdasági Technikum épületében, a Papréten volt.

61 (Megjegyzés - Popup)

156 Munkám egyháztörténelmi vonatkozásaiban *Váczy Péter*, Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában SZIE I. Bp. 1938, 215–218) alapvető összefoglalására és *J. Cibulka*, Die grossmährische Kirche in Modrá bei Welehrad und die Anfänge des Christentums in Mähren (Praha 1958) a kérdést egyháztörténelmi szempontból kitűnően áttekintő, de a pannoni néprajzi és történelmi eseményeket elfogultan megítélő könyvére támaszkodom.

62 (Megjegyzés - Popup)

157 Vö. ehhez *Alföldi A.*, SZIE I. (Bp. 1938) 167–168. A 7–8. század fordulóján bajor földön működő Szent Emmeram és Szent Rupert legendáiban, v. ö. MGH SS rer. Merov. IV. 525–, MGH SS VI. 158–, Különösen fontos a Vita primigenia Ruperti (MGH SS XI. 1,4–5) mivel ennek legrégebb kézírataiban a Pannoniára vonatkozó – a 9. század közepe utánra valló – betoldás még hiányzik.

63 (Megjegyzés - Popup)

158 V. ö. 19 és 21.

64 (Megjegyzés - Popup)

159 *Balics L.*, A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig (Bp. 1901) 210; 213.– Ann. Lauresh. a. 791 (MGH SS [ed. G. H. Pertz] I. 35); Ann. Stadenses a. 791 (MGH SS XVI. 309); MGH Epp Karolini aevi II. (ed. E. Dümmler) 528 és 5 j.

65 (Megjegyzés - Popup)

160 MGH Epp. Kar. II. 528–529. Nagy Károly 791 szept. 7. utáni leveléből.

66 (Megjegyzés - Popup)

161 Pl. Ann. Altah. mai (SRG ed. Oefele, p. 3); Ann. Lamperti és Ann. Wissenburg. (SRG ed. Holder–Egger, pp. 18–19).

67 (Megjegyzés - Popup)

162 Ann. Regni Franc. a. 791 (SRG 86–90); Ann. q. d. Einhardi (SRG 89–91); Ann. Petaviani a. 791 (MGH SS I. 17); Ann. Lauresh. a. 791 (MGH SS I. 34–35); Ann. Tiliani (MGH SS I. 222); Ann. Fuldenses (MGH SS I. 350); Ann. Maximiani a. 791 (MGH SS [ed. Waitz] XIII. 22).

68 (Megjegyzés - Popup)

163 Ellenkező felfogással: *J. Cibulka* i. m. 315.

69 (Megjegyzés - Popup)

164 *Balics L.* i. m. 252.

70 (Megjegyzés - Popup)

165 *J. F. Böhmer*, Regesta Imperii I. (E. Mühlbacher, Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern – a továbbiakban: BR. 1399 sz.

71 (Megjegyzés - Popup)

166 K. *Mollay*, Scarabantia, Ödenburg, Sopron Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde. Kny. Bp. 1944, 60 skk. *Uő* SSz 9 (1955) 3/4 sz. 69–70.

72 (Megjegyzés - Popup)

167 BR 1403 sz.

73 (Megjegyzés - Popup)

168 BR 1808 sz. (970 után készült hamisítvány).

74 (Megjegyzés - Popup)

169 Mintha manapság valaki a Kovács, Mészáros stb. nevekből akarna hasonló következtetéseket levonni.

75 (Megjegyzés - Popup)

170 Ann. Regni Franc. a. 795 (SRG 96); Ann. q. d. Einhardi a. 795 (SRG 97); Ann. Alamann. a. 795 (MGH SS I. 47) stb.

76 (Megjegyzés - Popup)

171 Ann. Regni Franc. a. 796 (SRG 98); Ann. q. d. Einhardi I. 796 (SRG 101); Ann. Guelferbytani a. 796 (MGH SS I. 45); Ann. Iuvav. mai a. 796 (MGH SS I. 87-88); Ann. Lauresh. a. 796 (MGH SS I. 36-37); Ann. Alamann. a. 796 (MGH SS I. 48); Chron. Moissac. a. 795-796 (MGH SS I. 302); Ann. Maximiani a. 796 (MGH SS XIII. 22).

77 (Megjegyzés - Popup)

172 V. ö. az előzőket, továbbá: MGH Poetae latini aevi Carolini (ed. E. Dümmler) 116–117. De Pippini regis victoria avarica; 131. Versus Paulini de Herico duce; MGH Epp. Kar. II. Alcuini ep. 98. (p. 142).

78 (Megjegyzés - Popup)

173 MGH Epp. Kar. II. Alcuini ep. 99 (pp. 143–144) ep. 107 (pp. 153–154).

79 (Megjegyzés - Popup)

174 Uo epp. 110–113 (pp. 156–163).

80 (Megjegyzés - Popup)

175 MGH Concilia II. Concilia aevi Karolini I. (ed. A. Werminghoff) 174–175.

81 (Megjegyzés - Popup)

176 *Conversio Bageariorum et Carantanorum VII.* (MHK ed. H. Marczali p. 307). – A fontos forrást a könnyen elérhető kiadás után idézem. – Sajnos a „*Conversio*val” kapcsolatban a kutatók egy része gyakran megfélekedzik arról, hogy az tkp vitairat, helyesebben: szépségflastrom egy elveszettnek hitt ügyre. – Ezt az idilli képet ismétlik *Szalat J.* – Baróti L. *A magyar nemzet története I.* (Bp. 1895) 68. amikor úgy vélik, hogy „Arno és Paulinus versengve térítették az avarokat”.

82 (Megjegyzés - Popup)

177 MGH Epp. Kar. II. Alcuini ep. 146 (pp. 235–236).

83 (Megjegyzés - Popup)

178 *Conversio VIII.* (MHK 308)

84 (Megjegyzés - Popup)

179 MGH Epp. Kar. II. Alcuini ep. 107 (pp. 153–154)

85 (Megjegyzés - Popup)

180 Conversio VIII. ua.

86 (Megjegyzés - Popup)

181 MGH Epp. Kar. II. Alcuini epp. 156–159 (pp. 253–257).

87 (Megjegyzés - Popup)

182 Conversio VIII. uo „consecravit ecclesias, ordinavit presbyteros, populumque praedicando docuit” – olyan, mint egy típus fogalmazvány.

88 (Megjegyzés - Popup)

183 MGH Epp. Kar. 10. Alcuini ep. 165 „Alcuin Arnoni archiep. Salisburg ... domum reverso...” (p. 267).

89 (Megjegyzés - Popup)

184 Balics L. i. m. 235-236 szerint a római utazás és saját gondjaitól „megtört” érsek a buzdítások ellenére sem ment Avariába, – alighanem ez az igazság.

90 (Megjegyzés - Popup)

185 Conversio VIII. uo. A Conversioban szereplő neveket lehetőleg a 8. század végi 9. század eleji használatnak jobban megfelelő kéziratok alakok után közlöm. Tehát Deodericus helyett Theodoricust, Arn helyett Arnot, Otto helyett Hottot írok.

91 (Megjegyzés - Popup)

186 Conversio VIII. uo.

92 (Megjegyzés - Popup)

187 Valószínűleg találó Nagy Géza meglátása, aki a nem éppen békés kísérettel felvonuló „Salzburgi Arno térítésében” látja a 799. évi felkelés okát. *Szilágyi S.*, A magyar nemzet története I. (Bp. 1896) 351.

93 (Megjegyzés - Popup)

188 MGH Poetae latini aevi Carolini 114. Epithaphium Geroldi comitis („Septembribus ense Kalendis ... animam dedit”...); MGH Necr. Germ. I. Necrologium Augiae divitis p 279 „(Sept) 1. kal. Keroldus com.” Necrologium monasterii Sancti Galli p. 480 „(Sept) 1. kal. Transitus Kerolti comitis”. – Ezekon a pontos dátumot közlő adatokon kívül még nagyon sok forrás feljegyezte a megdöbbentő eseményt. Gerold ugyanis Hildegarda királyné testvére volt.

94 (Megjegyzés - Popup)

189 Ann. Regni Franc. a. 799 (SRG 108); Ann. q. d. Einhardi a. 799 (SRG 109) stb. és Paulinus pátriárka gyászverse MGH Poetae latini aevi Carolini pp. 131–133.

95 (Megjegyzés - Popup)

190 MGH Epp II. Alcuini ep. 184. „Hunorum vero, sicut dixisti (t. i. Arno), perditio nostra est neglegentia ...” (pp. 308–309).

96 (Megjegyzés - Popup)

191 Az avarság megtizedelésére vonatkozó adat (MGH SS I. 16–17). (Einhardi vita Karoli Magno c. 13 „tota in hoc bello Hunorum nobilitas periiit”) a lázadásokra vonatkozhat, mivel a 796. évi hadjáratban jóformán ellenállás nélkül adták meg magukat „minime resistentes reddiderunt se” (Conversio VI. 307).

97 (Megjegyzés - Popup)

192 Pl. 802-ben „ad castellum Guntionis” felkoncolták az avarok Gerold utódát Gotehrammot és nagyszámú kíséretét. Ann. S. Emmerami a. 802 (MGH SS I. 93).

98 (Megjegyzés - Popup)

193 Conversio VI. 307.

99 (Megjegyzés - Popup)

194 Conversio IV. 304; VI. 306 (két ízben is); VIII. 307; XI. 310.

100 (Megjegyzés - Popup)

195 Kivételek: *Szalay-Baróti* i. m. 68. *Márki S.* Szent Paulinus és az avarok. Századok 38 (1904) 931. Mellette: *Nagy G.* i. m. 351; *Balics L.* i. m. 220 és *Váczy P.* i. m. 219. o. és 1. j. a korábbi irodalommal. Újabban: *Fehér G.*, Arch. Ért. 83 (1956) 29; *Uő*, Acta Arch. Hung 8 (1958) 273. Érdekes *Szőke. B.*, Arrabona 1 (1959) 87 hasonló véleménye, aki a két püspökség felállítását etnikai alapokon képzeli: Passau – avar, Salzburg–szláv. A szempont Passau tényleges fellépése idején nem teljesen valószínűtlen.

101 (Megjegyzés - Popup)

196 *J. Cibulka* i. m. 260–262, 320–321, 333–336.

102 (Megjegyzés - Popup)

197 Erre egy helyen a Conversio is utal (X, 309), amikor azt írja, hogy Pribinát a korábban a salzburgi székhöz tartozott („anto videlicet, pertinenti ad sedem iuvavensem”) treismai Szent Márton templomban keresztelték meg. Mivel itt kifejezetten egyházi objektum: a traismaueri „ecclesia S. Martini” a hajdani birtok tárgya, nem egészen értem miért hozta Váczy (i. m. 225 o. 1. j.) kapcsolatba a Conversio adatát a 860-ban először említett és a helység mellett, „ad Trigismam” fekvő salzburgi beneficiummal. E két adatból ugyanis nem következhet az a feltételezés, hogy Pribinát a passauai egyház területén fekvő salzburgi templomban keresztelték volna meg, csupán az, hogy a templom a névtelen idejében már nem volt salzburgi kézben. Egyébként a 248. o. 1. j.-ben maga is így látja.

103 (Megjegyzés - Popup)

198 Az erre vonatkozó adatok Liudewit lázadásának forrásaiban teljesen egyértelműek. Liudewit *Pannonia*

Inferior szláv dux-a vagy rectora, városa Siscia, fölöttesei Cadaloch, majd Baldrich friuli hercegek, akik tehát nyilván Pannonia Inferior comesei. Tartományának északi határa a Dráva, itt ütközik mindig Liudewit ellenállásába a Pannonia Superioron át támadó bajor sereg. Ann. Regni Franc. a. 818 (SRG 149); a. 819 (uo 150–151); a. 820 (uo 152–153); a. 821 (uo 156); a. 822 (uo 158); Anonymi vita Hludowici imperatoris c. 31 (MGH SS II. 624) c. 35 (uo 626). – Hogy Pannonia Superior déli határa ekkoriban végig a Dráva volt arra nézve a 828 évi bulgár támadással kapcsolatban is biztos utalást kapunk. Ann. Regni Franc a. 827 (SRG 173); a. 828 (uo 174).

104 (Megjegyzés - Popup)

199 Amikor is az addig salzburgi kézben levő Dél-Karantánia átadásával mindenütt a Dráva lett a határ. *J. Cibulka* i. m. 173–174.

105 (Megjegyzés - Popup)

200 *J. Cibulka* i. m. 320–321 magyarázatai a *Conversio*-ban *helyesen* feltüntetett 828 utáni tartományi határok értelmezésére erőszakoltak. Még inkább az *Hóman B.*, Magyar történet I. (Bp. 1929) 81. elképzelése, aki egyedülálló módon a tartományi felosztást igazítja a *Conversio*-ban szereplő egyházhoz. Szerinte a keleti örgróf és a friauli örgróf tartományának határa a Balaton vonala, – amire semmiféle adat nincs.

106 (Megjegyzés - Popup)

201 Ann. Regni Franc. a. 826. „Baldrico vero et Geroldus comites ac Pannonici limites praefecti ... et Avarisi limitis custodes” (SRG 169–170); Anonymi vita Hlud. c. 40. „Baldricus et Geraldus ceterique Pannoniarum custodes” (MGH SS II. 629).

107 (Megjegyzés - Popup)

202 A további Dráva-menti bulgár támadásokról, amelyek a frankok vereségét teljessé tették: Ann. Fuldenses a. 829 (SRG 26). – Arról, hogy Pannonia Inferior legfontosabb részei a Szerémség és a Dráván-túli terület egy része szilárdan bulgár kézen maradt: *Fehér G.*, Arch. Ért. 83 (1956) 37–38.

108 (Megjegyzés - Popup)

203 Ann. Regni Franc. a. 828 (SRG 174); Anonymi vita Hlud. c. 42. (MGH SS II. 631).

109 (Megjegyzés - Popup)

204 BR I. 1341. sz. ... „Ludovicus Germanicus utroque audito sententiam tulit: ut regio quae ultra Commagenos montes est, inter utrumque antistitem dividatur, ut aquilonarem occidentalemque oram, qua Spiraza amnis et Arabone confluit, Pataviensis antistes haberet, reliqua orientem et austrum spectantia procurarentum a Salisburgensi.” – Váczy nem elemzi az oklevelet, *Balics L.* i. m. 240 szerint pedig csak némi határkiigazításról van szó. Valójában ez az egyetlen konkrét elhatárolás a két egyházmegye között.

110 (Megjegyzés - Popup)

205 A hírhedt Piligrim-féle hamisítvány Urolf passai püspök személyéhez köti a passaiak pannóniai tevékenységét, többek között püspökségek alapítását. Urolf, aki a hamisítvány szerint térítési vágytól

üzetve odahagyta volna „lauriacumi püspöki szék”-ét, valójában 805-ben lett püspök és 806 őszén már meghalt. V. ö. MGH Nocr. Germ. IV. 55 és 182 (XVIII. kal. Aug. vagy XIX. kal. Sept.

111 (Megjegyzés - Popup)

206 BR. I. 1321. sz.

112 (Megjegyzés - Popup)

207 Váczy P. i. m. 222. o. és 4. j.

113 (Megjegyzés - Popup)

208 MGH. Nocr. Germ. II. (ed. Fr. L. Baumann) p. 7. col. 8.

114 (Megjegyzés - Popup)

209 BR. I. 1319.

115 (Megjegyzés - Popup)

210 MGH Nocr. Germ. IV. p. 61 „(October) IV. non. 4. Adalunc eps.”

116 (Megjegyzés - Popup)

211 MGH Libri confrat. p. 164. col. 35, 21. Váczy P. i. h.

117 (Megjegyzés - Popup)

212 Váczy P. i. m. 222–223 o. és 1. j.

118 (Megjegyzés - Popup)

213 BR. I. 1399. sz.

119 (Megjegyzés - Popup)

A kispolgári balszárny megpróbálta ugyan a szociáldemokraták tömegbefolyását a saját céljainak támogatására felhasználni, de ez nem volt lényeges hatással a koalíció eredményeire. (V. ö. Erényi Tibor: Vértörök csütörtök Bp. 1952. 11. Jusst Gyula beszédei Bp. 1913, 27.)

120 (Megjegyzés - Popup)

1913 júniusától 1917 júniusáig másodszor is miniszterelnök (először 1903. november – 1905. június).

121 (Megjegyzés - Popup)

Balázs Péter: A Vértörök Csütörtök győri eseményei. Arrabona 1962, 4. 195. Hódmezővásárhely, Székesfehérvár, Nagykanizsa, Brassó, Kecskemét, Szatmárnémeti, Debrecen csatlakozott az eseményekhez, de összecsapás nélkül zajlott le a felvonulás. (Soproni Napló 1912. május 26, Nemzetőr 1912. május 25.)

122 (Megjegyzés - Popup)

Szociáldemokrata. 1911 április.

Alpári Ignác a szociáldemokraták balszárnyának a vezető politikusa emiatt új párt szervezését látja szükségesnek, és ennek előkészítő munkálataihoz új lapot is indít, a Szociáldemokratát. Azonban csak két szám jelent meg, és a reformáció sikertelenül végződött. [Mód Aladár (szerkesztő): A tudományos szocializmus és a munkásmozgalom története. Bp. 1963/64. 180.]

123 (Megjegyzés - Popup)

Rendőrségi iratok: 645 (rk) 1911. (SÁL)

124 (Megjegyzés - Popup)

Rendőrségi iratok: 13.247. (rk) 1912. (SÁL)

125 (Megjegyzés - Popup)

Rendőrségi iratok: 15.920. (rk) 1911. (SÁL)

126 (Megjegyzés - Popup)

Rendőrségi iratok: 1464. (rk) 1913. (SÁL)

127 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr 1912. május 30.

128 (Megjegyzés - Popup)

Nemzetőr 1912. június 20.

129 (Megjegyzés - Popup)

Tartalmát ismertette Beck, J.–Loserth, J.: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der husitischen Bewegung und der Husitenkriege mit besonderer Berücksichtigung Mährens und der mährisch-husitischen Söldner. Zeitschrift d. Vereins f. die Gesch. Mährens und Schlesiens I/2 (1897), 61; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1938, 14.

130 (Megjegyzés - Popup)

Ezt megelőzően nálunk is wiclifitáknak nevezték őket, mivel Husz János John Wiclif angol reformátor tanait vette át. Vö. Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp., 1917, 145.

131 (Megjegyzés - Popup)

Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959, 151.

132 (Megjegyzés - Popup)

Kohn Sámuel: Héber kútforrások. Tört. Tár 1880, 353 és Scheiber Sándor szíves közlése.

133 (Megjegyzés - Popup)

Amikor például az említett oklevélben leírt események történnek, kilenc csehországi posztókészítő, köztük egy Prágából, kettő Chrudimból, egy Uřeticeből és egy Olmücből jár Sopronban. Miután körülnéztek, elhatározták, hogy Sopronba költözködnék. A tanács – úgy látszik – a soproni posztósipar fellendítése céljából szorgalmazta letelepedésüket: június 30-án mindenesetre azzal a kéréssel fordult a feketevárosi (ma: Purbach Burgenlandban) vámosokhoz, hogy a név szerint felsorolt kilenc posztókészítőt javaikkal a soproniakat megillető kiváltság alapján vám fizetése nélkül engedjék tovább, mivel nevezettek „vnsers herren des künigs vnd vnsers hinderessen vnd mitwoner bey vns zü Ödenburg sind” (mivel király urunk és a mi alattvalóink és Sopron város lakói, I/2, 335). Őtükkel még találkozunk az adólajstromokban: egyikük sem szerzett polgárjogot, házatlan lakók (*inquilini*) maradtak. Így a prágai István (II/6, 93), a chrudimi (*Chrudner, Chrudinger*) István (II/2, 409, 411; II/6, 120), az uřeticei (*Űritzer*) Miklós (II/6, 95; II/2, 413; II/3, 79,216), az olmüci Teufel János (II/2, 411; II/6, 97; II/3, 69, 348,384) és az ismeretlen csehországi helyről származó Schwingenbogen Miklós (II/2, 411; II/6, 93; III/3, 47,82). Olmüccel és Brünnei továbbra is élénk kapcsolata maradt a városnak.

134 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. XVIII, 6–7.

135 (Megjegyzés - Popup)

Sopr. Okl. I/2, 101; II/6,50; I/2,111. Előtte testvére (?), Bogáti Pál viselte ezt a tisztséget (I/2,68).

136 (Megjegyzés - Popup)

1143/1915. sz.

137 (Megjegyzés - Popup)

1886: XX. tc.

138 (Megjegyzés - Popup)

Ezek a szemlék s a rájuk vonatkozó rendeletek: 1915. X. 13: 5989. k. ü. 1915. sz. (stencil); 1915. XII. 9. 10.: 5989/1915. k. ü. sz.; 1915. XII. 30.: 7777/1915. sz. polgárm.; 1916. IX. 3–5.: 3 340/1916. k. ü. sz.; 1917. V. 22–23.: 1795/1917. k. ü. sz.

139 (Megjegyzés - Popup)

14340/1914. sz.; 496/1915. sz.; és 9943/1916. sz. A honvédszobor a városházán állt, jelenleg a múzeumban van. Később, 1918-ban ugyanezzel a céllal a Széchenyi téren tüzéroszobrot állítottak. Ez később a tüzéraktanya elé került, ahol a II. világháború során megsemmisült.

140 (Megjegyzés - Popup)

22893/1916. sz. és 21385/1917. sz. Az adakozásnak ez a módja nem volt ismeretlen városunkban. A múzeumban 1845–46–47–48-ból van felhívás az üdvözletek megváltására. (Helytörténeti adattár: 27., 30.,

31., 33. sz.) Az így összegyűlt pénzből támogatták pl. a Zita kórházat.

141 (Megjegyzés - Popup)

803/1915. rk. sz.; 1803/1915. rk. sz.; 8467/1917. rk. sz.

142 (Megjegyzés - Popup)

2807/1915. rk.; 7844/1917. rk. sz.

143 (Megjegyzés - Popup)

Puskás Julianna: Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. Történelmi Szemle, I. (1958) 137. o.

144 (Megjegyzés - Popup)

6775/1915. Tan. sz.; 18416/1915. sz.; 6624/1916. sz.

145 (Megjegyzés - Popup)

1465/1915. rk. sz. Az adományozásról 195120/1915. tan. sz. Az adományozó valóban kapott vasmoszarat rézmoszárért,ilyent még látni s a múzeumban is van. További rendeletek: 15618/1915. sz.; 16035/1915. sz. (háztartási eszközökről); 230/1916. Sz. (gépekről); 22384/1916. sz. (kályhákról); 21208/1916. sz. (a szankciókról); 16414/1915. sz. (kénről); 2293/1915. rk. sz. (bőrkészletekről).

146 (Megjegyzés - Popup)

51/1917. sz.; 5605/1917. rk. sz.

147 (Megjegyzés - Popup)

OMGE évkönyv. 1916. 10. o. és Puskás: i. M. 138. o.

148 (Megjegyzés - Popup)

Gabonabeszolgáltatásról: 16009/1916. sz.; 1647/1916. sz.; 142 14/1917. sz.

149 (Megjegyzés - Popup)

Lenin erről ír 1917-ben Fenyegető katasztrófa és hogyan védekezzünk ellene c. cikkében, Válogatott Művei, Szikra, 1949. II. k. 110–113. o.

150 (Megjegyzés - Popup)

362/1916. sz.; 5761/1916. rk. sz. A kérdőívekről szóló hirdetmény 1916. VIII. 20-án jelent meg.

151 (Megjegyzés - Popup)

Ambrus Béla – Kupa Mihály: Sopron vármegye papírszükségpénzei. SSz. XIV. (1960) 74. o.

152 (Megjegyzés - Popup)

346/1916. rk. sz.

153 (Megjegyzés - Popup)

470/1916. sz.

154 (Megjegyzés - Popup)

496/1915. sz.

155 (Megjegyzés - Popup)

22893/1916. sz.

156 (Megjegyzés - Popup)

Liszt-múzeum eszméjét már 1896. szeptember 24-én felveti Kossow Jenő, a kiváló karmester a Soproni Ujság című lapban.

157 (Megjegyzés - Popup)

SSz 1961. évf. 211. lapon a Budapesti Hírlapra hivatkozva említi, hogy Horn brennbergi tanító birtokában volt 1911-ben, Liszt gyermekkori zongorája. Erről korábban a Nemzetőr c. soproni lap is ír 1911. IX 10-i kelettel. E tudósítás szerint Lange bécsi Liszt-kutató találta meg a zongorát Hornéknál, Brennbergben. Oda pedig Buchinger volt récényi, majd lándzséri tanítótól került. Kár, hogy a fonalat itt megszakítják, mert érdekes volna tudni, ez a Buchinger mikor és hol szerezte a zongorát. Egyébként a leghitelesebbnek látszó zongora ma a Nemzeti Múzeum birtokában van, valószínűleg a Zeneakadémia Liszt-szobájában állították ki. Ez a zongora Liszték elköltözésekor vétel útján a Széchenyiek horpácsi kastélyába jutott, Liszt ott nemcsak látta, de fel is ismerte. A Széchenyiek ajándékozták a Nemzeti Múzeumnak.

158 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Rácok és görögök a régi Sopronban. Új Sopronvármegye, 1941. április 26. Füves: Adatok a soproni görögök történetéhez. SSz 1962. 68–69. lap.

159 (Megjegyzés - Popup)

HTT. Misc. Fasc. 8. Nr. 2.

160 (Megjegyzés - Popup)

Német fogalmazások könyve 1770-ről. 29. lap.

161 (Megjegyzés - Popup)

Latin fogalmazások könyve. 1771. 188. lap.

162 (Megjegyzés - Popup)

1 Gamauf Teofil feljegyzései, Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története, Ziermann Lajos: Von Kirche zu Kirche c. műve és a levéltári jegyzőkönyvek nyomán.

163 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron története. Oklevelek I. 3. kötet 392. lap.

164 (Megjegyzés - Popup)

A mai Szt. György u. 12. sz. házban.

165 (Megjegyzés - Popup)

Az ev. levéltárban.

166 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből, I. köt. 142–146. l. (Bp. Akadémia kiadó, 1961)

167 (Megjegyzés - Popup)

Keppen F. P.: Biografija P. I. Keppena. Sz. Peterburg, 1911, 58–90. p. – V. ö. Vesztnik Akademii Nauk Sz.Sz.Sz.R. 1932.évf. 12. sz. 68–70. l.

168 (Megjegyzés - Popup)

Arhiv A. N. Sz.Sz.Sz.R., Leningrad, f. 30, o. 1. No. 133, 137, 138.

169 (Megjegyzés - Popup)

A SSz 1962. évfolyamában a 89. lapon Hormayr Archiv für Geschichte stb. 1823-as évfolyamából egy Sopron és környékét járt utazó jegyzetei alapján rövid ismertetést adott városunk 1820 körüli állapotáról. E jegyzet, mint az alábbiakból kiderül, Keppen naplójának igen erősen rövidített kivonata. Most tehát világossá derül az utazó kilétére is és egyúttal alkalom van a teljes útleírás közzétételére is.

170 (Megjegyzés - Popup)

Klasszicisztikus épület, ma Gloriette néven Kishöflány területén.

171 (Megjegyzés - Popup)

A hercegi kastély kápolnájában üvegszekrény tartalmazza szent Constantinus ereklyéit. Szent Orsolya ereklyéiről semmiféle forrás nem emlékezik meg Kismartonnal kapcsolatosan, csodatevő kép sincs, de igenis szobor a híres kálvária kegykápolnájában.

172 (Megjegyzés - Popup)

Ocskay Ferenc (1774–1851) régész és természettudós, Pinnyén volt földbirtokos, de Sopronban élt. 1829-ben sajátkezűleg kitömött állatokat adott a Nemzeti Múzeumnak. A Tudománytárban Sopron római régiségeiről is írt cikket. Gyűjteményéből egy középkori ezüst kehely a Liszt Ferenc Múzeumba került.

Lásd Szinnyey: Magyar írók lexikona IX. 1214. lap.

173 (Megjegyzés - Popup)

Ki lappang ez eltorzított név alatt? 1820 körül még hasonló nevű mágnás sem élt Sopronban, viszont ekkoriban épült a Széchenyiek palotája; római leletek kerültek elő a Pejachevich és Festetich grófok építkezései alkalmával.

174 (Megjegyzés - Popup)

* Vö. Alszeghy Zs., A XVII. század. Bp. 1935, 266–270. – J. Mišianik–J. Minárik–M. Michalcová–A. Melicherčík, Dejiny staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1958, 243–246.

175 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopronmegyei Hírlap 1954. I. 1. Csatkai: Az ál-Petőfi Győr megyében.

176 (Megjegyzés - Popup)

Jelzése 5 G 33. Horváth Zoltán levéltáros volt szíves rá felhívni a figyelmemet.

177 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Iván: Magyarország nemesi családai. VIII.36.V.219.

178 (Megjegyzés - Popup)

Csódtömegéből.

179 (Megjegyzés - Popup)

Az élő utód nem veheti fel az élőtől várható örökséget.

180 (Megjegyzés - Popup)

Kötelezvény.

181 (Megjegyzés - Popup)

Ma is gyakran használják szintén helyett a szinte szót.

182 (Megjegyzés - Popup)

Kegyébe.